

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА

МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА XII, КН. 2.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION

DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE XII, FASC. 2.

ДАРЪ

ОТЪ

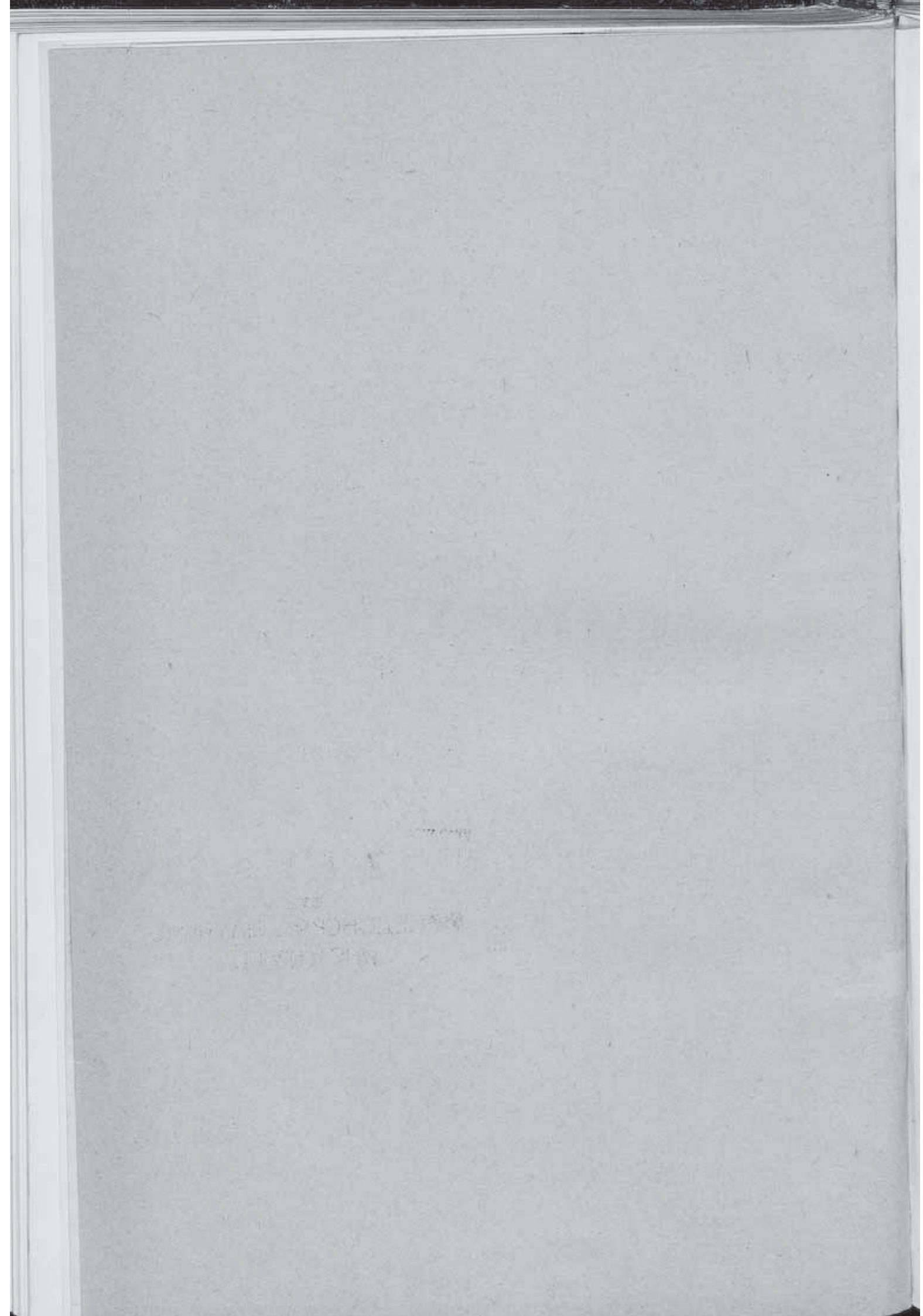

МАКЕДОНСКИТЪ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA

ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF

1940

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА

МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА XII, КН. 2.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION

DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE XII, FASC. 2.

ДАРЪ

ОТЪ

МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA

ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUSCOFF

1940

МАКЕДОНСКИ

ПРЕГЛЕД

СЪДЪРЖАНИЕ НА ПЕРВОТО КЪРТОЧНО КЪРТОЧНО

СЪДЪРЖАНИЕ

МАКЕДОНСКИ ПЕРВОТО КЪРТОЧНО

СЪДЪРЖАНИЕ

РЕВЮ МАКЕДОНСКИ

СЪДЪРЖАНИЕ

СЪДЪРЖАНИЕ

Д. А. П.

МАКЕДОНСКИ ПЕРВОТО КЪРТОЧНО

СЪДЪРЖАНИЕ

МАКЕДОНСКИ ПЕРВОТО КЪРТОЧНО

СЪДЪРЖАНИЕ

СЪДЪРЖАНИЕ

	Стр.
Ив. Снѣгаровъ, Къмъ историята на Охридската архиепископия-патриаршия (II)	1
Юрд. Тряфоновъ, Сръбско-българска безюсова редакция въ старата книжнина на южнитѣ славяни	27
Кир. Мирчевъ, Първиятъ елински учител въ гр. Велико-Търново, Иванъ Симеоновъ Македонецъ	56
Влад. Карамановъ, Спомени отъ последнитѣ дни въ Кукушъ презъ 1913 год. (II)	77
Ст. Чилингировъ, Документи за Скопската и Нишката епархия . .	94

Рецензии и книжовни вести

М. Арnaudовъ, Екзархъ Йосифъ и българската културна борба следъ създаването на Екзархията. София 1940. Рец. Ив. С.	109
Дим. Ярановъ, Бѣломорска Тракия и Приморска Македония. Географски очеркъ. София 1938. Рец. д-ръ Люб. Диневъ.	117
Joachim H. Schultze, Neugriechenland. Eine Landeskunde Ostmakedoniens und Westthrakiens mit besonderes Berücksichtigung der Geomorphologie, Kolonistensiedlung und Wirtschaftsgeographie. 1937. Рец. Д. Ярановъ	119
Leon Beaulieux, Des noms de famille en bulgare. Revue des Etudes slaves, t. XIX, f. 1 et 2, Paris 1939. Рец. Ив. С.	129
Ромънски отзивъ за книгата „Галички дијалекат“ отъ проф. А. Беличъ. Съобщава К. М.	132
D. A. Xanlatos, Beiträge zur Wirtschafts — und Sozialgeschichte Makedoniens im Mittelalter, hauptsächlich auf Grund der Briefe des Erzbischofs Theophylaktos von Achrida. München 1937.	134
Френско резюме на съдържанието на книгата.	144

TABLE DES MATIÈRES

	Page
IV. Snégarov, Apport à l'histoire de l'archevêché-patriarcat d'Ochrida (II)	1
Iordan Trifonov, La rédaction serbo-bulgare dans l'ancienne littérature des Slaves du Sud	27
C. Mirtchev, Le premier maître de langue hellénique dans la ville de Véliko-Tirnov, Ivan Siméonov Makédonetz	56
V. Karamanov, Souvenirs des dernières journées passées à Koukouch en 1913 (II)	77
St. Tchillingirov, Documents relatifs aux évêchés de Skopie et de Nich	94

Comptes rendus et nouvelles littéraires

M. Arnaoudov, L'exarque Iosiph et la lutte culturelle bulgare après la création de l'Exarchat. Sofia 1940. Compte rendu d' Iv. S. . . .	109
D. Iaranov, La Thrace égéenne et la Macédoine littorale. Sofia 1938. C. r. de L. Dinev	117
Ioachim H. Schultze, Neugriechenland. Eine Landeskunde Ostmakedo- niens und Westthrakiens, 1937. C. r. de D. Iaranov	119
Leon Beaulieux, Des noms de famille en bulgare. Revue des Etudes slaves, t. XIX, f. 1 et 2, Paris 1939. C. r. d' Iv. S.	129
Critiques roumaines sur le livre du prof. Bélitch „Galički dijalekat“, dans la revue Byzantion, XIV, 1939	132
D. A. Xanalatos, Beiträge zur Wirtschafts und Sozialgeschichte Make- doniens im Mittelalter, hauptsächlich auf Grund der Briefe des Erzbischofs Theophylaktos von Achrida. München 1937. C. r. d' Iv. Douitchev	134
Résumés des articles de la Revue en français	144

КЪМЪ ИСТОРИЯТА НА ОХРИДСКАТА АРХИЕПИСКОПИЯ-ПАТРИАРШИЯ¹

Отъ Ив. Снѣгаровъ

II

Réchaugre се спира на въпроса за отношенията между Цариградската и Охридската църква. Описвайки турския гнетъ върху паството на Охридската архиепископия, той изтъква съ право неговото голѣмо търпение, което и днесъ проявява. „Този народъ ималъ и днесъ още притежава запаси на търпение (*des réserves de patience*). Трѣбва да го видимъ на самото мѣсто, за да си дадемъ смѣтка за това, що може той да изтърпи безъ да се оплаква“.² Обаче, споредъ Р., турскиятъ гнетъ не е билъ най-трагичната страна въ положението на това население.³ Тоя гнетъ произлизалъ отъ правото на завоевателя, който се отнасялъ къмъ победения народъ като истински робъ. „Това било законъ на по-силния, както го прилагатъ и въ наши дни въ нѣкои европейски страни къмъ малцинствата, безъ да сжществува за потиснатитѣ най-малкото прибѣжище“. Споредъ Р., положението се влошавало още повече отъ Цариградската църква, която винаги е отъждествявала религия и народностъ и признавала само оная църква, чиято независимостъ се гарантирала отъ нѣкоя политическа сила. Тя не могла да търпи Ипекската и Охридската църква“. Авторътъ има предъ видъ съдействието, което Царигр. патриаршия давала на кандидати изъ нейния диоцезъ да отниматъ катедри въ реченитѣ църкви и съ това ги разстроила, за да ги подчини.

Наистина нахлувалитѣ въ Охридския диоцезъ иноземни службогонци сж вредили много и поради това избухнала енер-

¹ Вж. Македонски прегледъ, г. XII, кн. I.

² Il faut l'avoir vu sur place pour se rendre compte de ce qu'il peut endurer sans se plaindre (стр. 194).

³ L'oppression n'était pas le côté le plus tragique de cette situation.

гичната борба на автохтониститѣ въ края на XVII в.¹ Намѣсата на Царигр. патриаршия въ избори на архиепископи и епархийски архиереи явно подготвяла унищожението на Охридската архиепископия. Обаче не намирамъ достатъчно основание да поддържамъ, че въ турско време тя винаги е работѣла за подчинението на Охридската архиепископия и че между тѣхъ нѣмало моменти на взаимно уважение.² Споредъ Réchaugé, намѣрението (завоевателно) на Царигр. патриаршия къмъ Охридската архиепископия азъ съмъ отнесълъ късно, къмъ срѣдата на XVII в. Това било илюзия (*c'est une illusion*), която Р. обяснява съ моето „очевидно уважение къмъ всичко, що се отнася до Православната църква“.³ Невъзможно било да се забравятъ толкова епархии, които Царигр. патриаршия отнела отъ Охридъ, и нахлуването на кандидати изъ Цариградския диоцезъ. Разрушителната програма не е била винаги явна. Въ края на XVII в. Царигр. патриаршия само ускорила движението поради противодействието, проявено въ Охридъ. За да обоснова своето мнение, азъ съмъ „измислилъ дълговременни непринудени и дори сърдечни отношения между дветѣ църкви“⁴ (Цариградска и Охридска). Нѣкои отъ тѣзи отношения могли да се обяснятъ „съ интереса на моментъ“, други пъкъ не съответствували на действителността. Двата документа (отъ 1565, и отъ около 1572 год.), които Р. привежда по-нататъкъ,⁵ били „малко благоприятни“ за моята „теория“. Напротивъ, тия документи, споредъ Р., ни показвали, че планътъ на Царигр. патриаршия, окончателно изпълненъ въ 1767 год., се явява още въ 1566 год.⁵ Ако прелати отъ Охридския диоцезъ сж получавали препоръки отъ Царигр.

¹ Вж. у мене, п. съч., стр. 126 сл.

² Вж. у мене, п. съч., стр. 119, 121—123.

³ Dans un respect évident pour tout ce qui touche à l'Église orthodoxe, l'auteur a retardé jusqu'au milieu du XVIIe siècle le dessein du patriarchat à l'égard d'Ochrida (стр. 195).

⁴ Pour donner une base à son opinion, l'auteur a imaginé des relations longtemps faciles et même cordiales entre les deux Églises (стр. 196).

⁵ Échos d'Orient, 183, стр. 283 и 287—288 (ватопедски разказъ за охридския архиепископъ Паисий и писмо на охридския архиепископъ Софроний до царигр. патриархъ).

⁶ Les deux documents ..., du milieu du XVIe siècle, sont vraiment peu favorables à la théorie de l'auteur et font entrevoir, dès 1566, l'exécution définitive de 1767 (стр. 196).

патриаршия, за да просятъ милостиня на Западъ, това било затуй, защото тѣ по-рано били на служба въ Цариградския диоцезъ. Тѣ отивали въ Цариградъ, за да получатъ паспорти и, пребивавайки тамъ, били викани въ Царигр. патриаршия за нѣкоя услуга.¹ Охридскиятъ архиепископъ Паисий, бидейки въ Цариградъ въ 1565 год. за да се снабди съ паспортъ, билъ „реквизиранъ“ (к. м.), за да председателствува църковния съборъ противъ царигр. патриархъ Иоасафъ.² При това нѣмало логика да си представяме „Паисия почетенъ като арбитъръ въ Цариградъ,³ когато по-горе се напомнятъ мѣрките, които той е взелъ срещу Патриаршията относно Италийската епархия“. Би било голѣмо снизхождение (*beau coup d'indulgence*) „да се вижда последица на сърдечни отношения“ въ „прилива на кандидати, които напускали територията на Патриаршията за търсене нѣкоя охридска катедра; това по-скоро прилича на нашествие (*invasion*)“ (с. стр.).

Преди всичко Réchaÿre безъ основание се опитва да изтълкува моето мнение като плодъ на мое лично чувство къмъ Православната църква, а не като изводъ отъ факти. Не може никакъ да се съгласува това негово тълкувание съ преценката му, казана преди 3—4 реда, че съмъ разказалъ „съ грижа за безпристрастие“ и „съ голѣмо спокойствие“ историята на борбата въ Охридската църква противъ проводниците на фанариотско влияние.⁴ При това въ двата тома на моето съчинение за Охридската архиепископия отдѣлямъ доста мѣсто тъкмо за домогванията на Царигр. патриаршия. Това не би допустналъ единъ авторъ, за когото всичко православно е добро, както иска да каже Р. Нека отбележа, че докато критикътъ-католикъ ме вини, че съмъ измислилъ „сърдечни“ отношения между Цариградската и Охридската църква отъ respect къмъ всичко, що е православно, гръцки рецензентъ на сжщата ми книга не е съгласенъ съ моето описание на злонамѣрена фенерска намѣса въ живота на Охридската църква

¹ Durant leur séjour (за да получатъ паспорти), ces prélats furent appelés à rendre quelques services (стр. 196).

² Il fut réquisitionné pour présider le synode qui, sur l'ordre de Michel Cantacuzène, destitua le patriarche Ioasaph (стр. 193).

³ П. м. съч., стр. 119.

⁴ Par souci d'impartialité, l'auteur nous raconte avec beaucoup de calme cette histoire mouvementée (стр. 195).

и навѣрно ме подозира въ неприязнь къмъ всичко, що е гръцко. Съмъ съ съзнанието, че се стремихъ да бѣда обективенъ и справедливъ, безъ да преувеличавамъ тъмнитѣ страни и безъ да умалявамъ свѣтлитѣ, изобщо се стараехъ да кажа истината, доколкото съмъ могълъ да я открия.

Réchaуге неточно предава моята преценка за отношенията между дветѣ речени църкви презъ XVI в. и първата половина на XVII в. Никжде не наричамъ тѣхнитѣ отношения „сърдечни“. Говоря само за взаимно уважение, взаимоотношение, взаимно услужване,¹ но изтъквамъ, че „това взаимоотношение не всѣкога било безвредно“ (стр. 122) и посочвамъ факти.² Споровѣтъ за епархии не ставали решителна причина, за да се прекжсвало взаимоотношението между дветѣ църкви.³ Архиеп. Прохоръ се домогвалъ за южно-македонска епархия,⁴ но при все това царигр. патриархъ Иеремия му се притеклъ на помощъ срещу Павла Смедеревски.⁵ Посоченитѣ отъ мене факти на взаимоотношение (не на „сърдечни“ отношения) може да се смѣтатъ за случайни или „да се обяснятъ съ интереса на момента“, но нѣма указание, че още презъ XVI в. Царигр. патриаршия имала програма за унищожение на Охридската архиепископия. Това е само подо-

¹ Стр. 119: „Въ началото на разглежданата епоха (разбирай: отъ срѣдата на XVI в.), въпрѣки недоразуменията за нѣкои епархии (разбирай: Италийската и Верийската), тѣзи две църкви още се отнасяли помежду си съ уважение и дори взаимно си услужвали“.

Стр. 121—122: „Внушителенъ изразъ на взаимоотношението между Охридската и Цариградската църкви е далъ одринскиятъ съборъ отъ м. май 1697 г. Въ своя актъ той е обявилъ Охридската, Ипекската и Кипърската архиепископии за „почитаема троица“, съществуваща еднакво законно, както и „богопроизведената четворица на патриарситѣ“.

² Услугата на царигр. патриархъ (навѣрно Иеремия II) по помиряване на охридския архиепископъ Софроний съ неговия клиръ (стр. 119—120); интриги на бившитѣ охридски архиепископи Митрофанъ и Мелетий, когато пребивавали въ Цариградъ; поява на стремежъ у засилената Цариградска патриаршия да постави подъ свое влияние и подчини отслабвалата Охридска архиепископия (стр. 122—123).

³ Трѣбва да се отбележи, че не само Охридската църква изгубвала епархии (Верийската и Италийската), а и Цариградската патриаршия (въ края на XVI в. или въ началото на XVII в. Драчката епархия минала подъ ведомството на Охридската църква).

⁴ Срв. п. м. съч., стр. 63—64.

⁵ С. тамъ, стр. 20. Срв. Макед. прегледъ, год. XII, кн. I, стр. 28.

зрение, което трудно може да се поддържа, или, ако може да се твърди безъ факти, би могло да се каже, че такава програма е съществувала още отъ учредяването на независима Охридска архиепископия, дори още по-рано — отъ създаването на независима Българска църква... Презъ XVI в. Царигр. патриаршия могла да използва два твърде тежки моменти въ живота на Охридската архиепископия, за да я унищожи, а не да чака цѣли два вѣка, за да осъществи своя разрушителенъ планъ: движението на Павла Смедеревски и ударътъ на Макария Ипекски и Мехмедъ Соколовичъ въ 1557 год. Въ първия случай, както видѣхме, тя твърде много помогнала, за да се запази мощта и цѣлостта на Охридската архиепископия. Въ втория случай не е известно какво положение е държала Царигр. патриаршия,¹ но съ съдействието на Мехмеда Соколовичъ и други вежири тя би могла да действува и да се споразумѣе за пѣленъ дѣлежъ на Охридския диоцезъ или поне да отнеме южномакедонскитѣ и албанскитѣ епархии, гдето грѣцкото влияние било по-силно. Нищо подобно не виждаме.² Напротивъ, тогава въ цариградскитѣ църковни крѣгове още давали известно значение на Охридската архиепископия като автокефална църква. Обвиняваниятъ въ симония цариградски патриархъ Иоасафъ II се обърналъ и къмъ охридския архиепископъ Паисий да разгледа дѣлото му.³ Сжщиятъ архиепископъ председателствувалъ свикания въ 1565 год. църковенъ съборъ по

¹ Срв. Макед. прегледъ, п. кн., стр. 41.

² Срв. у мене, п. съч., стр. 26—27 за смута на костурския митрополитъ въ Прохорово време. Осжденитѣ въ Никанорово време (къмъ 1557 год.) смутители — Григорий Мацуки, Максимъ и бившиятъ корчански епископъ Гавриилъ сж действували следъ Никанора въ Южна Македония, и Царигр. патриаршия могла да ги използва за пѣлното раздробление на Охридския диоцезъ (срв. у мене, п. съч., стр. 120).

³ Както съобщава Мануилъ Малаксъ, намирайки се въ голѣмъ конфликтъ съ цариградскитѣ клирици и първенци (*ἀρχόντων*), царигр. патр. Иоасафъ повикалъ „всички архиереи отъ Изтокъ и Западъ и отъ Пелопонесъ“, за да му помогнатъ (чрезъ съборно решение) да усмири враговетѣ си. Архиереитѣ се събрали въ Царигр. патриаршия (*καὶ ἐσυνάχθησαν εἰς τὴν μεγάλην ἐκκλησίαν*) и станалъ съборъ (*Καὶ συνέδριον γενομένης*), който обаче осждилъ Иоасафа поради симония (Crusius, *Turcograecia*, стр. 170). Това известие дава основание да приемемъ, че патр. Иоасафъ поканилъ и охридския архиепископъ Паисий да вземе участие съ свои епархийски архиереи въ разглеждането на разпрата му съ царигр. клирици и първенци.

дѣлото на патр. Иоасафа. Въ събора участвували и трима епархийски архиереи¹ отъ Охридския диоцезъ. Наистина противъ Иоасафа билъ мощниятъ фанариотинъ Михаилъ Кантакузинъ, нареченъ Шейтаноглу, но нѣма указания да се твърди, че Паисий билъ „реквизиранъ“, сир. насилень да бжде председателъ на църковния съборъ. Но да допустнемъ, че било така. Пита се: защо Паисий билъ заставень да поеме такава ржководна роля по въпросъ отъ чужда и то първенствена църква? Ако той не е билъ тачень за нѣщо по-висше отъ другитѣ членове на събора, то нѣмало защо да го насилватъ. Въ събора участвували митрополити на първостепенни катедри (кесарийски, ираклийски, никейски), нѣкой отъ които (по право ираклийскиятъ) могълъ да бжде председателъ на събора. Уважението, оказано въ Цариградъ на архиеп. Паисия, е фактъ, който не може да се отрече, както прави Р., нито да се омаловажи отъ факта, че въ 1566 год. сжщиятъ Паисий се погрижилъ да си осигури Италийската епархия. Трѣбва да се изтъкне, че неговитѣ мѣрки относно Италийската епархия били насочени не прѣко срещу Цариградската патриаршия, както предава Р., а срещу еладскитѣ митрополити, които могли да действуватъ самостоятелно, безъ внушение на Цариградската патриаршия. Нѣкои митрополити могли да проявяватъ териториални домогвания и къмъ епархии отъ сжщия църковень диоцезъ, отъ който били и тѣ.²

Все поради това, че Охридската архиепископия се ползувала съ уважение въ Цариградъ, свалениятъ цариградски патриархъ Иоасафъ молилъ да се свикатъ на съборъ източнитѣ патриарси, охридскиятъ архиепископъ Софроний, ипекскиятъ архиепископъ Макарий и колкото епархийски архиереи (митрополити и архиепископи) отъ Царигр. диоцезъ били

¹ Иоасафъ Костурски, който се подписалъ „καὶ πρωτόθρονος πάσης Βουλγαρίας“. Анания струмишки и мъгленскиятъ епископъ (подписалъ се на славянски, но не означилъ името си) (вж. п. м. съч., стр. 577, прит. XXII). Не зная защо Германъ Сардски не посочва мъгленския епископъ въ бележката си, гдето съобщава кои архиереи подписали съборния актъ срещу Иоасафа II (*Συμβολὴ εἰς τοὺς πατριαρχικοὺς καταλόγους Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τῆς ἀλώσεως καὶ ἐξῆς*, I, Цариградъ 1935, стр. 37—38, заб. 73).

² Напр. скопскиятъ митрополитъ Иоасафъ отнелъ нѣколко села отъ Дебърската епархия (вж. м. ст., „Скопската епархия“ въ Годишникъ на Богосл. факултетъ, т. XVI, София 1939, стр. 44).

безпристрастни къмъ него, та да разгледатъ отново неговото дѣло и издадатъ „авторитетно опредѣление“¹. Наричайки охридския и ипекския архиепископъ съ титлата на автокефални църковни началници *μακαριωτάτους* (блаженейши), бившиятъ патр. Иоасафъ поставя първия по честъ по-горе отъ втория — веднага следъ патриарситѣ, както било прието и въ византийско време². Ако, както мисли Réchaugé възъ основа на единъ съмнителенъ документъ³, царигр. патриархъ Митрофанъ⁴ още въ 1566 год. вече успѣлъ да разстрои Охридската архиепископия и да подбие нейната независимостъ⁵, то бившиятъ царигр. патриархъ Иоасафъ не би считалъ охридския архиепископъ Софроний за важенъ факторъ въ Православната църква и не би потърсилъ неговото правосъдно съдействие, което щѣло да бжде противъ волята на тогавашния цариградски патриархъ Митрофанъ.

Наистина въ времето на архиеп. Софрония има улики, за да се подозиратъ фенерски попѣлзновения. Отъ едно негово писмо до царигр. патриархъ (името му не е посочено) узнаваме, че той билъ твърде задълженъ къмъ тоя патриархъ, който съ писма помирилъ архиереитѣ и клирицитѣ на Охридския диоцезъ съ тѣхния архиепископъ Софроний. Поради тази нравствена зависимостъ писмото на Софрония е пълно съ похвали за патриарха. Авторътъ говори съ голѣмо смирение и дълбоко благоговение къмъ царигр. патриархъ,⁶ сѣкашъ не е билъ началникъ на самостоятелна църква. Не ни е известно, на какво се дължелъ раздорътъ между Софрония и подведомственитѣ му архиереи. Незаконно ли е заелъ Софроний охридския престолъ

¹ ... καὶ διὰ τοῦτο καὶ ὑπὲρ ἀληθείας σπονδάσατε καὶ κατὰ τῆς ἀδελφείας, ὅπως ἐξέλθῃ ἀδελφικῶς διορισμὸς ἐλθεῖν τοὺς ἁγιωτάτους καὶ ὀρθόδοξοτάτους πατριάρχας τοὺς τε Ἀλεξανδρείας κύριον Ἰωακείμ, τὸν Ἀντιοχείας Ἰωακείμ καὶ τὸν Ἱεροσολύμων Γερμανὸν καὶ τοὺς μακαριωτάτους ἀρχιεπισκόπους τὸν τε Ἀχριδῶν κύριον Σωφρόνιον καὶ τὸν Πεκίου κύριον Μακάριον καὶ ὅσοι τῶν μητροπολιτῶν καὶ ἀρχιεπισκόπων τοῦ Κωνσταντινουπόλεως εἰσὶν ἀπαθεῖς πρὸς ἐμὲ καὶ θεωρήσωσι τὴν ἐπόθεσιν μου ὅμοῦ ἀπαξάλαντες (Crusius, Turcograecia, стр. 290).

² Срв. у мене. Ист. на Охр. архиепископия, I, стр. 85—87.

³ Другъ пжтъ ще разгледамъ тоя документъ.

⁴ Противникъ на Иоасафа II.

⁵ Échos d'Orient, № 183, стр. 284.

⁶ Патриархътъ е господаръ, а Софроний се нарича неговъ слуга (δοῦλος) и му се кланя до земята като на „величайша божественостъ“.

или увеличилъ даждията на архиереи и клирици? Сжщо не се знае, какви размѣри ималъ този вътрешенъ раздоръ, много ли архиереи сж участвували, вземалъ ли участие народътъ? Толкова ли била остра разпратата, че трѣбвало да се поиска миротворната намѣса на цариградския патриархъ, или пъкъ безъ да е било наложително чуждото посрѣдничество, самъ архиеп. Софроний го поискалъ? На тия твърде важни въпроси може би ще се намѣри отговоръ въ документи, които въ бждеще ще се откриятъ (въ църковнитѣ архиви или въ турската държавна архива).

Писмото на архиеп. Софрония не е написано на безупрѣченъ езикъ. Както изтъква и Réchaugé, той „само отчасти държи смѣтка за правилата на конструкцията и за правописа“. При все това той умѣлъ да говори дипломатично, сѣкашъ той се ръководѣлъ отъ правилото „благитѣ уста желѣзни врата отварятъ“. Презъ немошно умолителния гласъ на Софрония се носи тънко съскане къмъ неговия недавнашенъ покровителъ, та можемъ да се усъмнимъ, дали и това писмо „не е чисто охридско произведение“, подобно на писмото¹ на охридския архиепископъ, приемникъ на Матей, до цариградския патриархъ, гдето, както казва Гелцеръ, „подъ медоточивитѣ изрази скрито пълзи увиваща се въ зелената трева змия“². Архиеп. Софроний отправилъ това писмо, понеже низвергнатитѣ още при архиеп. Никанора Григорий Мацуки, Максимъ и Гавриилъ заедно съ гребенския епископъ Димитъръ сега пакъ смущавали Охридската църква, като първиятъ се представялъ, че го поддържа цариградскиятъ патриархъ, и посочвалъ негово писмо. Съобщавайки това, архиеп. Софроний веднага прави язвителна бележка на патриарха: „И това не е право да става, владико свети: (да подкрепяшъ) низвергнатия и изгонения и се чувствувахъ нещастникъ за църквата, че пишешъ съ такова съдържание“³.

¹ Отъ началото на XV в. за Видинската и Софийската епархия.

² Срв. у мене, п. съч., стр. 6, заб. 2.

³ *Ἐκ δὲ τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ματζούκι, πολλαῖς συγχύσαις καὶ σκάνδαλα μὲ ἀπανεύησαν. Προφασίζεται καὶ λέγει εἰς πάντα: ὅτι τὸν ἔδοσες γράμμα, καὶ τὸν γράφεις ἀδελφὸν καὶ συλλειτουργόν, καὶ στερεῶνεις αὐτόν. Καὶ τοῦτο οὐ δίκαιον ἐστὶν γενέσθαι (sic), δέσποτα ἄγριε: τὸν καθηρημένον, καὶ δεδιωγμένον: καὶ ταλανίσθην τῆς ἐκκλησίας, νὰ γράφεις τοιοῦτης γενεάς* (у мене, п. съч., стр. 513). Понеже Софроний употребява вин. п. вм. дат. (*ὅτι τὸν ἔδοσες γράμμα*),

Сѣкашъ за да смекчи укора, Софроний бърза да добави, че не знае, дали това писмо е написано отъ самия патриархъ или пъкъ самъ Мацуки го е съчинилъ. Затова той му праща копие отъ писмото (*πρόσωπον τῆς αὐτῆς γραφῆς*), за да го прегледа и, ако наистина е патриаршеско, да го уведоми съ частно писмо, за да знае. Ако пъкъ не е патриаршеско, Софроний го моли да изпрати честно писмо до цѣлия Охридски диоцезъ, като обяви тѣзи смутители за отхвърлени, както ги отхвърлили 40 архиереи въ времето на Никанора, та съ това патриархътъ, „като мироначалникъ на всички“, да даде миръ на самия Софроний и на Охридската църква.

Отъ това писмо не е ясно, че Григорий Мацуки действително билъ подбужданъ отъ цариградския патриархъ. Трѣбва да е билъ много двуличенъ и изкусенъ интригантъ тоя цариградски патриархъ (Митрофанъ или Иеремия II)¹, та,

то глаголътъ *καὶ γραφῆς* въ последното изречение може да се отнесе къмъ предходнитѣ допълнения (вин. п.) и въ такъвъ случай изречението може да се преведе: „да пишешъ съ такова съдържание (букв. отъ такъвъ родъ) на низвергнатия и изгоненъ и причиняващъ страдания на църквата“. Въ писмото има и други изрази, които мжно се превеждатъ буквално.

¹ Първиятъ билъ на царигр. престолъ отъ 1565—4. V. 1572 и отъ 29. XI. 1579—9. VIII. 1580, вториятъ — отъ 5. V. 1572—29. XI. 1579, отъ августъ 1580 до къмъ мартъ 1584 и отъ 1587 до края на 1595 год. Писмото не е датувано. То е озаглавено *ὑφ' πατριάρχου* отъ първия и издатель М. Crusius, който сигурно се основавалъ на увода въ писмото, гдето архиеп. Софроний хвали патриарха, че е възсиялъ като звезда и слънчевъ лжчъ и озарилъ всички, станалъ пастиръ на църквата Христова (вж. у мене, п. съч., стр. 513 и преводъ стр. 514). Не е известно, докога е стоялъ архиеп. Софроний на охридския престолъ. Той се споменава още въ надписъ на храма на кичевския манастиръ „Пречиста“, но годината (1564) не ще да е вѣрна, защото посочениятъ индиктъ 15 не съответствува на тая година (вж. у мене, п. съч., стр. 190. заб. 2).

Управлението на архиеп. Софрония се прекратило преди 20 ноемврий 1582 год., когато на охридския престолъ се явява Гавриилъ. До това време новъ царигр. патриархъ (въ смисълъ пръвъ пжтъ заелъ патриаршеския престолъ) може да се смѣта само Иеремия II. Поради това Голубински (Краткій очеркъ исторіи правосл. церквей, стр. 135²²) и Гелцеръ (*Der Patr. v. Achrida*, стр. 25) приематъ, че писмото на Софрония било отправено до тоя царигр. патриархъ, заелъ катедрата въ май 1572 год. Сжщото твърдение изказахъ и азъ (п. съч., стр. 190). Réchaugue е по-склоненъ да мисли, че писмото било адресирано до патр. Митрофана, а не до Иеремия II по две съображения: поради „финансовитѣ искания“ въ писмото (той твърди, че царигр. патриархъ наложилъ на Охридската църква нови такси) и поради

следъ като помирилъ архiereитѣ съ Софрония, взелъ явно

това, че царигр. патриархъ не е билъ тъй скоро избранъ, както мислѣлъ М. Crusius, защото до отправянето на това писмо били размѣнени вече други писма между Софрония и царигр. патриархъ (п. сл., стр. 288). Указание за първия мотивъ нѣма въ писмото, както ще видимъ. Вториятъ мотивъ, изглежда, е основателенъ. Въ писмото си Софроний съобщава на патриарха, че чрезъ писмата му всички се помирили съ него (*καὶ μετὰ τὰς τιμίας σου ῥαφὰς εἰρήνευσαν οἱ πάντες μεθ' ἡμῶν*) и че до отправянето на Софрониевото писмо всички били въ миръ (*καὶ εἰρηνικῶς τυγχάνω ὥς τῆς δεύρω ἐξέλαντας*). Очевидно, минало известно време отъ избора на патриарха до изпращането на помирителнитѣ му писма до Охридската църква и отъ омиротворението на последното до изпращането на въпросното Софрониево писмо. Все пакъ този промежутъкъ могълъ да бѣде по-малкъ отъ година, и архиеп. Софроний би ималъ основание да счита, че патриархътъ още билъ въ началото на своята служебна дейность. Ако било изминало много време, следъ като патриархътъ седналъ на престола, архиеп. Софроний не би се изразилъ въ хвалебното си обръщение къмъ патриарха съ глаголни форми, които показватъ начеване на дейността (*ὡς ἀσὴρ... ἐξέλαμψας καὶ καταφώτισας πάντας. Ἐξεχόθη γὰρ ἡ χάρις ἐν χεῖλεσί σου καὶ γέγονας ποιμὴν τῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας*), а би употребилъ сегашно време, за да означаи продължителността на действието, и поне въ първото изречение би казалъ: *Ὡς ἀσὴρ... ἐκλάμπεις καὶ καταφωτίζεις πάντας* (като звезда... сияешъ и озарявашъ всички). Така че заглавието *νέφ. πατριάρχῃ*, поставено отъ М. Crusius, не е било неоснователно, и може да се смѣта, че Софрониевото писмо било отправено до патр. Иеремия II недълго, следъ като последниятъ заелъ престола (въ края на 1572 или въ началото на 1573 год.).

Похвалитѣ въ Софрониевото писмо за патриарха, колкото и да сж риторични, все не сж съвсемъ кухи фрази. Софроний представя патриарха лжчезаренъ свѣтилникъ за всички, „богонаученъ равноапостолъ“, „цвѣтъ на всѣко знание“, „наставникъ (*καθηγητής*) на Цариградъ“. Тия епитети по-скоро биха били казани за Иеремия II, отколкото за Митрофана. Съвременниятъ хронографъ Малаксъ (*Πατριαρχική Κωνσταντινουπόλεως ἱστορία* у Crusius, Turcograecia, II, стр. 176-184) се изказва съ възторгъ за Иеремия: архiereй справедливъ, безукоренъ, истински богочестивъ, милостивъ, преподобенъ, незлобенъ (*ἀκακὸν*), неподкупенъ (*ἀμίαντον*). Съ неговия изборъ за патриархъ се изпълнили думитѣ на ап. Павла въ посланието му къмъ евреитѣ: „Братя, такъвъ първосвещеникъ намъ подобаваше“ (срв. К. N. Σάββα, *Βιογραφικὸν σχέδιον περὶ τοῦ πατριάρχου Ἱερεμίου Β'*, Атина 1870, стр. 9'). Иеремия билъ високообразованъ (билъ ученикъ на тримата прочути учители Иеротей Монемвасийски, Арсений Търновски и Дамаскинъ Студитъ, после слушалъ и Матей Критянинъ). И като патриархъ той продължавалъ „ноще и днесъ“ да се занимава съ богословие, философия и др. науки и не преставалъ да учи народа и да проповѣдва словото Божие на всички благочестиви (с. тамъ, стр. 6' и 13'). М. Гедеонъ предава това съобщение въ смисълъ, че патр. Иеремия слушалъ граматическитѣ и философски науки въ патриаршеската академия (*Πατριαρχικοὶ πίνακες*, стр. 599).

Сходни сравнения за дейността на патр. Иеремия II намираме и у Малакса. Дейността на Иеремия излъчва все свѣтлина. Той украсилъ патриар-

да поддържа стари смутители на Охридската църква¹ и низ-

шеския храм „Всеблажена“ (ἡ Παμκαθάριος) и съ това се изпълнили свещенитѣ думи „църквата е много свѣтло небе“ (οὐρανὸς πολύφωτος ἡ ἐκκλησία). Храмътъ, безъ да има запалена свѣтлина, и ноше свѣтлъ като слънце. Направениятъ отъ сжия Иеремия скжпоцененъ патриаршески престолъ въ сжия храмъ свѣти като звезда зорница (φωτίζει καὶ λάμπει, ὡσπερ ὁ ἀστὴρας τῆς ἀγῆς) (с. тамъ, стр. 17' и 18'). Въ ямбическата епиграма отъ 1. III. 1577 г. върху сжия престолъ се казва, че Иеремия свѣти повече отъ слънце (Ἱερεμίου... λάμποντος ἡλίου πλέον) (с. тамъ, стр. 18'). Малаксъ уподобява Иеремия на ап. Петра, корифей на апостолитѣ (с. тамъ, стр. 18'). Изразътъ на Софрония „ποιμὴν τῆς ὀρθοδόξου πίστεως“ по-скоро може да се отнесе къмъ Иеремия, който билъ строгъ пазителъ на православието, отколкото къмъ Митрофана, който още като кесарийски митрополитъ билъ обвиненъ въ католикофиство и чийто баша, българинъ, билъ смѣтанъ за богомилъ (καὶ ὁ πατὴρ τοῦ Βούλγαρος ἀπὸ τὰ Κάνενα, Βογομίλος, ὡς ἐβεβαίοναν οἱ γέροντες, εἰς τὴν αἵρεσιν, у Σάδα, п. съч., Χρονογράφος Δωροθέου, стр. 5).

¹ Тѣ смущавали Охридската църква и следъ архиепископа Никанора, при когото, както казахъ, голѣмъ архиерейски съборъ (отъ 40 архиереи, споредъ Софрония) ги осждилъ (καθὼς τοὺς εἶχαν ἐξωστραχισμένους εἰς τὸν καιρὸν τοῦ κυρίου Νικάνωρος τεσσαράκοντα ἀρχιερεῖς διὰ τὴν μιανὰ τοῦ χειροτονίαν καὶ διὰ ἕτερα ἐγκλήματα ὧν ἐποίησαν, у мене, п. съч., стр. 513 и Revue des études grecques, т. XI, 1898 г., стр. 305, статия на В. А. Mustakidès, Notes sur Martin Crusius). Срещу тѣхъ се борѣли Никаноровитѣ приемници Акакий и Пасий. Григорий Мацуки и другаритѣ му се видѣли принудени да избѣгатъ отъ Охридския диоцезъ, скитали на изтокъ и на западъ, Григорий Мацуки ходилъ изъ цѣло Влашко да събира милостиня и следъ като спечелилъ нѣкаква парична сума, се върналъ въ Охридския диоцезъ да се бори заедно съ Максима и Гавриила за катедри (Περὶ τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ματζούκι εἰς τὸν καιρὸν τοῦ κυροῦ Νικάνωρος ἐσυγχύζοντο μετ' αὐτοῦς, καὶ εἰς τὸν καιρὸν τοῦ κυροῦ Ἀκακίου καὶ ἀπὸ ταῦ τὸν ὁ κυρὸς Παῖσιος... Εἰς τὸν καιρὸν ἑκείνων (sic) ἔφευγαν, καὶ μῆτε ἀνατολὴν ἀφίσαν, οὔτε δύσιν, καὶ ὁ κυρὸς Γρηγόριος ὁ Ματζούκις ἐζητοῦσεν εἰς τὴν Βλαχίαν ἀλασάν καὶ ἀπόκτησεν καποιὸν τι καὶ ἦλθεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν Χριστοῦ καὶ ἡμᾶς παντας, Revue des études grecques, т. XI, стр. 304—305). Подъ Βλαχίαν Réchaugie разбира Пиндската влашка покрайнина (п. сп., стр. 287), но тя не е била наричана Βλαχία. Презъ срѣднитѣ вѣкове различавали Μεγάλη Βλαχία въ Тесалия, но не просто Βλαχία, както презъ XVI в. било наричано влашкото княжество: патр. Иеремия II и Иеротей Монемвасийски ἦλθαν εἰς τὴν Βλαχίαν (хронография на Доротея Монемвасийски, у Σάδα, п. съч., стр. 18). Изразътъ εἰς τὴν Βλαχίαν ἀλασάν показва, че областта, въ която Григорий Мацуки просилъ милостиня, (ἐζητοῦσεν отъ ζητεῖω = mendier), била просторна. Богатата влашка държава е привлѣкла и Григория Мацуки, както други духовни лица отъ Турско, а не угнетеното отъ турци пиндско население. Изразътъ καὶ μῆτε ἀνατολὴν ἀφίσαν, οὔτε δύσιν не показва, че Григорий Мацуки и другаритѣ му „не напустили вече Изтокъ и Западъ“, както превежда Р. (mais ils ne quittèrent

вергнати лица, отъ които отбѣгвали клирици и архиереи.¹ Такъвъ низкъ характеръ не е ималъ Иеремия II. Митрофанъ, споредъ Герлаха, билъ човѣкъ възпитанъ и сериозенъ (*humatissimus, simulque gravis*)² но той билъ и користолюбивъ.³ Би могло да се мисли, че Митрофанъ билъ способенъ да промѣня поведението си за свои лични интереси, обаче не може да се поддържа, че именно него е ималъ предъ видъ архиеп. Софроний.

Споредъ мисълта на Réchaugre, намѣсата на царигр. патриархъ въ Охридския диоцезъ имала не само мораленъ характеръ, а и материаленъ. Патриархътъ билъ наложилъ на Охридската църква нови такси (стр. 288). Той се основава на изречението въ писмото на архиеп. Софрония (по изданието на Mystakidès): *Ἐπιτίμια ἀνέβασες καὶ ἀβαρίαις, ὥς οὐκ ἔχω τι γράφειν σοι, ὦ ἱερὰ κεφαλὴ καὶ κορονίδα πασῶν τῶν Ἐκκλησιῶν*⁴ Р. превежда: Tu (патриархътъ) as élevé des taxes et de redevances à un tel degré que je ne sais que te dire... (стр. 287). Наистина глаголътъ *ἀνέβασες* е II л. и сочи на лицето, къмъ което се обръща архиеп. Софроний, сир. цариградския патриархъ. Но трѣбва да се отбележи, че Софроний и въ другъ случай не употребява правилно глаголно окончание (не съгласува сказуемото съ подлога):⁵ *καὶ ἡμεῖς... οὐ πταίσομαι αὐτοῦς... Εἰ δέ, ἡμεῖς τί ἐπταίσομας αὐτοῦς*.⁶

Ако *ἀνέβασες* се вземе по смисълъ за II л., сир. се отнесе къмъ цариградския патриархъ, то изречението остава откъснато, безъ логическа връзка въ контекста. Току що

pas plus l'Est que l'Ouest, стр. 287), та да се мисли, че *Βλαχία* се намирала на западъ отъ Охридския диоцезъ. Смисълътъ на изречението е, че, следъ като избѣгали, тѣ не сж оставили непосетени източни и западни области, т. е. скитали на изтокъ и на западъ.

¹ *καθηρημένοι καὶ ἀποφασισμένοι ὄντες ἐκ τῆς συνόδου καὶ μήτε κληρικοί προσδέχονται αὐτοῦς, μήτε ἀρχιερεῖς συμφοροῦν μετ' αὐτοῦς.*

² Crusius, *Turcograecia*, стр. 212.

³ При неговото управление явно се вършела симония. Следъ като си подалъ оставката отъ патр. престолъ, Митрофанъ взелъ две епархии и продалъ едната (Лариската) за 1000 жълтици (Хронография на Доротея Момневасийски у Σάδα, п. съч., стр. 9). Вж. у сжщия съборния актъ отъ 1580 год., стр. 149.

⁴ *Revue des études grecques*, т. XI, 1898, стр. 304; срв. тукъ, стр. 13, забел. 1.

⁵ При увѣреностъ, че Mystakidès вѣрно е прочелъ тия думи.

⁶ П. сп., стр. 303 и 304.

започналъ да се оплаква отъ Григория Мацуки, че много безпокойствия и скандали му правѣлъ, архиеп. Софроний не продължава да говори конкретно за неговата безчинна дейность, а посочва беззаконие на патриарха, когото предъ два реда възхвали за помирителното му посрѣдничество, и следъ това пакъ продължава разказа си за Григория Мацуки¹. Колкото и да не държалъ смѣтка за правиленъ синтаксисъ, архиеп. Софроний не губѣлъ логическата връзка на мислитѣ си. По-доле въ писмото си, като съобщава, че Григорий Мацуки заедно съ сподвижниците си Максимъ и Гавриилъ и нѣкои костурчани „направилъ 600 жълтици елтизамъ“, той пояснява: „както писахъ преди“ (=по-горе).² Явно е, че въ началото на писмото си архиеп. Софроний има предъ видъ елтизама³ на Григория Мацуки и глагола *ἀνέβασες* е *lapsus calami* вм. *ἀνέβασε*. Така разказътъ за Григория Мацуки не се прекъсва: „А отъ страна на Григория Мацуки ме сполетѣха много безпокойствия и скандали. Покачи (той) елтизами и (разпространява) клевети⁴ до такава степенъ, че не зная какво да ти пиша, о свещена главо и корона на всички църкви. Той представя за предлогъ и казва на всички, че ти си му далъ писмо и го наричашъ братъ и съслужителъ и го подкрепяшъ.“

Въ сжщото си писмо архиеп. Софроний съобщава и за другъ смутителъ Димитрий, за когото и по-рано осведомилъ сжщия цариградски патриархъ. Архиеп. Софроний

¹ *Εἰ δὲ* (по изданието на Crusius *Ἐκ δὲ*), *ἐκ τοῦ γρηγορίου ματζούκι, πολλαῖς συγχύσεσιν καὶ σκάνδαλα με ἀπανεύησαν. Ἐλτιζάμα ἀνέβασες (?) καὶ ἀβανίαις, ὥς οὐκ ἔχω τί γράφειν σοι, ὃ ἱερὰ κεφαλὴ, καὶ κορονίδα πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν. Προφασίζεται καὶ λέγει εἰς πάντας ὅτι τὸν ἔδωσες γράμμα καὶ τὸν γράφεις ἀδελφὸν καὶ συλλειτουργὸν καὶ στερεῶνεις αὐτὸν* (Revue des études grecques, т. XI, 1898, стр. 304; у мене, п. съч., стр. 513).

² *Καὶ ἐποίησεν ἑξακόσια φλουρία τῶν ἀριθμῶν ἐλτιζάμιον ὁμοῦ μετ' αὐτῶν τῶν ἀνιέρων, ὃς προεγράψαται καὶ με μερικὰ πρόσωπα ἐκ τῶν καστοριανῶν* (Revue des études grecques, т. XI, 1898, стр. 305).

³ Mystakidès дава следното обяснение (с. сп., стр. 304, заб. 3): *Ἐлтиζάма* е арабска дума. Въ единъ ръкописенъ словарь (въ сжщия ръкописъ, гдето е и писмото на архиеп. Софрония) М. Crusius написалъ: *«ἐλτιζάμα, ἐπαύξησις, аuctio»*. Споредъ това обяснение, елтизамъ значи увеличение на данъци и налози.

⁴ Réchaugre превежда: „такситѣ и задълженията“, но *ἀβανία* е *συκοφαντία* (клевета, интрига, злодумство).

изплатилъ на В. Порта миналогодишния харачъ и изпратилъ Димитрия да го събере отъ епархийскитѣ архиереи. Димитрий го събралъ, но нищо не е давалъ на архиеп. Софрония отъ събраната парична сума. Архиеп. Софроний изплатилъ и пешкеша¹ чрезъ киръ (= епископъ?) Гедео̀на, който броилъ жълтицитѣ, но Димитрий казвалъ, че това не сж били пари на Софрония, а той ги е далъ отъ собственитѣ си сръдства. Така Димитрий ставалъ сподвижникъ на Григория Мацуки. За да го отклони отъ тоя пжтъ, архиеп. Софроний послушалъ цариградския патриархъ, който въ свое писмо² го съветвалъ да постави Димитрия за гребенски епископъ вмѣсто починалия Леонтий. Далъ му тази катедра, но при следнитѣ условия: най-напредъ архиеп. Софроний да събере „бакиитѣ“ (недоборитѣ) отъ харача и следъ това епископъ Димитрий да събира сжщо. Софроний изпратилъ въ Гребена заедно съ епископа Димитрий свои екзарси да събератъ „бакиитѣ“ на покойния епископъ Леонтий, обаче епископъ Димитрий, щомъ отишълъ въ епархията си, взелъ да гони архиепископскитѣ екзарси и събиралъ отъ цѣлата епархия³ стари и нови приходи. „Колко не стои на думата си — се провиква архиеп. Софроний — този безчестникъ, който смуцава и цепи църквата Христова.“⁴

¹ Не е ясно за кой архиерей той платилъ пешкешъ (еднократенъ данъкъ, който всѣки епископъ трѣбвало да плати на султана за бератъ), но щомъ Димитрий казвалъ, че е далъ свои пари за пешкеша, то трѣбва да се заключи, че спорътъ билъ за пешкеша, който той трѣбвало да даде за бератъ като гребенски епископъ.

² Това писмо ще да е едно отъ ония писма на царигр. патриархъ, благодарение на които, както казва архиеп. Софроний въ началото на писмото си, се помирили съ него архиерейтѣ и клирицитѣ: *πὼς δὲ εὐχῶν ὧν ἀρίων καὶ μὲ τὰς τιμὰς σου γραφάς εἰρήνευσαν οἱ πάντες μεθ' ἡμῶν ἀρχιερεῖς τε καὶ κληρικοὶ τῆς ἡμετέρας ἐπαρχίας καὶ εἰρηνικῶς τυγχάνω ἕως τῆς δεύρο ἐξέλαντας* (п. сп., стр. 303—304; у мене, п. съч., стр. 513). Срв. тукъ, стр. 10, заб.

³ Вж. объяснение въ следващата забележка.

⁴ *Καὶ μετὰ τοῦ δημοτρίου, ὅπερ γνώσκεις, τὸ ἐπερίσυνον χαράτζιον ὁποῦ ἐπλήρωσα εἰς τὴν Πόρτα τὴν ἀθηντικὴν ἐξαπέστειλα αὐτὸν καὶ τὸ ἐσώναξε ἀπὸ τοῦ ἀρχιερεῖς καὶ τανὺν αἰτῶ καὶ οὐκ ἀποδίδει ἡμῖν τί τοιοῦτον (sic). Καὶ πάλιν τὸ πεσκέσιον ὅπερ ἐδώσαμεν καθὼς τὸ γνώσκει καὶ ὁ κτθ Γεδεὼν ὅπου ἀρτίδηξε τοὺς χουσινοὺς ἐκείνους λέγει ὅτι, ἡμεῖς οὐχ ἐπῆροχан, ἀλλὰ αὐτὸς δέδωκε ταῦτα ἐξ αὐτοῦ καὶ γίνονται τὸ ἐν μετὰ τοῦ ματζοѳи, καὶ ποιοῦσι τὰ σκάνδαλα αὐτά. Ἡμεῖς, δέσποτα ἄγε, καθὼς ἐδιαλάμβανεν τὸ τίμιόν σου γραμμα ὅτι, γὰ ἀναπαύσω αὐτὸν εἰς τὸν Γρεβανὸν μετὰ τὴν κοίμησιν τοῦ κυροῦ Λεοντίου, δέδωκα αὐτὸν τὸν τόπον (погр. τόσον) ὡς ἐκέλευεν ἡ Πανα-*

Réchaugre твърди, че Димитрий билъ назначенъ за гребенски епископъ по заповѣдь на цариградския патриархъ (sur l'ordre du patriarche) (стр. 288). Той ще да се основава на изречението въ Софрониевото писмо: *δέδωκα αὐτὸν τὸν τόπον ὃς ἐκέλευεν ἡ Παναγιότη(ς) σου*. Глаголътъ *κελεύω* не значи само заповѣдвамъ, а и подбуждамъ, съветвамъ, предлагамъ. Самъ Réchaugre, като предава на френски тая часть отъ писмото на Софрония (стр. 287—288), вѣрно превежда глагола *ἐκέλευεν*: „a demandé“, сир. Софроний назначилъ Димитрия въ Гребена съгласно съ искането на патриарха. Мисля, че

γιότη(ς) σου με τοιοῦτον τρόπον δι, νὰ συνάξομεν ἡμεῖς ταμπакίδια τὸ χαράτζιον καὶ μετὰ ταῦτα νὰ συνάξει αὐτός καὶ ἐξαπέστειλα καὶ ἐξάρχονς μετ' αὐτὸν ὁμοῦ ἐκεῖσε νὰ συνάξουν τοὺς μλάνια τοῦ κυροῦ Λεοντίου καὶ αὐτός ἕως ὅτου ἐπανήλθεν ἐκεῖσε, καὶ διώχνει τοὺς ἡμετέρους ἐξάρχονς καὶ συνάξει τὴν ἅπασαν ἐπαρχίαν, παλαιὰ τε καὶ νέα εἰσοδήματα καὶ ποσῶς εἰς τὸν λόγον αὐτοῦ δὲν στέκεται ὁ πανμίανος, ὁ σὺννησθεῖς καὶ σχίσματισθεῖς τῆς ἐκκλησίας Χριστοῦ (Revue des études grecques, т. XI, 1898, стр. 305). Израза *καὶ συνάξει τὴν ἅπασαν ἐπαρχίαν* Réchaugre превежда: à travers toute notre province (стр. 288), сир. епископъ Димитрий събиралъ стари и нови доходи въ цѣ-ния Охридски диоцезъ. Въ посочения изразъ („и събира изъ цѣлата епархия“) се разбира епархията на Димитрия, сир. Гребенската. Думата е за харача на тая епархия, която била дадена на Димитрия съ условие да не събира тамъ неплатения остатъкъ отъ стария харачь.

Израза *ταμπакίδια τὸ χαράτζιον* и *τοὺς μλάνια τοῦ κυροῦ Λεοντίου* Réchaugre превежда: le karadj des tabacs (харача на тютюнитѣ) и les tabacs du seigneur Léonce (тютюнитѣ на господина Леонтия) (стр. 288), сир. условието било Софроний да събира харача отъ тютюнитѣ, и той изпратилъ свои екзарси да събератъ тютюнитѣ на епископа Леонтий. Преди всичко харачь екзарси да събератъ тютюнитѣ на епископа Леонтий. Преди всичко харачь не се плащалъ за тютюни, а за живо население. Отдѣлнитѣ автокефалии църкви плащали годишенъ харачь като данъкъ за право на сѣществуване. Синодътъ на една помѣстна Църква разхвърлялъ харача върху епархинтѣ, всѣка отъ които била длъжна да внесе своя дѣлъ на виспия си началникъ (патриарха или архиепископа), който билъ държанъ отговоренъ отъ турската властъ за нередовното плащане на харача и поради това понѣкога го изплащалъ отъ свои сръдства, както напр. Софроний (за тоя данъкъ срв. у мене, п. съч., стр. 63—64 и 408—409). Думитѣ *ταμπакίδια* и *τοὺς μλάνια* се състоятъ отъ членъ и *μλάνια* или *μλάνια* (отъ турската дума бекаѣ, мн. ч. бекийе). Срв. официални писма у мене, Скопската епархия, Годишникъ на Богосл. ф-тъ, София, т. XVI, стр. 180: *καὶ τῶν πακιδίων*, стр. 184: *τῶν πακιδίων*. Д-и Сапге превежда думата *μλάνια* съ *reliqua*, като за примѣръ дава тоя текстъ (*μετὰ τὴν κοίμησιν τοῦ κυροῦ Λεοντίου* и пр.) и извадка изъ писмо на царигр. патриархъ Иеремия II (дава право на своя екзархъ да събира *τὰ αὐθεντικά ἤτοι τὰ ὀφειλόμενα ἐκ πολλοῦ*) (Glossarium ad Scriptores mediae et infimae Graecitatis, I, col. 1526).

„a demandé“ не е равнозначно съ „sur l'ordre du patriarche“, както прави изводъ Réchaugre. При това глаголътъ *ἐκέλευσεν* е употребенъ по-скоро отъ учтивостъ, а не като точенъ изразъ на формата, въ която патриархътъ се изказалъ по въпроса за Димитрия. Думата *ἐκέλευσεν* съответствува на смирения тонъ, съ който говори Софроний въ писмото си, на привидното положение, въ което той се поставя като *δοῦλος* къмъ *μερίστη ἁγιωσύνη* и *κοινωνίδα πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν* (цариградски патриархъ). Че наистина *ἐκέλευσεν* за Софрония имало смисълъ на съветвалъ или внушавалъ, това е ясно отъ по-горното изречение, гдето казва, че той се отнесълъ къмъ Димитрия тъй, както патриархътъ посочвалъ въ писмото си до Софрония, именно „да успокои“ Димитрия въ Гребена, следъ като овдовѣла тамошната катедра.¹ Може да се мисли, че цариградскиятъ патриархъ се познавалъ съ Димитрия,² та се погрижилъ за неговото служебно издигане, но това не е било налагане. Най-много може да се смѣта за ходатайство. Софроний взелъ подъ внимание съвета или внушението на патриарха, но условно. Очевидно, той билъ свободенъ да не удовлетвори Димитрия.

Не се знае, дали се отзовалъ царигр. патриархъ на Софрониевата молба, т. е. съ послание до клира и народа въ Охридския диоцезъ да е осждилъ реченитѣ врагове на архиеп. Софрония. Нѣма известия и за по-нататъшната участъ на тия смутители. Въ всѣки случай възъ основа на Софрониевото писмо може да се приеме само това, че Григорий Мацукки използувалъ името на цариградския патриархъ за свои кариеристични цели и може би ималъ приятели въ фенерскитѣ

¹ *Ἡμεῖς, δέσποτα ἄγιε, καθὼς ἐδιαλάμβανεν τὸ τίμιόν σου γράμμα δι, τὰ ἀναλαύσω αὐτὸν εἰς τὸν Γρεβενὸν μετὰ τὴν κοίμησιν τοῦ κυροῦ Λεοντίου.*

² Както се знае, преди да заеме цариградския престолъ (5.V.1572 г.), Иеремия II билъ лариски митрополитъ (навѣрно наследилъ Неофита, който подписалъ съборния актъ отъ 1565 год. противъ цариградския патриархъ Иоасафъ II, срв. Σάδα, п. съч., стр. 6', заб. 1). Освенъ това той билъ ученикъ и на Дамаскина Студита, навпактски митрополитъ (с. тамъ, хроногр. на Доротей, стр. 9: *καὶ ἔμαθε εἰς τὸν Μονεμβασίας, εἰς τὸν Τορνόβον ὀλίγον, εἰς τὸν Δαμασκηνὸν τῆς Ναυπάκτου*). Не може да се твърди, че Дамаскинъ е училъ Иеремию, когато той билъ навпактски митрополитъ, но, кждето и да слушалъ уроцитѣ на Дамаскина (въ Солунъ, Рентина, гдето Дамаскинъ билъ епископъ, или въ Навпактъ), Иеремия се намиралъ близу до южнитѣ епархии на Охридския диоцезъ. Въ това време може би той ималъ случай да се запознае съ Димитрия.

срѣди,¹ гдето се говорѣло, че следъ падането на Цариградъ подъ турцитѣ (1453) билъ направенъ опитъ да бждатъ унищожени Охридската и Ипекската църква, както станало съ Търновската.² Освенъ че нѣма безспорно указание въ Софрониевото писмо, но и самиятъ фактъ, че Охридската архиепископия запазила южнитѣ си епархии (Костурска, Корчанска, Гребенска), гдето действували противниците на архиеп. Софрония, прѣчи да се приписва на цариградския патриархъ сътрудничество съ Григория Мацуки и другаритѣ му. Ако действувалъ чрезъ тѣхъ, той ималъ твърде благоприятенъ моментъ, за да отнеме епархиитѣ, гдето действували враговетѣ на архиеп. Софрония.

Поради изтъкнатитѣ доводи не може да се поддържа категоричното твърдение на Réchaugé, че властта на царигр. патриархъ е тежала надъ Охридската църква до смъртта на великия везиръ Мехмедъ Соколовичъ, „който го билъ опълномошилъ“.³ Това твърдение е само изводъ отъ предположението, че Мехмедъ Соколовичъ опълномошилъ царигр. патриархъ Митрофанъ да тури ржка върху Охридската архиепископия. Дори въ съмнителения документъ (ватопедски разказъ за охридския архиепископъ Паисий), на който се основава Р., въ такава роля е посоченъ султанъ Селимъ II (1566—1574), а не великиятъ везиръ. Както и по-горе изтъкнахъ, Мехмедъ Соколовичъ, ако е искалъ унищожението на Охридската църква,⁴ би я подчинилъ по-скоро на Ипекската архиепископия, чиито началници — негови близки роднини (Макарий, Антоний и Герасимъ), щомъ се поставилъ въпросътъ за унищожението на Охридската архиепископия, не биха се отказали отъ изкушението да си присъединятъ поне нейнитѣ останали български епархии. Да допустнемъ, че Мехмедъ Соколовичъ е далъ на царигр. патриархъ

¹ Срв. у мене, п. съч., стр. 120, заб. 1.

² Отражение на тази мълва е съобщението на Иеракса, логотетъ на Царигр. патриаршия, отъ 1572 год. (срв. у мене, стр. 9, заб. 1 и стр. 62, заб. 5).

³ Cette main mise du patriarche ne dura sans doute pas plus que le grand vizir Sokoli (assassiné en 1719, погр. вм. 1579), qui l'avait autorisée (стр. 284).

⁴ Въ документа се казва, че Охридската патриаршия била унищожена при султанъ Селима II.

власть надъ Охридската църква. Нѣма основание да се съмняваме, че това нововъведение не е извършилъ той безъ съгласието на султана. Ако тая промѣна е траяла, докато билъ живъ Мехмедъ Соколовичъ, трѣбва да се мисли, че и приемникътъ на Селима II, султанъ Мурадъ III (1574—1595), я потвърдилъ.¹ Въ такъвъ случай на какво основание трѣбва да се допусне, че следъ убийството на Мехмеда Соколовичъ (1579) Охридската църква се освободила отъ властта на царигр. патриархъ?

Споредъ Réchaugé, Охридската архиепископия влѣзла въ

¹ Това било въ връзка съ обичая да се внася пешкешъ на всѣки новъ султанъ за потвърждение на берата, издаденъ отъ предишния султанъ. Така царигр. патриархъ Иеремия II, споредъ разказа на Малакса, взелъ опредѣления пешкешъ отъ 2,000 жълтици (*τὸ διατεταγμένον πεικέσιον, ἤτοι καρίσιον, τὰς δύο χιλιάδας τὰ φλωρία*), отишълъ при новия султанъ Мурадъ, поклонилъ му се и цѣлуналъ ржката му „споредъ обичая на патриарситѣ“ (*ὡς εἶναι συνήθεια τῶν πατριαρχῶν*). Султанътъ потвърдилъ неговия беракъ, който му далъ покойниятъ султанъ Селимъ, и заповѣдалъ да му дадатъ новъ беракъ, съ който му се давало право да поставя и сѣди митрополити, архиепископи, свещеници и всѣки грѣкъ (*καὶ πᾶσαν ἀνδρῶν ὁμοίαν*), да управлява църкви и манастири, като всѣки противникъ на тоя беракъ щѣлъ да бѣде наказанъ отъ държавата (у Crusius, Turcogr., стр. 182; Σάββα, п. съч., стр. 17—18).

Както видѣхме (тукъ, стр. 14), охридскиятъ архиепископъ Софроний платилъ обичайния пешкешъ (*τὸ πεικέσιον*). Не е посочено за кого е внесълъ сумата. Повидимому трѣбва да се мисли, че той платилъ пешкеша за новия гребенски епископъ Димитрий, който твърдѣлъ, че го платилъ отъ свои сръдства. Обаче Софроний говори за пешкеша преди да съобщи, че поставилъ Димитрия за гребенски епископъ и за своеволията му въ Гребенската епархия. По контекстъ *τὸ πεικέσιον* има връзка съ *τὸ ἐπερίσυνον χαράτζιον*, изплатенъ сѣщо отъ Софрония. Както се подразбира, че тоя харачъ билъ данѣкъ на Охридската архиепископия, така може да се подразбира, че и пешкешътъ, даденъ отъ Софрония, билъ налогъ за сѣщата. Димитрий злоупотрѣбилъ съ харачната сума преди още да стане гребенски епископъ, именно когато действувалъ като чиновникъ (екзархъ) на Охридската архиепископия. Понеже веднага следъ това архиеп. Софроний говори за спора му съ Димитрия за пешкеша, то би могло да се мисли, че тоя споръ се явилъ сѣщо въ това време. Не е изтъкната причината, поради която Димитрий не е давалъ нищо на архиеп. Софрония отъ събрания диоцезенъ харачъ, но като че ли подъ предлогъ, че той платилъ пешкеша, който дължалъ Софроний, и съ това уравнилъ смѣтката си съ него. Ако приемемъ, че този пешкешъ билъ архиепископски, то не го ли е внесълъ Софроний на султанъ Мурада III по сѣщата причина, поради която и патр. Иеремия II далъ пешкешъ на тоя султанъ?

по-нормален животъ, защото областнитѣ паши (въ Охридския диоцезъ) не могли да гледатъ благоприятно на единъ новъ експлоататоръ въ областта, повѣрена на тѣхнитѣ грижи (стр. 284).¹ Това е едно предположение, което не разрешава загадката. По-рано тия паши нѣмали ли такова желание? Ако го имали, то какво имъ струвало да помогнатъ на архиеп. Софрония, ако не срещу Григория Мацуки, който, да речемъ, билъ поддържанъ отъ царигр. патриархъ, то после срещу сподвижниците му Максимъ и Гавриилъ и да вразумятъ Димитрия да не присвоява чужди пари? Мѣстни паши могли да бждатъ въ услуга както на архиепископа, тъй и на неговитѣ противници. Едва ли тѣзи висши клирици могли да смущаватъ Охридската църква толкова време, ако не намирали подкрепа у нѣкои мѣстни турски голѣмци. Тукъ въпросътъ не е само за безчиния на външни нашественици, каквито Réchaugé смѣта враговетѣ на Софрония,² а за промѣна на юридическо положение — възстановление на независимостта на Охридската архиепископия, (освобождението ѝ отъ властта на царигр. патриархъ). Ако наистина отъ 1566—1579 год. била нахърнена нейната независимостъ, както е склоненъ да приема Р., то мжно може да се вѣрва, че мѣстнитѣ паши можели да иматъ толкова силно влияние въ Цариградъ, че да склонятъ султанъ Мурада III да отмѣли установеното отъ баща му.

Има и друго едно обстоятелство, което не позволява да се приеме, че султанъ Селимъ II е посегналъ на Охридската архиепископия. Въ ватопедския разказъ за архиепископа Паисий³ изрично се казва, че следъ като въ 1565 год. (?) охридскиятъ архиепископъ Паисий билъ докаранъ въ окови въ Цариградъ и предаденъ на цариградския патриархъ (Митрофанъ),

¹ Стр. 284: puis l'archevêché reprit sa vie plus normale, car les pachas de la région n'avaient pas dû voir d'un oeil favorable l'accession d'un nouvel exploitant dans la région confiée à leurs soins.

² Споредъ Réchaugé, има редъ факти, произлизащи, изглежда, отъ мѣрката, която царигр. патриархъ Митрофанъ взелъ срещу Охридската патриаршия, както се посочва въ ватопедския разказъ: затварянето на архиеп. Паисия, произволно назначаване на епископи въ Охридския диоцезъ, нахлуване (envahissement) на авантюристи вече осждени или несполучили да бждатъ избрани въ Царигр. диоцезъ, най-после налагане на нови такси въ полза на царигр. патриархъ (п. сп., стр. 284).

³ Réchaugé предава разказа въ френски преводъ (п. сп., стр. 283).

Охридската патриаршия била унищожена (*la patriarchat d'Ochrida fut abolî*). Не зная защо Réchaugre, който се отнася до вѣрчиво къмъ тоя документъ, не нарича последицата отъ вдигането и затварянето на Паисия така, както е казано въ документа. Говори за мѣрка взета отъ патриархъ Митрофана срещу Охридската патриаршия, но не опредѣля въ какво се състояла тя, въ каква форма била изразена. Той само представя отдѣлни „факти“.¹ Който се основава на речения документъ, трѣбва да приеме, че Митрофановата мѣрка се състояла въ унищожение на Охридската патриаршия. Ако цариградскиятъ патриархъ наистина получилъ отъ султана право да се разпорежда съ Охридската църква, това значело, че държавната властъ унищожила нейната независимостъ и я подчинила на Цариградската патриаршия, която, естествено, щѣла да я превърне тутакси въ своя обикновена епархия и да си присъедини нейнитѣ епархии. Така е станало по-рано (1393) съ Търновската патриаршия и после съ Ипекската (1766) и Охридската (1767). Обаче ние виждаме, че Охридската архиепископия продължавала да съществува и следъ архиепископа Паисий. Неговиятъ непосреденъ приемникъ Софроний се съзнавалъ за независимъ архиепископъ на Първа Юстиниана и Охридъ² и по силата на това свое съзнание той решително отбивалъ подозиранитѣ козни на Фенеръ. И въ Цариградската патриаршия продължавали да считатъ охридския иерархъ за архиепископъ на Охридъ и цѣла България, както ипекския — за архиепископъ на Ипекъ и цѣла Сърбия.³ Поради тоя безспоренъ фактъ, и Réchaugre не приема, че трѣбва да се разбира охридски архиепископъ подъ

¹ п. сп., стр. 284: Ce qui mérite plus d'attention, c'est la mesure prise par Métrophane contre le patriarchat d'Ochrida. Pareille décision n'a pas laissé de traces durables, semble-t-il, et pourtant il serait téméraire de la nier... Nous ignorons quelle forme écrite elle a revêtue; nous voyons cependant une série de faits qui semblent l'avoir pour origine (изброенитѣ „факти“ вж. тукъ, стр. 19, заб. 2).

² Вж. неговия подписъ у мене, п. съч., стр. 514 и прит. XXII; *Revue des études grecques*, т. XI, 1898, стр. 306.

³ Ст. Герлахъ съобщава, че на 4 априль 1577 г., когато отивалъ въ Цариградската патриаршия, той срещналъ тамъ архиепископа на Охридъ и на цѣла България, човѣкъ 50-годишенъ съ скромно монашеско облѣкло, родоския митрополитъ... и архиепископа на Ипекъ и цѣла Сърбия (срв. у мене, п. съч., стр. 89).

израза „архиепископъ на България“, за какъвто, споредъ съобщението на Стефана Герлаха, въ септемврий 1574 г. билъ ржкоположенъ отъ царигр. патриархъ племенникътъ на великия везиръ (Мехмедъ Соколовичъ). Право казва той, че би било необичайно охридски архиепископъ да бжде ржкоположенъ отъ цариградския патриархъ.¹

Щомъ Охридската архиепископия се запазила като самостоятелна църква, то явно е, че не е вѣрно съответното съобщение въ ватопедския разказъ, и възъ основа на тоя документъ не може да се твърди за мѣрка, взета отъ цариградския патриархъ срещу Охридската патриаршия. Дори ако приемемъ, че архиепископъ Паисий пострадалъ по такъвъ начинъ, както се съобщава въ ватопедския разказъ, то, поради гореизложеното изяснение на нѣкои отъ фактитѣ въ Софрониевото писмо, нѣмаме основание да допускаме, че и следъ Паисия чакъ до 1579 г. цариградскиятъ патриархъ е държалъ въ свои ржце Охридската архиепископия.

Трѣбва да се спра и на единъ другъ доводъ, който Réchaugre привежда въ подкрепа на своето мнение: произволното назначаване (отъ цариградския патриархъ) на епископи въ Охридския диоцезъ и нахлуването на кандидати отъ Цариградския диоцезъ въ Охридския.² Ако това е вѣрно, трѣбва да го смѣтаме като указание не за узаконена властъ на Цариградската патриаршия надъ Охридската църква, а само за нейни завоевателни домогвания, които естествено щѣли да прѣчатъ да се развиватъ „сърдечни отношения“ между дветѣ църкви. Обаче споменатото писмо на архиепископа Софроний не дава здраво основание за твърдението на Réchaugre. Тамъ не е посочено, че противникитѣ на Софрония, (Григорий Мацуки, Максимъ, Гавриилъ и Димитрий) сж били дошли отъ територията на Цариградската патриаршия. Първитѣ трима

¹ Стр. 290 : mais on remarquera ce qu' a d'insolite cette ordination d'un archevêque d'Ochrida par le patriarche de Constantinople.

² П. сн., стр. 196 : Quant à l' afflux des candidats qui abandonnent le territoire du patriarcat en quête d'un siège ochridien, il faut beaucoup d'indulgence pour y voir le resultat de relations cordiales ; cela ressemble davantage à une invasion ; стр. 284 : la nomination arbitraire d'évêques dans la province d'Ochrida, son envahissement par des aventuriers déjà condamnés ou qui n'arrivaient pas à se faire élire sur le territoire du patriarcat... Срв. тукъ, стр. 2 и 3.

действували въ Охридския диоцезъ още въ времето на архиепископа Никанора. Гавриилъ билъ корчански епископъ. За Григория Мацуки и Максима не се знае какви длъжности сж заемали, но, изглежда, и тѣ имали епархии въ Охридския диоцезъ¹ преди да бждатъ низвергнати отъ архиерейския съборъ, свиканъ при архиепископа Никанора. Ще рече, и тримата сж смущавали Охридската църква като бивши членове на нейната иерархия. Сжщо и за Димитрия не може да се поддържа, че билъ пришелецъ. Застѣпничеството на цариградския патриархъ за него още не показва, че той билъ отъ Цариградския диоцезъ.² Отъ Софрониевото писмо може да се заключи, че преди да стане гребенски епископъ, Димитрий билъ длъжностно лице на Охридската архиепископия и поради това архиепископъ Софроний го изпратилъ да събере хараचा отъ подведомственитѣ му епархийски архиереи.

Сжщо нѣма указание за произволно поставяне на епископи въ Охридския диоцезъ. Наистина Григорий Мацуки се представялъ, че цариградскиятъ патриархъ го признавалъ за архиерей, обаче неговото твърдение не е още безспорно свидетелство, както по-горе обяснихъ.³ Освенъ това не се знае, дали той ималъ епархия и за коя катедра претендиралъ.⁴ Максимъ и Гавриилъ нѣмали епархии, а се домогвали: единиятъ за Костурската, другиятъ — вѣроятно за предишната си епархия, Корчанската. При това въ Софрониевото писмо не се казва, че и тѣ били поддържани отъ цариградския патриархъ, както Григорий Мацуки.

Следъ архиеп. Софрония действително виждаме, че духовни лица отъ Цариградския диоцезъ сж заемали охрид-

¹ Архиепископъ Софроний говори, че той не имъ взелъ епархиитѣ, а това станало при предшественицитѣ му. *Kaì ἡμεῖς καλῶς ἐπίστασαι*, — пише той на цариградския патриархъ — *δέσποτα ἄγε τί τοσονοῦν οὐ πταίνομαι αὐτοῦς. Μῆτε εἰς τὸν καιρὸν τὸν ἡμέτερον ἔλαβα ταῖς ἐπαρχίαις αὐτῶν ..* (Revue des études grecques, т. XI, 1898, стр. 304).

² Срв. тукъ, стр. 16. заб. 2.

³ Срв. тукъ, стр. 16—17.

⁴ По изданието на Crusius, въ Софрониевото писмо се казва, че Григорий Мацуки току що влѣзълъ въ Костуръ и заедно съ Максима ржкоположилъ свещеници и дякони. Тѣ се тъкмѣли да ржкоположатъ и епископи (у мене, п. съч., стр. 514). Възъ основа на това може да се мисли, че Григорий Мацуки се стремѣлъ да стане охридски архиепископъ (срв. у мене, п. съч., стр. 120).

ския престолъ и подведомствени нему епархии.¹ Обаче сжщо така и архиереи отъ Охридския диоцезъ минали на служба въ Цариградския диоцезъ.² Това се дължело на взаимоотношението между Цариградската и Охридската църква. Трѣбва да се отбележи, че и въ предишно време духовни лица отъ Царигр. диоцезъ сж ставали архиепископи³ и епархийски архиереи въ Охридския диоцезъ,⁴ безъ да се е смѣтало това за накърнение на автокефалността на Охридската църква. Известно е какви голѣми защитници на Охридската архиепископия били Теофилактъ и Димитъръ Хоматианъ, дори Иоанъ Комнинъ — византийски принцъ. Така че преминаването на духовни лица отъ Царигр. диоцезъ въ Охридския било нѣщо обичайно, особено презъ времето, когато Охридската архиепископия имала външенъ гръцки обликъ (по висшъ клиръ и официаленъ езикъ), както вече се забелязва повторно отъ половината на XVI в.⁵ Въ турско време общиятъ официаленъ езикъ, съседството и турскиятъ гнетъ благоприятствували да се развива взаимоотношението между Цариградската и Охридската църква и заедно съ това се улеснявала подобна клирическа обмѣна толкозъ повече, че границитѣ на църковнитѣ диоцези тогава не сж били затворени, както границитѣ на държавитѣ.⁶ При това и службогон-

¹ Архиепископитѣ: Гавриилъ отъ Янина, бившъ дяконъ на християнополския митрополитъ; Авраимъ, бившъ новопатраски митрополитъ; Мелетий, бившъ софийски митрополитъ; митрополититѣ: пелагонийски Иеремия отъ сѣрското село Ежово, драчки Харитонъ отъ Амбрацио.

² Бившиятъ охридски архиепископъ Игнатий станалъ хиоски митрополитъ, бившиятъ прѣспански епископъ Захария — амасийски митрополитъ, бившиятъ велешки Даниилъ — тивски. Бившиятъ охридски архиепископъ Митрофанъ участвувалъ въ 1623 год. въ свалянето на бележития царигр. патриархъ Кирилъ Лукарисъ (срв. у мене, п. съч., стр. 121 и 194).

³ Въ византийско време повечето охридски архиепископи сж дошли отъ Цариградския диоцезъ (вж. у мене, История на Охридската архиепископия, I, пета глава).

⁴ Архиеп. Теофилактъ съобщава, че охридскиятъ Св. синодъ ржкополагалъ за епископи и лица, препоржчани отъ нѣкои цариградски знаменити люде (п. м. съч., стр. 82).

⁵ Срв. у мене, Ист. на Охр. архиеп.-патриаршия, стр. 279.

⁶ Дори и Руската църква приемала на служба архиереи, дошли отъ Турско. Рускиятъ царъ много искалъ, царигр. патриархъ Иеремия II да

ството, насърдчавано отъ турската властъ, усилвало такова движение на клирици особено въ диоцези съ еднакъвъ богослужебенъ и канцеларски езикъ (източнитъ патриаршии, Кипърската и Охридската архиепископия). Въпросъ за автохтоненъ висшъ клиръ още не билъ повдиганъ. Дори въ края на XVII в. въ Охридската църква не би се подела остра борба за автохтонна иерархия, ако нейнитъ архиепископи иноземци (*ἀλλοδαποί*), т. е. ония, които не били родомъ отъ Охридския диоцезъ, не я разстройвали съ своеволното си управление и съ това подготвяли унищожението на нейната независимостъ. Изобщо възъ основа на известнитъ до сега документи може да се твърди, че презъ епохата, за която е спорътъ, преминаването на клирици отъ Цариградския диоцезъ въ Охридския ставало не умишлено, по нѣкакъвъ завоевателенъ планъ на Царигр. патриаршия, а случайно, по произволение на отдѣлнитъ духовни лица, отъ материална нужда или службогонски нагонъ. Епохата била твърде смутна и тежка за Царигр. патриаршия (много често се смѣнявали патриарситъ,¹ увеличение на държавни даждия и дългове²). И тя, както всички други православни църкви въ Турция, живѣла въ постояненъ страхъ и трепетъ отъ турцитъ,³ та

остане въ Москва като патриархъ на Русия (Муравьевъ, Сношенія Россіи съ Востокомъ, I, стр. 260). Двама бивши охридски архиепископи получили епархии въ Русия: Нектарій отъ 1613 год. и Филотей отъ 1722 год. (срв. у мене, п. съч., стр. 194—195 и 205).

¹ Отъ Кирила Лукарисъ (1620) до Калиника Акарнанецъ (1702), сир. въ течение на 82 години, станали 50 патриаршески смѣни (*Φιλαρ. Βαφείδου, Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία*, III, Цариградъ 1912, стр. 26).

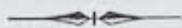
² Патр. Теопитъ оставилъ много дългове (срв. тукъ, стр. 25, забел. 3); Тимотей — повече отъ 15 товари (*Βαφείδου*, п. съч., стр. 26—28).

³ При първото си патриаршествуване Иеремия II не билъ оставенъ спокоенъ отъ предшественника си Митрофанъ, който нѣколко дни, следъ като билъ заставенъ да си даде оставката, почналъ да действува съ всѣкакви срдства, за да му отнеме престола. По заповѣдъ на султана, Митрофанъ билъ заточенъ въ Св. Гора, но следъ падането на неговия противникъ Михаилъ Кантакузинъ (1577) той пакъ взелъ да интригува срещу Иеремия II, и следъ убийството на великия везиръ Мехмедъ Соколовичъ (II. X. 1579) Иеремия II билъ отстраненъ отъ престола, понеже новиятъ великъ везиръ Ахмедъ, го смѣталъ за привърженикъ на своя врагъ Мехмедъ Соколовичъ (*Σάββα*, п. съч., стр. *μὲ-μστ*). При второто си патриаршествуване Иеремия II трѣбвало да се предпазва отъ интригитъ на Митро-

едва ли имала охота за широки властолюбиви замисли, да води преднамърена и системна борба за унищожение на други православни църкви, когато самата тя се измъжчвала от борба за самозапазване. Дори да допустнем, че цариг. патриархъ Митрофанъ проявилъ попълзновения къмъ Охрид-

фановия племенникъ, пловдивския митрополитъ Теолиптъ, който искалъ да заграби патриаршеския престолъ и го обвинилъ въ сношения съ външни врагове на Турция. Иеремия се оправдалъ предъ сжда, но хората на Теолипта не преставали да го клеветятъ. По заповѣдъ на султана, въ една нощъ патр. Иеремия билъ вдигнатъ отъ патриаршеския домъ и хвърленъ въ затвора. Митилинецътъ Пахомий Патестъ насилъ завзелъ патр. престолъ (влѣзълъ съ войска въ Патриаршията), като покачилъ пешкеша на 10,000 жълтици, и веднага заточилъ Иеремия въ Родосъ. По клевета на сжщия насмалко щѣли да бждатъ обесени Иеротей Монеувасийски и Теолиптъ Пловдивски, докато по заповѣдъ на султана Пахомий билъ вързанъ съ два синджира и изложенъ на общъ присмѣхъ (1585). Срещу обещание да удвои пешкеша, Теолиптъ Пловдивски получилъ султански ферманъ за царигр. патриархъ (1585), но когато той заминалъ въ Влашко, патр. престолъ билъ завзетъ отъ неговия противникъ иеродяконъ Никифоръ, протосингелъ на Цариградската патриаршия, който го предалъ на освобождения отъ заточение Иеремия (*Σάββα*, п. съч., стр. 139). Иеремия намѣрилъ Царигр. патриаршия въ упадъкъ. Нейниятъ великолепенъ катедраленъ храмъ „Всеблажена“ (*ἡ Παριαρχία*) билъ вече джамия. Тя била претоварена отъ дългове (80,000 товара аспри = 8,000,000 аспри) и поради това въ м. юлий 1588 г. Иеремия заминалъ за Русия да събира милостиня (с. тамъ, стр. 140). Следъ Иеремия II положението на Царигр. патриаршия още повече се влошило. Право казва митрополитъ Филаретъ Вафидисъ, че е достатъчно да вземемъ предъ видъ султанитѣ отъ тая епоха, отъ които Мурадъ IV (1623—1640) се характеризира като другъ Неронъ, Ибраимъ I (1640—1648) като Сарданапалъ. „Самото патриаршеско достоинство, толкова честно и почитано въ първитѣ години отъ царуването на завоевателя, дотолкова се презира (*περιφρονεῖται*) въ тѣзи времена, че считатъ обладателитѣ на това достоинство за по-лоши отъ злодейцитѣ“. Затова султанитѣ погубили петима цариградски патриарси: Кирила Лукарисъ въ 1638, Кирила Контарисъ въ 1639, Партения II въ 1651, Партения III въ 1657 и Гавриила (*Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία*, III, стр. 23; срв. п. м. съч., стр. 75). Следъ обесването на патр. Партений III, забранено било на патриарситѣ да се явяватъ предъ султана и се явявали само предъ великия везиръ. Турцитѣ взели да се бъркатъ и въ изборитѣ на митрополити: изборниятъ актъ на Царигр. патриаршия отъ 1637 год. за Кирила Пловдивски билъ подписанъ, освенъ отъ архиереитѣ-избиратели, още и отъ трима турци (Вафидисъ, п. съч., III, стр. 24; срв. у мене, п. съч., стр. 84). Царигр. патриаршия трѣбвало да се бори и съ интригитѣ на незуититѣ (срв. Вафидисъ, п. съч., III, стр. 24, 26, 31—32).

ската църква, това би било единъ случай, който не може да характеризира отношенията между реченитѣ две църкви презъ разглежданото време. Ние не знаемъ точно кога Царигр. патриаршия си поставила за задача да действува за унищожение на Охридската патриаршия, но известно е, че архиереи и първенци отъ Охридския диоцезъ отваряли пжть за домогвания на Фенеръ¹, който, насърдчаванъ отъ постигнатъ успѣхъ, все по-силно се стремилъ къмъ завоевателната си цель.

¹ Срв. у мене, п. съч., стр. 123.

СРЪБСКО - БЪЛГАРСКА БЕЗЮСОВА РЕДАКЦИЯ ВЪ СТАРАТА КНИЖНИНА НА ЮЖНИТЪ СЛАВЯНИ

Отъ Юрданъ Трифоновъ

Станало е обичай, когато се говори за стари сръбски и български книги или други писмени паметници, пазени въ библиотекиѣ, щомъ въ тѣхъ нѣма юсове (ж и ѡ), а вмѣсто ж стои у (дубъ вм. джбъ) и вмѣсто ѡ — е (чедо вм. чѣдо), да се казва, че сж отъ сръбска рецензия или редакция.¹ Този обичай не може да се оправдае, защото старобългарскитѣ юсове ж и ѡ се замѣстватъ съ у и е не само въ чисто сръбскитѣ, а и въ преходнитѣ български говори (царибродски, брѣзнишки, трѣнски, вранянски, кратовски, кумановски, скопски, както и

¹ По-старитѣ славяноведа, главно рускитѣ, правѣха разлика между терминитѣ рецензия и редакция, като употрѣбяхаха първия въ смисълъ на правописъ, т. е. когато се иматъ предъ видъ само отдѣлни букви, а втория — когато се засѣга и съдържанието на даденъ паметникъ чрезъ отдѣлни думи или цѣли изречения. Българскитѣ литературни историци употрѣбаватъ само термина редакция. Така, въ История на български й езикъ отъ покойния проф. Цоневъ и въ неговитѣ Описи на ръкописитѣ и старопечатнитѣ книги не се употрѣбява терминътъ рецензия, а се казва все редакция. Практиката на българскитѣ славяноведа не води къмъ що-годе голѣма неточность, защото въ паметницитѣ рѣдко се явяватъ само правописни разлики; въ повечето случаи редомъ съ последнитѣ се срѣщатъ и разлики въ отдѣлни думи и даже въ цѣли изречения. Така бива дори въ текстове, за които обикновено се мисли, че не допускатъ промѣни, какъвто е този на молитвата „Отче нашъ.“ Въ сегашния печатанъ текстъ на тая молитва се казва: „хлѣбъ нашъ насѣщный даждь намъ днесь. И ѡстави намъ долги нашѣ, ѡкоже ѡ мы ѡставляемъ должникѣмъ нашимъ.“ „И не введи насъ во искушѣнїе, но избави насъ ѡ лъкаваго“ (Мат. VI, 11—13). Сжщото мѣсто отъ разглежданата молитва въ сръбското Вълканово евангелие (писано между 1201 и 1208 г. за великия жупанъ Влъкъ, синъ на Стефана Неманя) гласи: „хлѣбъ нашъ присуши даждь намъ

въ посърбенитѣ вече до голѣма степенъ преходни говори моравски, призрѣнски, прищенски и нѣкои други), а освенъ това, замѣната на юсоветѣ, дори когато е направена отъ сърбинѣ, не води неизбежно къмъ други сръбски промѣни въ езика на текстоветѣ, та последниятъ съ други свои особености (звукове, форми, речникъ) може да си остане български. При това, а се замѣнява съ *е* и въ останалитѣ новобългарски говори. За да се признае единъ паметникъ за сръбски, не стига само да нѣма въ него юсове, а трѣбва да сж на лице и други сръбски езиковни особености. Най-явна отъ тѣхъ, следъ липсата на юсове, е замѣната на ероветѣ въ срѣдата на думитѣ (но не въ плавнитѣ съединения *tgt, tlt*) съ *а*: дажд (дѣждъ), сан (сѣнь), лав (лѣвъ), дан (дѣнь), кротак (кротѣкъ), старац (старѣць) и пр. Ето библейски текстъ отъ сръбска редакция: „Блажен мѣж, иже не иде на советъ нечестивихъ, и на пѣти грешнихъ не ста, и на седалищи гѣбител не седе; на ва законе господни вола егѡ, и ва законе егѡ повчит се дни и нощи. и бѣдетъ нако древле сажденое при исходящихъ вод, еже плодъ свои дасть ва време свое, и листъ его не ѡпадет, и вѣсе елико аще творить, ѡспеет, не тако нечестиви, не тако; на нако прах, егѡже възметае ветар ѡ лица земле. сего ради не възкрѣнѣтъ нечестивии на сѣдъ ни грешници ва советъ праведнихъ“. . . Приведениятъ текстъ съставя по-голѣмата часть отъ псал. 1; той е отъ рѣкопись, писанъ въ по-ново време (около XVII в.) и напечатанъ отъ прочутия сръбски езиковедецъ Вукъ Ст. Караджичъ въ неговитѣ „Примѣри српско-славенскога језика“ (у Бечу, 1857), стр. 89. Въ него не само юсоветѣ сж замѣнени по сръбски съ *ѡ* и *е* (мѣж вм. мѣжъ, сѣдъ вм. сѣдъ, време вм. врѣма и пр.), но и двата ера въ срѣдата на думитѣ, а въ предлозитѣ *ѡѡ* и *нѣ* дори въ края, сж замѣнени съ *а*; покрай това, *ѣ* е замѣнено съ *ѣ*, *ѡ* — съ *и* и др.: савѣт вм. сѣвѣтъ, на ва законѣ вм. нѣ въ законѣ, древле вм. дрѣвие (дѣрвета), ветар вм. вѣтѣръ, нечестивихъ

днесъ, и ѡтпусти намъ длѣгы наше, на ко и мы ѡпоуѣаемъ длѣжникомъ нашимъ, и не въведи насъ въ напастъ, но избави насъ ѡ неприязи“. (Ст. Новаковић. Примери књижевности и језика старога и српско-славенскога. Друго издање. У Београду, 1889, стр. 80). Поради това ние не намираме за потрѣбно да възстановяваме употребата на изоставения вече отъ нашитѣ езиковеди терминъ рецензия.

вм. нечъстивыхъ и пр. Но дори и въ този доста посърбенъ текстъ, за който може вече да се каже, че е отъ сръбска редакция, основата (речникъ и форми) си остава старобългарска. Когато пъкъ въ единъ паметникъ, въ който юсоветѣ сж замѣнени съ у, е, има български особености: ероветѣ сж запазени или сж замѣнени з съ о, ъ съ ѣ, а не съ а, ꙗ стои на старото си мѣсто или е употребено съ значение на ѡ, общо-славянскитѣ съединения *tj, dj* сж замѣнени съ *щ, жд*, а не по сръбски съ *ћ, ђ* (=ч', ц') и пр.,¹ — за него трѣбва да се казва, че е отъ сръбско-българска редакция. Такавъ е, напр., преводътъ на книгата Лѣствица (*Klīmaξ*) отъ византийския писателъ Иоанъ Лѣствичникъ, умрѣлъ около 580 год. сл. Хр., въ която християнскитѣ добродѣтели се представятъ като стѣпала за достигане до рая. Ето примѣръ отъ неговия езикъ: Кротость ѣсть трѣпѣнию оутврѣждение; любве двѣрь, паче же мати; расоуждению вина, наоучитъ бо Господь кротъкиѣ въ молитвѣ, доуха светааго вѣмѣстилиште. на кого бо, рече, призроу нѣ на кроткааго и безмльвнааго? Кротость ѣсть послушанию съспѣшъникъ; братъствоу вождь; бѣсештиимъ се въсклаштение (задрѣжка); ѡрештиимъ се отъсѣчение; и радости податъница; Христово подражание, аггелскоѣ свойство; бѣсомъ ѣза и горести штитъ (Новаковић, Примери књижевности..., стр. 138). Приведениятъ тукъ текстъ е печатанъ по ръкописа на Бѣлградската нар. библиотека № 34. Макарь правописътъ му да е малко измѣненъ отъ издателя Ст. Новаковичъ („Правопис је исправљен“), неговиятъ старобългарски характеръ не подлежи на съмнение (сравни: расоуждению, а не расоуѣнию, оутврѣждение, а не оутврѣение, вождь, а не вођ и пр.). Затова за него трѣбва да се каже, че е отъ смѣсена сръбско-българска редакция, а не отъ сръбска. Пакъ терминъ сръбско-българска редакция трѣбва да се употреби и тогава, когато става дума за текстове частично безюсови, т. е. такива, въ които юсоветѣ не сж замѣнени подпълно, а въ нѣкои случаи сж запазени на своитѣ мѣста. Да се каже, че такива текстове сж отъ сръбска редакция, ще бжде съвсемъ неумѣстно, за-

¹ За разликитѣ между български и сръбски ез. вж. въ История на българский езикъ отъ проф. Б. Цоневъ, т. I (1919), стр. 31—32; по-подробно: Й. Ивановъ. Българитѣ въ Македония, II изд. стр. 67—73.

щото сръбскиятъ езикъ не познава носово произношение още отъ най-старо време. Примѣръ отъ частично безюсова сръбско-българска редакция ни дава споменатото по-горе Вълканово евангелие (1201—1208 г.). Матей VI, 1—4: Рече Господь: вѣнмаите, милостына ваша не творите прѣдъ чловѣкы, да видими боудете ими; аще ли ни, мѣзды не имате ѿ ѿца вашего, еже есть на небесѣхъ. егда бо твориши милостыноу, не вѣстроуби прѣдъ собою, яко и лицемѣри твореть въ сонѣмищихъ и въ стѣгнахъ, да прославетъ се ѿ чловѣкъ; и право глаголю вамъ, вѣспримать мѣзда свою. Тебѣ же милостыни творещоу, да не чоуетъ лѣвица твоа, да боудеть милостына твоа въ тайнѣ. (Новаковић, пакъ тамъ, стр. 80). Въ приведения текстъ се срѣща а, и то не само на своето мѣсто, но и вмѣсто ж: милостына ваша (вм. вашѣа), вѣспримать (вм. вѣспримжтъ), мѣзда (вм. мѣздж). Покрай другитѣ старобългарски особености въ приведения откъслекъ, употрѣбата на а, макаръ и не досущъ правилна, показва, че Вълкановото евангелие е не отъ чисто сръбска, а отъ смѣсена сръбско-българска редакция.

Терминътъ „смѣсена сръбско-българска редакция“ биде употрѣбенъ най-напредъ отъ покойния проф. Б. Цоневъ въ неговия Описъ на ръкописитѣ и старопечатнитѣ книги въ Софийската Народна библиотека и донѣгде въ История на бълг. езикъ, т. I. Но професорътъ не се спрѣ да обоснове употрѣбата му може би, защото нуждата отъ него му се е виждала доста ясна. Освенъ това, въ прокарването му като че се забелѣзва нѣкаква колебливость, защото, редомъ съ него, Цоневъ употрѣбѣва и термина сръбска редакция. Напр., когато говори за старитѣ евангелия Мирославово и Вълканово, той, вмѣсто да каже, че сж отъ сръбско-българска редакция, понеже въ тѣхъ преобладаватъ български свойщини, отнася ги къмъ сръбска редакция. Тази колебливость въ нѣкои случаи е привидна и се дължи на обстоятелството, че книгитѣ, въ които се срѣща, сж били писани не тогава, когато сж били печатани, а много по-рано. Така, въ Описъ на славянскитѣ ръкописи и старопечатни книги въ Пловдивската Народна библиотека, печатанъ въ 1920 год., терминътъ сръбско-българска редакция е употрѣбенъ само за ръкописа № 100 (166), който е частично юсовъ, докато за безюсовитѣ

сръбско-български ръкописи се казва, че били отъ сръбска редакция (№ № 26 (64), 37 (47), 54 (28 и 29), 66 (31) и др.); дори за № 56 се казва, че билъ отъ сръбска редакция, макаръ въ него да има и юсове. Това пренебрегване на термина сръбско-българска редакция въ Описъ на Пловдивската Нар. библиотека въ сжщностъ се дължи на обстоятелството, че този Описъ е билъ изработенъ много по-рано отъ онзи на Софийската (презъ годинитѣ 1899, 1905 и 1909)¹, а въпросниятъ терминъ е билъ възприетъ отъ автора тъкмо при съставянето на софийския. Ала, въпрѣки непоследователността на проф. Цонева въ употребата на термина сръбско-българска редакция, заслугата за въвеждането му въ нашата книжнина си остава негова. Най-добре оцени значението на този терминъ проф. Ст. Младеновъ въ статията си „Изъ единъ западнобългарски апостолъ отъ XIV вѣкъ (съ уводни бележки върху названието „сръбска редакция“)“², гдето направи и кратка защита на въвеждането му срещу критиката на проф. Валерий Погорѣловъ (отъ Братиславския университетъ), който изказа мнение, че говоренето за смѣсени редакции не било оправдано³. Следъ защитата на проф. Младеновъ, намъ остава да изтъкнемъ, че терминътъ „сръбско-българска редакция“ е въ сжщностъ преправка на по-стария терминъ „словено-сръбска редакция“, който имаше смисълъ, докато се говорѣше за старословенски езикъ и за сръбско-словенска книжнина (вж., напр., споменатия сборникъ на Ст. Новаковичъ: Примери... стр. 79, 171 и др.). За насъ днесъ, които знаемъ, че тъй наричаниятъ по-рано старословенски езикъ е билъ въ сжщностъ старобългарски, терминътъ словено-сръбска редакция не значи нищо друго, освенъ българо-сръбска.

Езикътъ, на който сж написани старитѣ сръбски книги, е нареченъ „сербско-болгарскій“ вече въ известната „Исторія славянскихъ литературъ“ на А. Н. Пыпина и В. Д. Спасовича. Като разглежда паметниците на старата сръбка писменостъ, Пыпинъ казва: „Иногда подобные памятники могли быть и

¹ Вж. предговора, стр. VII и VIII.

² Списание на Бълг. Академия на наукитѣ, кн. XXXVIII (1929 г.), стр. 124—144.

³ Вж. въ статията на Младенова, стр. 127—128.

сербскаго происхожденія, могли быть напр. переводы на старославянскій языкъ, дѣланные сербами и болѣе или менѣе „посербленные“. Но вообще для произведеній этого рода, церковныхъ, догматическихъ и правоучительныхъ, старославянскій языкъ былъ обязателенъ“ (изд. II отъ 1879 г., стр. 153—154). Въ тия думи на знаменития руски ученъ много сполучливо е охарактеризуванъ езикътъ на старосръбскитѣ преводи: той е билъ старобългарски съ частично посърбване.

Но, макаръ да възприе и защити термина „сръбско-българска редакция“, проф. Младеновъ обезсили донѣгде неговото значение, като предложи за много случаи отъ безюсова редакция терминъ северозападнобългарска редакция, а за други, въ които има белези отъ македонска бълг. речъ — терминъ югозападнобългарска редакция¹. Дали е приложимо това тънко подраздѣление на безюсовата редакция, ще кажемъ по-долу; а сега, за да се види, че терминътъ сръбско-българска редакция е не само умѣстенъ, а и необходимъ, ще направимъ

кратъкъ прегледъ върху развитието на старосръбския правописъ.

Когато православнитѣ сърби почнали да се ползватъ презъ X—XI в. отъ готово преведенитѣ старобългарски църковни книги, срещнали мжнотия при четенето на ония букви въ тѣхъ, чиито звукове не се намирали въ езика имъ. Най-голѣма мжнотия имъ създавали юсоветѣ (ж, ѡ), защото новосо произношение и по онова време не съществувало въ този езикъ. Затова тѣ, макаръ да продължавали да преписватъ книгитѣ наедно съ юсоветѣ и съ други чужди на езика имъ букви (з, ѡ, ѡ, ѣ, ѡ), изговаряли ги повечето по своему: пишели, напр., ржка, мжжъ, масо, пать, а четѣли: рука, муж, месо, пет. Че е било така, показватъ ни нѣкои рѣдки остатъци отъ употрѣбяване на ж съ значение на у дори въ паметникъ отъ началото на XIII в., именно въ типика на Студеничкия мѣнастиръ (на р. Студеница, притокъ на р. Рашка, на с. и. отъ днешния Нови-пазаръ), който типикъ е билъ на-

¹ Известия на Българския археологически институтъ, IV (1926—1927), стр. 364.

писанъ отъ св. Сава въ 1200 г.¹ Въ него думата игуменъ е писана много пжти съ ж: въ сию же трапезарию вьходештимъ и речени ѱалмъ съ молитвою малою скончавшимъ, и сѣсти по чиноу игж меномъ оуказаномоу... аште кто одъ ѱалма и молитвы оулишитъ(ъ) се, да възвѣститъ трапезаръ игж меноу, решти же ѱемоу и виноу оулишениа, да аште благословено, простити ѱемоу, аште ли да метание творить, велико игж менъ повелить (Гласник, кн. 40, стр. 148). По-после сръбскитѣ преписвачи почнали не само да изговарятъ ж като ѝ и ѱ като ѿ, а и да ги замѣняватъ съ последнитѣ букви; когато пѣкъ не преписвали готовъ текстъ, а пишели нѣщо оригинално, тѣ още повече не усѣщали нужда да употрѣбаватъ юсове. По такъвъ начинъ се появили отначало частично безюсови, а по-късно и подпѣлно безюсови сръбски книги. Другитѣ старобългарски букви, чиито звукове не отговаряли добре на сръбскитѣ, били запазени, но понѣкога се замѣнявали съ съответнитѣ имъ по сръбски изговоръ букви: ѱ съ и, ѿ (=ѿа) съ ѿ или и, ѡ и ѡ въ срѣдата на думитѣ съ а, з съ з. — Редомъ съ сръбски звукове вмѣсто старобългарски, почнали да се явяватъ и сръбски форми; но това ставало почти само въ оригинални текстове (грамоти, распоредби, приписки и др. подобни), а не въ църковно-богослужебни. Отъ края на XII в. вече е стигнала до насъ грамота по сръбска редакция. Това е грамотата на босненския банъ Кулинъ отъ 1189 г., дадена на дубровнишкия посланикъ князь Крѣвашъ, съ която банътъ дава на дубровничанитѣ право да търгуватъ въ неговитѣ владения. Ето поголѣмата ѿ часть: „ѿ (=я, азъ) банъ басаньски коулинъ присезаю (присѣзаю — заклевамъ се) тебѣ кнеже крѣвашоу и всѣмъ грађаномъ (=гражданомъ) дубровчаномъ, правы приѣтель (=приятель) быти вамъ одъ селѣ и до вѣка и правъ гои (=истински миръ) дръжати съ вами и правоу вѣроу до колѣ съмъ живъ. І въси и доубровчане, кире (=къижде, които) ходе по моемоу владанию тръгоуюке (=тръгоуѣще), гдѣ (гдѣ) си кто хoke (=хоче, вм. хочетъ), крѣвати (=кретати, да се движи), гдѣ си кто мине, правовъ вѣровъ (=правоѣ

¹ Той не е стигналъ до днешно време, но е запазенъ въ преписъ отъ 1619 г., направенъ по ржкописа на св. Сава. Издаденъ е отъ Йос. К. Иречекъ въ Гласник Српског ученог друштва, кн. 40.

вѣроу) и правимъ срьдцемъ дръжати е безъ вьсакое зледи (=злина, повреда), разве що ми кто да (=дасть, даде) своевъ воловъ (=своеѣж волеѣж, по своя воля, доброволно) поклонъ (подарѣкъ), и да имъ не боуде ѡдъ моѣхъ чѣстьниковъ (=хора съ почетъ, чиновници) силе (насилие) и доколѣ оу мене боудѣ, дати имъ сьвѣтъ и помокъ (=помощь) какоре (=какожде, всѣкаква) и себѣ, коликоре (=коликожде) мо-гоуке (=могъще), безъ вьсега зьлога (=зѣлаго) примысла, тако ми боже помагати и сие свето евангелие".¹ Въ приве-дения текстъ не само юсоветѣ сж замѣнени съ оу, е (правоу вѣроу вм. правж вѣрж, боуде вм. бжде(тъ), кнеже вм. кнаже, присезаю вм. присезаѣж) и пр., но и общеславянскитѣ *tj, dj* сж предадени не съ *щ, жд*, а по сръбски съ *ћ, ђ* или *г'*: гра-ђаномъ вм. гражданомъ, тръгоуюке вм. тръгоуѣще, хoke вм. хоше(тъ), помокъ вм. помощь и пр. Заедно съ това, сръщатъ се и чисто сръбски форми: вьсега вм. вьсего, правовъ вѣровъ вм. правоѣж вѣроѣж,² своевъ воловъ вм. своеѣж волеѣж. Поради всичко това съ пълно право можемъ да кажемъ, че грамо-тата на босненския банъ Кулинъ е отъ сръбска редак-ция. — Пакъ отъ тая редакция е и приписката, която се намира въ едно ржкописно евангелие отъ 1393 год., пазено въ Ленинградската държавна библиотека. Тя е писана пакъ отъ босненецъ, именно отъ нѣкой си Станко, дякъ (писарь) на тепачия (нѣкакъвъ сановникъ) Батало, и дава сведения за последния: сеи книге направи тепачиѣ Батало своимъ диѣкомъ Станькомъ Кромириѣниномъ и оковавъ (=оковау, оковалъ) е сребромъ и златомъ, и одивъ (=одѣлъ, облѣкълъ) кросницомъ (съ кошничарска покривка) и приказа е старьцъ Радинъ... Сеи оправи (докара въ редъ, украси) книге тепачиѣ (=чина) Батало кои бише (=бѣше) много славан... А тада (вм. тагда, староб. тьгда — тогава) Батало тепачиѣ дръжаше Санъ, и гредише (=градѣше, идѣше) мѣ на возиницихъ (— цѣхъ) вино (т. е. идѣло му вино въ возилници) из Кремене в Торичанъ. А онъ бише (=бѣше) много добръ добримъ людемъ и много славанъ

¹ Šafařík, P. J. Památky děvního písemnictví Jihoslovánův. V Praze, 1873. Orazky. Изборъ хрисовоуль, стр. 2—3.

² Окончанието -ов вм. оѣж въ твор. пад. ед. ч. ж. р. се е развило така: най-напредъ се изгубила йотацията, та се получило -оѣж, което минало въ оѣ, а после въ ов. Следъ време било възприето окончанието на мжж. р. -ом, та се получила днешната форма: правом вером.

(славѣнъ, славенъ) добримъ кръстиѣмъ (съкратено *вм.* кръстианѣмъ), и зато га богъ множаше ꙗ вѣки вѣкомъ, ам(ин)ъ.¹ Въ разглежданата приписка *ѣ* въ едни случаи се употрѣбѣва *вм.* ѣ: тепачиѣ *вм.* тепачиѣ, диѣкомъ *вм.* диѣкомъ, Кромириѣниномъ *вм.* Кромирианиномъ, кръстиѣмъ *вм.* кръстианѣмъ; а въ други случаи старобългарското *ѣ* се замѣнява, по свойството на икавскитѣ сърбо-хърватски говори, съ *и*: бише *вм.* бѣше, гредише *вм.* градѣше. Покрай замѣната на *ж* съ *ѡу* (Санѡу *вм.* Санж) и на *ѡ* съ *ѡ* (гредише *вм.* градѣше), и ероветѣ въ срѣдата на думитѣ редовно се замѣняватъ съ *ѡ*: славѣн *вм.* славѣнъ, тада *вм.* тѣгда. Най-после крайното *ѡ* следъ гласна минава въ *ѡ*, писано съ *ѡ*, а въ днешния сърбо-хърватски говоръ изяснено въ *о*: оковаѣ *вм.* оковаѡ, оковаѡ — оковаѣ, одивѣ *вм.* одѣѡ (станало отъ одѣѡ=одѣѡ), облѣкѣѡ. Срѣща се и сръбската форма отъ лично мѣст. 3 л. родително-винителенъ пад. га *вм.* го.

Като се вземе предъ видъ, че сжщинска сръбска редакция се явява вече въ края на XII в. (грамотата на банъ Кулинъ, както се каза, е отъ 1189 г.), би могло да се мисли, че тази редакция презъ XIII и XIV в. се е проявила и засилила още повече. Въ сжщностъ, обаче, това не е станало по причини, които ще се кажатъ по-долу. И тогава тя е продължавала да бжде слаба и да се явява главно въ дребни книжа съ свѣтско съдържание (грамоти, приписки и пр.); а църковно-богослужебнитѣ и библейскитѣ, па даже и поучителнитѣ и църковно-историческитѣ книги сж се пишели съ сръбско-българска редакция. За поучителната Лѣствица на Иоана Лѣстичника ние вече споменахме по-горе. Отъ сръбско-българска редакция е и дошлиятъ до насъ Шестодневъ на Иоана Екзарха, преписанъ въ 1263 г. отъ сърбина граматикъ Теодоръ въ Хилендарския мѣнастиръ. Въ него само юсоветѣ сж замѣнени съ *ѡ* и *ѡ*, а другитѣ старобългарски букви сж по мѣстата си; между тѣхъ сж и двата ера — *ѡ* и *ѡ*. Въ рѣдки случаи е останалъ незамѣненъ и *ѡ*; напр. на л. 157, стълб. 4 стои написано: изъ глѣбинѣ нѣи въскрси^ѡхъ. Само въ приписката, помѣстена на листове 132 и 133 се срѣща сръбското окончане за твор. пад. ж. р. *ѡѡ*, *вм.* староб. *ѡѡ*: „И самоу бѣгоу свѣдоушоу, ѡко съ великѡмъ троудомъ ѡ съ великовъ печалию ѡ съ великовъ нищетѡмъ ѡко гѣ

¹ Лѣ. Стојановић. Стари српски записи и натписи, кн. I (1902), № 179.

вѣсть ѿ своѣвъ дѣшовъ заложивъ добыѣ сихъ книгъ“. Граматикъ Теодоръ дори не нарича работата си превръщане, а употребява дума „преписовати“. Съобщението си, че духовникътъ на Хилендарския манастир. Доментиянъ, като се научилъ, че Теодоръ може да пише книги, предложилъ му да препише Шестоднева, граматикътъ предава така: „ѿ разумѣ ѿ мене. ꙗко сѣтиѣ книги разоумѣю преписоватѣ ѿ ѿ гѣи свѣщаховѣ (уговорихме се). ꙗко томъ быти. ꙗще гѣ въсхоше“ (л. 283, стълб. 3—4).

Поради това не може да се каже положително, дали преписвачътъ самъ е преобръщаль юсоветѣ въ ѿ и ѣ, или тѣ сж били вече преобрънати въ ржкописа, отъ който е преписваль. Да се нарича неговиятъ преписъ сръбска редакция при строгото запазване на повечето старобългарски звукове и форми, е невъзможно.

Не прави изключение отъ сръбско-българската редакция и свързаната съ името на св. Сава Кръмча книга, или Номоканонъ, т. е. сборникъ отъ канонически църковни правила. Въ сжщностъ тази книга не е била преведена отъ св. Сава, а е била поржчана отъ него и написана съ негови срѣдства, па дори не е била преведена направо отъ гръцки ез., а само е била преправена отъ чисто българска редакция на сръбско-българска. Неизвестниятъ нейнъ преправачъ не е оставилъ бележка за това, какъ е вървѣло преобръщането ѿ; но основното проучване на неговия трудъ, извършено отъ прочутия славистъ В. Ягичъ по иловачкия преписъ отъ 1262 год. (нарича се така по името на мѣстото, гдето е билъ направенъ), изкара наяве, че преправачътъ на старобългарския текстъ отначало е срѣщаль мжчнотии, а колкото по-нататъкъ отиваль, толкова преобръщането ставало по-сполучливо и въ правописа, и въ граматическитѣ форми.¹

Особно внимание заслужва обстоятелството, че и първитѣ исторически книги у сѣрбитѣ — житията на св. Симеона (Стефана Неманя), написани отъ синоветѣ му краль Стефанъ Първовѣнчани и Св. Сава, не съдържатъ такива специално сръбски езикови свойщини, които да даватъ право да ги считаме за сръбска редакция. Макаръ тия жития да сж оригинални трудове, писани сж на хубавъ старобългарски

¹ Starine, u Zagrebu 1874, стр. 70.

езикъ, само че безъ юсове; а понеже сж запазени въ сетнешни преписи, не може положително да се каже, дали изравняването на двата ера въ единъ — ѡ, се е намирало вече въ оригиналитѣ или е направено отъ сетнешнитѣ преписвачи. Ние ще дадемъ по единъ откъслекъ и отъ дветѣ жития, колкото да се види, че тѣ сж не отъ сжщинска сръбска редакция, а отъ сръбско-българска. Отъ труда на краля Стефана Първо-вѣнчани вземаме отъ гл. VII разказа за това, какъ Стефанъ Неманъ, следъ смъртта на импер. Мануила Комнина, въ съюзъ съ маджарския краль Бела III, разорилъ намиращитѣ се дотогава подъ византийска власть български градове отъ София до Призрѣнъ и до двата Полога и заелъ голѣма часть отъ тѣхъ, та границитѣ на държавата му стигнали до Бѣлградъ, Равно (днешна Чуприя), Нишъ, Скопие, Кроя и Лѣшъ (последнитѣ два града сж въ Албания): По сихъ же вѣсѣхъ вѣста въ констанѣини градѣ инъ царь люты и кръвопролинятель, и раздроушии мирь съ прѣподобнымъ и светымъ. наже раздвигъ оуста своя мышляше погльтити и иныхъ владычства, еже невѣмѣсти безоумни ни постиже такового исправления, нь хоте озлобити незлобиваго и светаго, нанесе на се изгыбѣль свою и хоулоу на царство свое, и опоустѣния на землю свою. пришьдъ бо прѣподобни светы симеонъ съ оугърьскимъ кралемъ, и доиде града до срѣдъца (т. е. до София) рекомаго, и въ съкроушение постави него и въ опоустѣние коньчнюю. възвращшоу же се ризѣ (отъ риза = *rhiza*, гех, краль) оугърьскомоу въ свое нѣмоу владычество, онъ же светы отвращъ се отъ него, иде съ силою своею на градъ перьникъ, и тѣь скроушивъ силою своею и въ опоустѣние сътвори и, и градъ стобъ, и градъ земельнь, и градъ вельблоуждъ, и градъ житомитьскъ, и градъ скьплъ, и градъ лѣшъскъ оу дольнемъ полозѣ, и градъ градьць, и градъ призрѣнъ, и градъ славны нышъ, и градъ сврьлигъ, и градъ равньныи, и градъ козьль. тѣхъ градовъ съкроушь и до коньца основания ихъ искорѣнии, не оста бо ками на камени, иже не съкроушише се. иже и не въздвигоше се и до сего дъне. и земляе ихъ и богатствина ихъ и славоу ихъ прѣложи въ богатство и въ славоу отъчествина своего, и въ славоу вельможъ и людей своихъ. приложи же къ земли отъчествина своего область нышьвьскоую до коньца, лыпланъ же и моравоу и глаголемы враны, призрѣньскоу же область и полога

оба до коньца съ мегами своими, и прѣбываше въ благодарени божии и въ молитвахъ днь и нощь.¹

Отъ житието, написано отъ св. Сава, привеждаме онова мѣсто, въ което се разказва, какъ, следъ 37-годишно кралюване, Стефанъ Неманъ събралъ висшето духовенство и боляритѣ на държавата си и имъ съобщилъ, че е решилъ да отстъпи престола на сина си Стефана и да се оттегли въ манастиръ (гл. III): „и тако пославъ съвѣкоупи благородноюу си дѣтѣцоу (дв. число) и все избранные си боляре, малые и великие, и съвѣкоупивъ ие къ себѣ начеть имъ оуче (= оуча, учейки) глаголати: чедѣ моѣ възлюбленаѣ и възпитѣнаѣ мною, се оувѣдѣно бысть въсѣми вами, како богъ своимъ промышленіемъ постави мене владычѣствовати надъ вами, и въ начелѣ каковоу приобрѣтохъ прѣобидѣноюу землю нашу, и помощію божіею и прѣсветые владычице наше богородице, еликоу мощь имѣе, неoblѣнихъ се ни покоѣ дахъ себѣ, дондеже вѣса направлю и богоу поспѣшѣствоующоу ми приложихъ къ вамъ дълину и шириноу, еже въсѣмъ вѣдомо бысть. въсѣхъ же васъ ѣко и свою дѣтѣ възпитѣхъ, даже и доселѣ и наоучихъ вы, како дръжати се правовѣрные вѣры. многи же иноплеменици вѣсташе на ме и обидоше ме ѣко и пчелы сѣтъ, нѣ именемъ господнимъ противлахъ се имъ и одолѣхъ имъ. тѣмъ же и вы, чедѣ моѣ възлюбленаѣ, не забывайте оученіѣ своего и правовѣрнаго закона мною оуставленаго. сѣ бо дръжеще имѣти хотите бога помощника себѣ и прѣсветоую господоу богородицоу, и мою аще и грѣшноу молитвоу. мене же нинѣ отъпоустите, владыкоу своего, съ миромъ. . . виждоу бо, ѣко все соуети чловѣчѣско, елико непрѣбоудеть по сѣмрѣти“.¹ Въ езика на приведения откъслекъ липсватъ само юсоветѣ и ѣ, за да бжде напълно старобългарски: въ него промѣната на *tj, dj* е българска (дръжеще, хотите, помощника, господоу, виждоу и пр.); *ѣ, ѣ, s* сж на мѣстѣта си, съ малки изключения, и т. н. Следователно написаното отъ св. Сава житие на баща му св. Симеона (Стефанъ Неманъ) е отъ сръбско-българска, а не отъ сръбска редакция.

Сжщото трѣбва да се каже и за дветѣ житія (на Стефана Немана — св. Симеона — отъ 1264 г. и св. Сава, отъ

¹ Pav. Josef Šafařík. Památky. V. Praze, 1873. Житие св. Симеона, стр. 8.

¹ Пакъ тамъ. Житие св. Симеона, стр. 3.

1241 г.), написани отъ ученика на последния, Доментианъ². За примѣръ отъ тѣхния езикъ привеждаме отъ житието на св. Сава разказа за начина, по който последниятъ билъ ржкоположенъ за пръвъ сръбски архиепископъ:

„И многыне дѣни царю (разбира се импер. Теодоръ Ласкаръ) дръжештоу ѿго оу себе и исправивъ работи манастирскыне богоносныи (т. е. св. Сава) и по томъ приложи слово рещи къ царю о земли своего отъчства, рекъ: скръбна и печальна ми ѿсть, царю, зане не имають ми земля своего архиепископа; паче же и земли многыне соуть окръсть отъчства ми въ области дръжави нашеи, нѣ не достигнуты соуть исправлениемъ божьствынымъ. Да хотѣль быхъ да повели великоѣ ти царство патриарьхоу, да ми освети архиепископа ѿдинаго отъ братиѣ моеи соуштеи съ мною, да си га иматъ земля отъчства ми на освещение си, и дръжава великааго ти царства тѣмъ да величаютъ се. Царь же отъвѣштавъ прѣподобьному рече: съ великою радостію богосвѣтѣное и богомыслѣное прошение да испльню ти, Богоу волешту, и хошту да виждуо того, ѿгоже благоволи светана доуша твоа на светительство ти. (Св. Сава представилъ на царя другаритѣ си монаси, но той не одобрилъ никого отъ тѣхъ, а му предложилъ, самъ той да стане архиепископъ. Следъ дълго отказване, св. Сава се съгласилъ). повѣда же царь патриарьхоу вѣса наже о прѣподобнѣмъ и о земли отъчства ѿго. И свѣтъ божии приемъ чѣстыни патриарьхъ Гьерманъ и царевь, нао томоу быти по воли божиеи и царевь, и бывъшоу дѣни нарочитоу, и облькышоу се патриарьхоу по чиноу великыне вѣселеньскыне црькѣве съ многыми митрополиты и епископы и съ поповы и диаконы, и приведенъ бысть и сии прѣподобныи кирь Сава на освещение, и поставленъ бысть архиепископомъ роукою вѣсеосвещенааго патриарьха вѣселеньскааго Гьермана и повелѣниемъ цариградъскааго цара кирь Теодора Ласкара.¹

Такъвъ е езикътъ и на прочутия сборникъ отъ жития на сръбски крале-светци и архиепископи (отъ 1270 до 1335 г.), захванатъ отъ архиеп. Данило (умрѣлъ въ декемврий 1337 г.),

² Тѣ сж изладени отъ Даничинъ: Живот св. Симеона и св. Саве. Написао Доментианъ. У Биограду, 1865.

¹ Новаковић, Ст. Примери... Друго издање (1889), стр. 197—198.

а продълженъ отъ други лица и известенъ подъ името „Родословъ“, или Цароставникъ. Най-после, отъ смѣсена сръбско-българска редакция е сжщо и езикътъ въ хрониката на Зонара, заета, въ преводъ, отъ сръбско-българската книжнина, както и на нейното съкращение, известно подъ името Паролипоменъ Зонаринъ, което е било преписано и малко прередактирано отъ монаха Григория, повиканъ въ Сърбия за книжовна работа отъ ученолюбивия деспотъ Стефанъ Лазаревичъ (1389—1427 г.). И така, не само въ духовно-богослужебната и каноническата, а и въ житейно-историческата сръбска книжнина, вмѣсто чисто сръбска редакция, се шири все сръбско-българска. За историята на сръбско-българската югославянска култура е важно да се знае,

на кои причини се дължи измѣстването на чисто сръбската редакция отъ сръбско-българската.

На първо мѣсто, предпочитането на сръбско-българската редакция предъ чисто сръбската се е дължело на страха на сръбскитѣ книжовници да се отдалечатъ отъ старобългарската литература. Богатството на старобългарския езикъ по думи и форми се е хвърляло въ очи, и сръбскитѣ книжовници, повечето преписвачи, отколкото съчинители и преводачи, сж съзнавали, че не сж въ състояние да създадатъ книжнина на своя езикъ, която да се мѣри съ българската. Страхътъ, че ще попадатъ въ грѣшки, ако се отдалечатъ отъ българскитѣ книги, ги е каралъ да преписватъ не отъ частично посърбени вече текстове, а направо отъ български. Затова последнитѣ всѣкога сж били на почитъ. Още по-голямъ авторитетъ сж имали, разбира се, гръцкитѣ книги; но сръбскитѣ книжовници повечето не знаели гръцки, та посрѣдници между последнитѣ и тѣхъ били българскитѣ книги. И презъ XIV в. сръбскитѣ книжовници продължавали да превръщатъ български текстове чрезъ замѣняване на български звукове съ сръбски; а понеже въ сръбнобългарскитѣ книги юсоветѣ се смѣсвали и обърквали, преобрѣщането на текстоветѣ ставало мжчно. Поради това въ нѣкои приписки на сърби отъ онова време се срѣщатъ оплаквания отъ тая мжнотия. Така, двама преписвачи на триодъ — Яковъ и Яникие, въ една своя приписка отъ 1374 г., писана въ Синайския манастиръ въ Иерусалимъ, като отбе-

лѣзватъ, че преписвали отъ новъ, но добъръ български изводъ, оплакватъ се отъ срѣщаната мжчнотия при превръщането: ... „извода новога нь истинъ. Боугарскога языка, теръ (=и) богъ вѣсть велма ни е било оусилно прѣставлѣти га на сръбскы язык. И молимо ви, ѿци и братие, аке (=аще) и погрѣшено, а ви исправлѣюще чтѣте, а не клнѣте ѿбаче благословлѣите, а васъ богъ, нѣрь (= защото) не пише доухъ светы, нь роука грѣшника, и како смо въ изводѣ находили тако и смо писали, ни ѿдлагали ни прилагали“.¹ Отъ тия думи се вижда, че „прѣставлението“ (преобрѣщането) макаръ да не засѣгало съдържанието, а само правописа, пакъ затруднявало сръбскитѣ преписвачи.

Страхътъ на сръбскитѣ книжовници да отстѣпятъ отъ старобългарския ез. произлизалъ не само отъ съзнанието, че не ще могатъ да предадатъ на своя езикъ отвлѣченитѣ богословски понятия, а и отъ нежеланието да повредятъ благолепието на старитѣ изрази, съ които читателитѣ и слушателитѣ били вече свикнали. Внасянето на народни думи биело на простащина, отъ която се считало за потрѣбно да се избѣгне не само въ църковно-богослужебни книги, а и въ исторически. Така, споменатиятъ светогорски монахъ Григорий, комуто била дадена за препись хрониката на Зонара, не одобрилъ предадения му отъ игумена на Хилендарския мѣнастирь текстъ, макаръ преводътъ да билъ добъръ, само защото билъ преписанъ отъ селяни, които развалили смисъла на думитѣ: „Тѣмъ и мы прочѣтше и наже оубо ѿ състроившаго зѣло благоразумна ѿбрѣтохомъ, а наже ѿ прѣписанїа многа невидѣнїа и съмнѣнїа исполнена, понеже грѣбыми нѣкыми поселаны прѣписа се, и идеже оумножитъ се л'жа, и истина ктому неизвѣстна бываетъ тамо“.¹

Трета причина, поради която чисто сръбската редакция на църковнитѣ книги и презъ XIII и XIV в. продължавала да отстѣпва мѣсто на сръбско-българската, съставятъ многото грѣшки, които се вмѣквали въ тия книги при преписването имъ отъ сърби. Последнитѣ не били подготвени за своята работа, та постоянно грѣшели. Това карало новитѣ преписвачи да не използватъ тѣхнитѣ книги, а да търсятъ бъл-

¹ Лб. Стојановић. Стари српски записи и натписи, № 144.

¹ Пакъ тамъ, № 4953, кн. III, стр. 48.

гарски изводи, особено по-старовремски. Злото съ грѣшкитѣ се увеличило най-много въ началото на XV в., когато, по думитѣ на Константина Костенечки, отъ 100 сръбски книги въ негово време нѣмало нито 2, които да сж напълно еднакви: „въ нѣшїи^х же ѿще ѿ рѣ книгѣ съвѣкоупетсе, ни двѣ ѿ вѣсѣ^х ѿбрѣтаютсе единако^ж по^дбаѣт.¹ За да не злопоставятъ своитѣ преписи предъ читателитѣ имъ, преписвачитѣ намирали за потрѣбно да посочватъ, че изводѣтъ имъ е добѣръ, както сж направили споменатитѣ преписвачи на триодъ (въ 1374 г.) Яковъ и Яникие, които казватъ, че преписвали отъ „извода нового нѣ истинѣ. боугарскога языка“.

Четвърта причина за предпочитането на сръбско-българската редакция, не така явна като първитѣ три, е било влиянието на българската стихия въ завладѣнитѣ отъ сръбскитѣ господари български земи. Не трѣбва да се забравя, че процвѣтѣването на сръбската книжнина при деспота Стефана Лазаревича (1389—1427 г.) е станало главно въ мѣста, които нѣкога сж били български, именно въ Бѣлградската и Браничевската области, за които още царь Калоянъ водилъ война съ маджарския кралъ Емерихъ. Поради достатъчното присъединяване на тия области къмъ сръбската държава, тѣ въ края на второто българско царство вече се отдѣляли отъ българската държава, но не били изравнени подпълно и съ земитѣ на сръбскитѣ крале и се наричали съ името „Подунавие“. ² Нѣма съмнение, че българскитѣ книжовни традиции въ тѣхъ не сж били изчезнали подпълно и, макаръ несъзнателно, сж влияли върху езика на сръбската книжнина, която процвѣтѣла тѣкмо въ тѣхъ.

Усилване на български свойщини въ сръбскитѣ книги. Правописъ на Константина Костенечки.

Поради гореизложенитѣ причини, сръбско-българската редакция въ сръбската книжнина се държела здраво, макаръ

¹ Сказаніе ѿзвѣщено ѿ писменех... гл. г. И. В. Ягичъ. Разсужденія старины о церковно-славянскомъ языкѣ, стр. 396.

² Постепенното отдѣляне на въпроснитѣ области отъ българската държава и присъединението имъ къмъ сръбската е разяснено въ хубавата статия на покойния проф. П. Никовъ „Слѣбата на северозападнитѣ български земи презъ сръбнитѣ вѣкове“, помѣстена въ „Българска историческа библиотека“, редактори проф. В. Н. Златарски и проф. П. Никовъ, год. III, томъ I, стр. 96—153.

въ употребата на буквитѣ ъ, ѣ, ѱ, ѱ да се правѣли грѣшки. До времето на просвѣтения деспотъ Стефанъ Лазаревичъ (1389—1427 г.) тази книжнина била, сравнително, бедна. За да я обогати, той поръчвалъ да му се превеждатъ и препи-сватъ книги въ светогорскитѣ манастири, главно въ Хилен-даръ, гдето имало добри книжовници, сърби и българи. Единъ отъ последнитѣ е посочилъ името и народността си въ една приписка, която гласи: „А исписа се сѧа книга въсеблагона-рочитому и христолубивому великому господину сръблемъ деспоту кѣр Стефану роукою недостойною Гierasима гла-големаго бльгарина, въ Светѣи горѣ Аѳонсѣи въ манастири глаголемомъ Хиландаръ“.¹ Покрай поръжитѣ до светогорски монаси, деспотъ Стефанъ направилъ да му се приготвятъ книги и вътре въ държавата, въ добре уреденитѣ тогава манастири низъ нейнитѣ източни области (Подунавието), въ басейна на р. Морава, именно въ Любостинския (въ Ягодин-ския окръгъ), Раванишкия (близо при днешния гр. Чуприя) Ресавския Манасия (на р. Ресава, притокъ на Морава, изгра-денъ отъ деспота въ продължение на 11 години (1408—1418), и др. Но, покрай подготвенитѣ книжовници, съ преписване на книги продължавали да се занимаватъ и неподготвени лица. Тѣхнитѣ груби грѣшки предизвикали остра критика отъ страна на българина Константинъ Костенечки, който, още твърде младъ, билъ приетъ на служба при деспота Сте-фана. Константинъ билъ се запозналъ съ поправката на цър-ковнитѣ книги, главно литургически, извършена отъ патр. Евтимия, не направо отъ последния, а отъ неговия ученикъ Андроникъ, при когото се училъ въ Бачковския мѣнастиръ, гдето отишълъ досущъ наскоро следъ смъртта на патри-ярха. Освенъ това, той изучилъ добре, не се знае где и при кого, и гръцки ез., отъ чийто уреденъ правописъ, изложенъ въ ржководството (Еротимата) на Мануила Мосхопула, се въз-хищавалъ. Когато Константинъ се запозналъ по-отблизо съ сръбската книжнина, той билъ поразенъ отъ разнообразния правописъ и грубитѣ грѣшки на нейнитѣ църковни книги и се почувствувалъ способенъ и длъженъ да го оправи, като изработи особно ржководство по образца на Мосхопуловата Еротимата. Той действувалъ предъ деспота да му възложи

¹ Гласник, кн. 42, стр. 242.

написването на такова ръководство и да задължи всички книжовници да се съобразяватъ съ неговитѣ правила подѣ страхъ, че, въ противенъ случай, тѣмъ ще се запрети да пишатъ. Деспотътъ не приелъ предложението му напълно, а му възложилъ само да разкритикува недостатъцитѣ на правописа въ сръбскитѣ книги. Това именно извършилъ Константинъ въ своето обширно полемическо разсуждение: „Сказаніе изъвлеченно ѿ писмене^х како дрѣжати се, да не прѣложеніе^м сі^х рас^тлѣва^ютсе б^ѣжтвнаа писаніа. ѿ како ѿ кой^м ѿбразомъ ѿ н^ѣнѣ ново издаваемаа погыбають. ѿ в^ссегда бл^ггочѣстивіи самодрѣжци тѣщоутсе ѿ изданіи. ѿбрѣтающе сі^х рас^тлѣн^ны^х. ѿ ѿ одѣаніи сі^х ѿ знамени^х. ѿбѣ не въ писмене^х тѣчїю рас^тлѣва^ютсе, нѣ ѿ въ сіла^х гласа, ѿ оученіи ѿтрочеть, ѿ различїи мнозѣ^х ѿ ѿх^хже длѣжни ѣсмы назнаменати коемоужде ѿбраз“ (=Разяснено изложение на буквитѣ, какъ да се запазватъ, та да се не развалятъ поради тѣхното промѣняване божественитѣ писания, и какъ става така, че и новоиздаденитѣ сега (писания) загинватъ, поради което благочестивитѣ самодрѣжци, като ги намиратъ повредени, грижатъ се за друго издание; сжщо (изложение) на тѣхнитѣ облѣкла и знакове, защото книгитѣ се развалятъ не само чрезъ буквитѣ, а и чрезъ надреднитѣ знакове; още за ученето на децата и за много различия, които сме длѣжни да посочимъ по всѣкакъвъ начинъ). Въ това си съчинение Константинъ Костенечки подложилъ на остра критика развалеността на сръбскитѣ църковни книги и нѣкои суевѣрни обичаи и предразсѣдѣци и съ това си навлѣкълъ омраза и противодействие отъ страна на нѣкои засегнати отъ нападкитѣ му влиятелни лица. Заключение, до което той стигналъ въ разсуждението си, се свежда къмъ това, че църковниятъ езикъ у българи и сърби е единъ и сжщи, затова и правописътъ на книжнината у двата народа трѣбва да бѣде еднакъвъ съ изключение на юсоветѣ, които въ сръбски ез. вече не могатъ да се въведатъ.

Макаръ да не постигнало задължителността, която авторътъ му очаквалъ, разсуждението на Константина пакъ добило значение между сръбскитѣ и българскитѣ книжовници. Отъ него било извлѣчено друго, по-кратко ръководство, което не съдържа полемичнитѣ части на обширното. То се разпространило между книжовницитѣ не като наложено отъ

властта, а като доброволно възприето ръководство на ученъ граматикъ, комуто било придадено прозвище философъ, понеже въ очитъ на тогавашнитъ книжовници обсъждането на граматически въпроси и приспособяването на гръцкитъ знакове къмъ славянския езикъ се считало за философска работа. Но и краткото ръководство не могло да доведе до такова еднообразие въ правописа, за каквото мечтаелъ Константинъ. И то, подобно на обширното разсуждение, давало упътване главно за употребата на препинателнитъ знакове и на надреднитъ — ударения, придихания и др. Употребата на старобългарскитъ букви оставало да се изучава практически по правилно написани книги. Най-голѣмо разнообразие продължавало да съществува въ употребата на ероветъ. Опитни книжовници отъ Хилендаръ и отъ Ресавския и други манастири въ Подунавieto употребявали двата ера, както ги употребявалъ и Константинъ, но не по неговото кратко ръководство, отъ което тѣхната употреба не можела да се усвои, а по сръднобългарски книги отъ търновски изводъ, по които ги усвоилъ и самиятъ Константинъ. Въ западнитъ земи на сръбската държава и въ Северна Македония (Злетовско и Кратовско) книжовницитъ продължавали да употребяватъ само ѣ, а въ Охридско — само ѡ. Книжовницитъ отъ Търновската школа употребявали и двата ера, но безъ правило, като давали предимство на ѡ.¹ Двуетовиятъ правописъ на търновскитъ книги и на Константина Костенечки се разпространилъ главно чрезъ преписитъ на Владислава Граматика, който, макаръ и да не е писалъ граматическо съчинение, придържалъ се о еднообразенъ правописъ като Константиновия.

И така, препоръчаниятъ отъ Константина Костенечки за сръбската книжна правописъ въ сжщностъ не е билъ нищо друго, освенъ българския търновски правописъ, който той изучилъ отъ Андроника, ученика на Евтимия. Ново, и то несполучливо, въ неговия правописъ е било това, гдето той искалъ да се въведатъ и въ сръбскитъ книги многоброй-

¹ За различната употреба на ероветъ въ българскитъ земи презъ сръднобългарския периодъ и презъ неговото продължение до края на XVI в. вж. студията на проф. Б. Цоневъ „Класификация на българскитъ книжовни паметници отъ най-старо време до края на XVI в.“, въ Годишникъ на Софийския Унив-тъ за 1904—5 год., отдѣлъ II — Сръднобългарски паметници.

нитѣ знакове — ударения, придихания и др., които се срѣщали въ грѣцкитѣ. Безъ строго пазене на тия знакове, употребяванитѣ отъ Константина правописъ се срѣщалъ и въ книгитѣ на опитни сръбски преводачи и преписвачи въ Св. гора и въ сръбскитѣ манастири въ Моравско, не защото тия книжовници сж се намирали подъ негово влияние, а защото и тѣ, подобно на него, се учили по бѣлгарски книги. Наистина въ разсждението си той се показва недоволенъ отъ тѣхъ, но не поради това, че не одобрявалъ правописа имъ, който въ сжщностъ билъ като неговия, а защото тѣ, като пишели сами правилно, не обръщали внимание на невежитѣ преписвачи и не ги осжждали, та като че ставали съучастници въ развалата на свещенитѣ книги.

Названието „ресавски правописъ“.

Нѣкои литературни историци, вмѣсто да наричатъ правописа, употребяванъ отъ Константина Костенечки и отъ съвременни нему светогорци, двуеровъ сръбско-бѣлгарски правописъ, наричатъ го ресавски, понеже погрѣшно поставятъ Константина въ числото на книжовницитѣ, които деспотъ Стефанъ Лазаревичъ билъ събралъ въ Ресавския манастиръ Манасия. Грѣшката направи най-напредъ Ягичъ въ въведението къмъ напечатаното отъ него „Житие и жизнь присънопомънимааго, словоуштааго, благочѣстивааго господина деспота Стефана“ ... (Гласник, кн. 42, стр. 236) като се полъга по прозвището „прѣводникъ“, употребено въ края на житието: „Странъно и изредъно на земли владычѣствовавшомоу странъный рабъ приносить словоуштомуу деспотоу Стефану прѣводникъ Костадинъ“. Ягичъ изтълкува това прозвище въ смисълъ на преводачъ на църковни книги; а понеже въ единъ ржкописъ отъ 1660 г. се казва, че билъ преписанъ въ Хилендаръ „отъ добра извода... отъ старыхъ прѣводникъ ресавскихъ“, ¹ — той помисли, че Константинъ се е нареклъ преводникъ затова, защото е влизалъ въ числото на ресавскитѣ преводачи на църковни и други книги. Въ сжщностъ Константинъ Костенечки е жи-

¹ Издѣло приписката отъ 1660 год., написана въ Хилендарския манастиръ, е напечатана отъ Л. Стояновича въ „Стари српски записи и натписи“, кн. I, № 1570.

вѣлъ и работилъ не въ Ресавския мѣнастиръ, а въ Бѣлградъ, при двора на Стефана Лазаревича, гдето е училъ малки момчета, синове на придворни голѣмци, и е превеждалъ дѣлови книжа и устни донесения отъ грѣцки езикъ, а може би и отъ турски. За това ние ще говоримъ по-подробно на друго мѣсто, гдето ще разгледаме живота и дейността на този даровитъ българинъ отъ началото на XV в. Употрѣбеното въ края на Стефановото житие прозвище „прѣводникъ“ трѣбва да се разбира въ смисълъ на драгоманинъ. Но, както и да разбираме въпросното прозвище, следъ основно проучване на Константиновото разсѣждение за правописа, не можемъ да се не убедимъ, че „прѣводникъ Костадинъ“ нѣма нищо общо съ ресавскитѣ книжовници. Когато по-късно (въ 1895 г.) Ягичъ издаде изцѣло разсѣждението и го подложи на основно проучване,¹ той не повтори грѣшката, направена въ 1875 г.; но, види се, нему е било неловко да я посочи и поправи, та други (Сырку, Цоневъ и пр.) продължиха да я повтарятъ. Най-далечъ въ погрѣшното служене съ термина „ресавски изводъ“ отиде покойниятъ проф. Б. Цоневъ, който писа (История на бѣлг. езикъ, т. I, стр. 258), че Константинъ „става основателъ на Ресавския изводъ у сѣрбитѣ“. Освенъ това, въ своя „Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека“, т. II, № № 488, 489 и др., той говори за нѣкакъвъ правопис фонетичен (ресавски).“

И така, нѣма основание, Константинъ Костенечки да се смѣсва съ ресавскитѣ книжовници и употрѣбяваниятъ отъ него правописъ да се нарича „ресавски“. Избѣгване на последното название се налага и отъ друго едно обстоятелство, именно отъ това, че разорениятъ отъ турцитѣ въ 1439 г. Ресавски манастиръ билъ подновенъ презъ първата половина на XVIII в. и въ него се почнало писане на книги по сѣщинска сръбска редакция, въ която ероветѣ въ срѣдата на думитѣ се замѣняватъ съ *a* и която нѣма нищо общо съ ресавскитѣ книжовници отъ времето на Стефана Лазаревича. А че наистина разпространяваната въ края на XVII и началото на XVIII в. сръбска редакция е била проникнала и въ възобновения Ресавски манастиръ, показва ни следната при-

¹ Въ сборника „Изслѣдованія по рускому языку“, т. I, издание на руската Императорская академія наукъ, Санктпетербургъ, 1885—1895.

писка върху книга „Чюдеса пресветые богородице“, донесена отъ Св.-гора и преписана въ 1736 г. въ този манастиръ: Си книга чздеса Іоасафа ѿгзмена Стефановича, бившаго прежде ресавскаго храма светие троице, последиже бодянскаго вувднеская(?) преписа ю ва манастире Ресави или Манасіхи диаконъ его Евремъ в лето 1736 саврши е марта 12 дне. Евремъ монах написа сиа пресветие богородице чюдеса и сию книгоу.¹ Въ началото на статията ние вече приведохме примѣръ отъ псалтиренъ текстъ, написанъ на сжщинска сръбска редакция, вѣроятно, въ XVII в. и напечатанъ отъ Вука Караджича (вж. стр. 27). Тука ще дадемъ другъ примѣръ отъ сжщата редакция по текстъ отъ църковна книга, писана отъ нѣкой си духовникъ Александъръ въ сжщата 1736 год., когато е писана и гореприведената приписка, за да се види, че сръбската редакция вече била въведена въ нови църковни ржкописни книги, макаръ че печатнитѣ въ края на XV и презъ XVI в., както ще се каже по-долу, се държели здраво о сръбско-българската: Сумеонъ сръбскомъ. Слава. Васечастни празник светие ти памети, Симеоне ѿче васеблаженне, любовию сабравше се достойно блажещее те, радзи се благочастия начело людемъ твоимъ, изъ нихже тръние ереси искоренивъ православие вери лозъ насадиль еси... Нина са аггели ꙗ Христа веселиши се, ка немъ же ѿ насъ са ними моли се, спасти се дъшамъ нашимъ.² — Появилата се и въ църковни ржкописни книги сръбска редакция не могла да види печатъ, защото сръбски печатници вече не работѣли, а нови печатни книги се внасяли отъ Русия (най-много презъ панаиритѣ) по руско-българска редакция.

Отъ ржкописнитѣ книги, писани въ края на XVII и началото на XVIII в., сръбската редакция минала частично и въ нѣкои западнобългарски дамаскини, свързани съ името на прочутия български книжовникъ отъ срѣдата на XVIII в. Йосифъ Брадати. Така, въ голѣмия сборникъ отъ слова, преписанъ въ 1755 г. отъ нѣкого си Янкула, има и нѣколко слова отъ Дамаскина Студита. Езикътъ на тия преписани отъ Янкула слова е смѣсца отъ новобългарски и сръбско-църковенъ езикъ. Така, началото на I слово отъ Дамаскиновото Съкровище (Θη-

¹ Лб. Стојановић. Стари српски записи и натписи, књ. II, № 2674.

² Гласник, кн. IX, стр. 256.

савръс), което (начало) въ българския преписъ върви следъ изпустнатото встъпление, гласи: Данасъ начинаетсе спсение нашего тайнство данасъ ѿвляетсе правоздани (=първосъзданиятъ) Адамъ и Ева ѿ печали избавляетсе начело сакривено тайнство дѣнь ѿвляетсе данасъ вѣсь миръ радъетсе виждѣте (вм. виждѣще) като хочетъ да придеть саздатель васаму миръ агли тръжествѣють спсение члвчаскаго рода... (Б. Цонев, Опис... в Софийската нар. биб-ка, т. II, № 689, стр. 255). Други примѣри отъ сѣщия сборникъ вж. пакъ тамъ, стр. 254—255. Подобна смѣсица отъ новобългарски, старобългарски и сръбски намираме и въ езика на сборника, преписанъ въ 1756 г. въ Габрово отъ иеромонаха Романа отъ изводъ на иеромон. Йосифъ Брадати (вж. статията на Д. Мариновъ „Иеромонахъ Йосифъ Брадати“ въ Сб. за нар. умотв., наука и книжнина, кн. XVIII, стр. 115 и др.).

Сръбско-българска редакция въ печатни книги.

Въ края на XV в. се появили печатни книги на църковенъ езикъ, издадени въ Венеция и Цетина, а презъ XVI в. — въ Венеция, Горажда (въ Херцеговина), Милешево (пакъ въ Херцеговина), манастира Грачаница (близо при Косово—Прищина), Бѣлградъ, Руянъ (Ужицки окръгъ) и др.¹ И въ тия книги, които се предназначавали за сърби и българи, била въведена сръбско-българска редакция, както въ текстоветъ, така и въ предисловіята и послесловіята. Ето нѣколко примѣра изъ послесловіята, гдето езикътъ е по-свободенъ, отколкото въ текстоветъ. Изъ Осмогласника (Октоиха), печатанъ въ 1493—1494 г. въ Цетина по заповѣдь на черногорския воевода Гюргъ Църноевикъ отъ свещеноинока Макария: ... „последѣ же грѣхъ ради нашихъ постиже пасущи насъ ѿсмайлѣтска железна палица, оувы непросто бѣющѣ, нѣ оубивающѣ. ѿ придоше ѣзыци въ достоаніе бѣжѣ, църкви раздроушише. Видевъ азъ въ хѣга бѣговерни ѿ бѣгомъ храними воѣвода зети гѣнь гюргъ църноевикъ оумаленіе сѣтихъ книгъ расхищеніемъ ѿ раздраніемъ агаренскихъ чедъ. въз-

¹ За печатниците въ края на XV в. и въ XVI в. се говори доста подробно въ статията на М. Дриновъ „Яковъ Трайковъ отъ София и Кара-Трифунъ отъ Скопие (Български книжари въ 16-ти вѣкъ [1569 г.]). Съчинения на М. С. Дринова, т. II, стр. 492—501. Срв. Макед. прегледъ, год. XI, кн. 3 и 4, стр. 2—4.

ревновахъ поспѣшеніемъ сѣго дѣха. ѿ сѣставихъ фѣрми на нихже въ єдино лѣто ѿснимъ члѣкомъ сѣвршити ѿхтѣихъ. ѿ. дѣ. го гласа. Въ славѣсловіе бѣгови насъ оукреплѣмоу. троудихъ же се ѿ сѣмъ ѿ роукоделѣсахъ сѣе, смѣрени сѣщенникъ мнѣхъ макаріе ѿ чрѣныя гѣри¹. — «Изъ послесловіето на Псалтирь съ Возслѣдованіемъ, напечатанъ въ 1495 г. пакъ въ Цетина отъ сжщитѣ лица.» Тѣмже въ дѣни блѣгѣсти-ваго ѿ хѣлюбываго, и бѣомъ хранимааго гѣна ми гѣоргіа чрѣноѣвикъ, ѿ повелѣніемъ єго. Азъ смѣрѣннѣи ѿ сѣщенны мнѣхъ макаріе, ѿ чрѣнѣ гѣры. Сѣписахъ сѣе книги. при всѣѣсѣщенномъ мѣтропѣлитѣ зѣтскомъ кѣръ, вавѣле: Тѣмже старцемъ ѿко ѿ цѣмъ сѣвѣзрастнѣимъ ѿко братѣамъ, ѿнѣтамъ ѿко чѣдомъ, чѣтоущимъ ѿли поѣущимъ ѿли прѣписѣоущимъ, мѣлюсе ѿ кѣлѣномъ касѣюсе, ѿщѣ не роукою нѣ єзѣкомъ, любве рѣди хѣва ѿсправляти, ѿ насъ оѣсрѣдно троѣдившѣихъ се ѿ сѣмъ блѣсвѣати.² Не є мжно да се види, че въ приведенитѣ кжсове отъ книгитѣ на Цетинската печатница отъ 1493—1495 г. нѣма особености на сжщинска срѣбска редакция. Макаръ че, вмѣсто двата ера, да се употрѣбѣва само ѿ и макаръ старитѣ букви ѿ и ѿ да не сж всѣкога на мѣстото си, писателѣтъ се є стремилъ да ги запази; следов., той є писалъ на срѣбско-бѣлгарска, а не на сжщинска срѣбска редакция. Още по-добре є запазилъ той пѣрвата вжтре въ текста, понеже тамъ се є водилъ по стария си изводъ; напримѣръ: «Сѣвѣтъ прѣвѣчныи, ѿткрѣває тѣбѣ ѿтроковице... Хѣвъ бжѣствны прѣдѣче ѿ кѣрстѣю, блѣдѣти тѣзойменне ѿ оѣвѣдѣви ѿсплѣнає блѣгодѣти хѣа въ чрѣвѣ»... (стр. 21).

Добре запазена се явява срѣбско-бѣлгарската редакция и въ текста на книгитѣ, печатани въ Венеция въ печатницата на Иеронима Загуровикъ, която ржководѣлъ бѣлгаринѣтъ софѣянецъ Яковъ Крайковъ. Въ послесловіята старитѣ букви пакъ често биватъ сгрѣшени, но писачѣтъ се є старалъ да ги употрѣбѣва. Въ едно отъ тѣхъ, именно въ онова кѣмъ Псалтирь съ возслѣдованіемъ, печатанъ въ 1569 год., Яковъ Крайковъ сѣобщава, че билъ поставенъ за ржководѣтель и че главниятъ складъ и на Псалтира, и на други печатани въ Венеция книги се намиралъ въ Скопие у търговеца Кара-

¹ Каратаевъ. Описаніе славяно-русскихъ книгъ. Сборникъ отдѣленія русскаго языка и словесности Имп. Ак. Наукъ, т. 34, № 2, стр. 16.

² Пакъ тамъ, стр. 20.

Трифонъ:» ѿ азъ ѿаковъ ѿ предѣлехъ македонскихъ ѿ места зовомъ софіа краиковъ сѣнь. ѿ ѿ господина іеролима поставлѣнь бехъ на сѣе дело ѿ сего ради молю въсехъ васъ колѣнома касаюсе, ѿ дѣшею миль се дѣю ѿако аще що погрѣшихъ роукою ѿли езѣкомъ ѿ вѣи простѣте ако да ѿ вѣи прощеніе прѣмете ѿ хѣа бѣга въ дѣнь. страстнаго соуда сѣи блѣсвєнь бѣгъ въ вѣки. аминь. почеше се писаты сѣе книги, въ лѣто 7077 (7077=1569). мѣсца марѣта 11 дєнь.

„И аще комоу коа потрѣба, въсхоцетъ ѿ сѣтѣхъ книгъ тѣхъ вѣса сѣа соутъ прѣнесена въ место скопѣе оу кара трифуна вєнєѣа».¹ Въ две думи (ако, коа) на последната изписка, вмѣсто на стои а по руското произношение на малкия юсь. Това показва, че Яковъ Краиковъ вече е ималъ на рѣка нѣкои руски църковни книги. Последното не е чудно, понеже 13 години по-рано такава книга била изпратена и въ светогорския манастиръ Хилендаръ.²

Названията „северозападнобългарска“ и „югозападнобългарска“ редакция.

За да свършимъ съ предмета на тази статия, намъ остава още да отговоримъ на въпроса дали не е по добре, вмѣсто да употрѣбяваме общото название „сръбско-българска“ редакция, да казваме по-опредѣлено „северозападнобългарска“ и „югозападнобългарска“ редакция, споредъ това, дали въ даденъ безюсовъ рѣкописъ отъ български земи има особености на северо-западенъ говоръ или на юго-западенъ (северомакедонски), както предложи проф. Ст. Младеновъ.³ Споредъ нашето мнение, названието сръбско-българска редакция е за предпочитане, и то главно по две причини: 1) защото при неговата употрѣба се избѣгва нуждата, даденъ паметникъ да се свързва съ точно опредѣлено мѣсто и 2) защото не бива да се прави особена терминология за чисто български паметници, различна отъ оная за старовременни сръбско-български. Свързането на даденъ паметникъ съ опредѣлено мѣсто много пѣкти е трудно и несигурно. При писане на нѣщо ори-

¹ Пакъ тамъ, стр. 168—169.

² Лб. Стојановић. Стари српски записи и натписи, I, № 586.

³ Въ Известия на Българския археологически институтъ, кн. IV (1926—1927), стр. 364 и въ Списание на Българската Академия на наукитъ, кн. XXXVIII, стр. 128.

гинално, особеноститѣ на мѣстния говоръ могатъ да се отразятъ много повече, отколкото при преписване на готовъ текстъ; но и въ двата случая писачитѣ обикновено се придържатъ о правописа, който сж изучили, та влиянието на тѣхния говоръ върху писания текстъ се явява рѣдко и случайно. Да не бѣше така, сръбскитѣ книжовници нѣмаше да употребяватъ цѣли вѣкове на редъ български свойщини въ своитѣ книги. Съ течение на времето, следъ нѣколкократно преписване на дадена книга, новотиитѣ въ нея се увеличаватъ; но тѣ вече ще да се дължатъ не на единъ, а на нѣколко говора, та свързването имъ съ опредѣлено мѣсто се явява твърде мжчно, ако не и невъзможно. Мжчнотията е толкова по-голѣма, колкото паметникътъ е по-старъ, защото въ продължение на нѣколко вѣка говорътъ на дадено мѣсто може да се е промѣнилъ, а ние знаемъ само сегашнитѣ говори. Добъръ примѣръ за това, доколко е мжчно да се свързва даденъ паметникъ съ опредѣлено мѣсто, ни дава тѣй наречения Бдински сборникъ отъ 1360 г. Той съдържа жития на жени мжченици или съ богоугоденъ животъ и е билъ написанъ въ Видинъ по заповедъ на царица Анна, жена на Страцимира Видински отъ неизвестенъ книжовникъ: «Потьщѣ се блговѣрнаа ѿ стѣноградѣнаа црца аниѣа. ѿ съ повелѣниѣмъ цѣртва сѣ. написа сѣю книгу. рекомаѣ съборѣниѣ. стѣмъ прѣпѣобѣнѣмъ и страсотрѣпѣнѣмъ (= които сж претърпѣли мжчения) женамъ... ѿ написа се въ бдинѣ градѣ. въ лѣто ѿ. ѿ. ѿн (6868 = 1360 отъ Р. Хр.). Бдинскитъ сборникъ не е издаденъ изцѣло, но отъ него сж напечатани 54 страници наедно съ подробно описание¹, та особеноститѣ на езика му сж добре представени. За насъ е важно това, че неговиятъ езикъ не се посрѣща напълно съ особеноститѣ на сегашния видински говоръ. Въ сборника голѣмиятъ юсъ (ж) навсѣкжде е замѣненъ съ оу (з): моужѣ, стр. 144, дѣлають, 145, соуть, 146, пасоущѣ, 147 и пр.; малкиятъ юсъ (а) се замѣнява редовно съ е, освенъ въ две думи — ако (ѿако) и спекоуляторъ (spiculator — джелатинъ). Въ сегашния видински говоръ голѣмиятъ юсъ се замѣнява съ ѣ: гѣба, гѣска, вѣдица, вѣзел, кѣшта и пр.²; а малкиятъ юсъ

¹ Бдинскій сборникъ 1360, рукопись Гентской библиотеки. Сообщилъ И. Мартыновъ. С.-Петербургъ, 1882. Кн. XIV отъ Памятники древней письменности. 1881.

² П. К. Г ж б ъ в ѣ. По говоръ въ гр. Видинъ. Сб. нар. умотв. XIX, 4, стр. 5.

се замѣнява съ *е*, освенъ въ възвратното мѣст. сл, което сега звучи *са*. Една дребна особеностъ се срѣща и въ сборника, и въ сегашния говоръ: тя е меката наставка *ка*: моукю (въ описа на Маринова, стр. 7), въ сегашния говоръ: сѣнк'а, сѣдѣнк'а, пѣрзѣлк'а и пр.¹ Въ сборника има нѣкои западно-български особености, срещу които въ сегашния говоръ се чуватъ източнобългарски: въ сборника — что патисте вы? (по описа на Мариновъ, стр. 8), целива (стр. 7); а въ сегашния говоръ — що патите (вм. патихте)?, цалѣва².

Тия и други разлики между езика на Бдинския сборникъ и сегашния видински говоръ могатъ да се обяснятъ или съ това, че неизвестниятъ писачъ на сборника не е билъ отъ Видинъ, а отъ друго, западнобългарско, селище, или съ допущането, че говорътъ на града Видинъ въ 1360 г. е билъ западнобългарски у-говоръ, а отсетне е станалъ източнобългарски ъ-говоръ. Кое отъ тия две обяснения трѣбва да се приеме, не може да се каже положително; но нима ние трѣбва да чакаме решението на този въпросъ, за да дадемъ име на редакцията на сборника? — А понѣкога особеноститѣ на правописа въ ржкописитѣ иматъ сложенъ произходъ, та, ако речемъ да даваме име на редакцията по мѣстопроизхода на тия особености, ще се намѣримъ въ голѣмо затруднение. Такъвъ е случаятъ съ правописа на книгитѣ, писани отъ граматика Петра въ Ловечъ въ половината на XVI в. Този книжовникъ е билъ родомъ отъ гр. Крушевацъ (Сърбия) и се е училъ въ Нишъ: рѣжѣнїе мї гра^а Крѣшев'ць въспитѣнїе ми гра^{дъ} Нишъ.³ И градътъ, въ който се е родилъ, и онзи, въ който се е училъ, се намиратъ въ областъ на преходенъ българо-сръбски говоръ. Затова много естествено е, гдето по-големата частъ отъ приписката, която той е написалъ въ 1544 г., е отъ сръбско-българска редакция: „Аз' же м'лю се старимъ нако ѿцемъ юнїимъ нако братїамъ прочитѣющїимъ ѿли прѣписѣющїимъ ѿще ѿбрѣщете что погрѣшен'но“ ... Но въ сжщата приписка се срѣщатъ и нѣкои юсове: „не кльнете поне“ не писа д'хъ с'тии нї ѿггль н ж р ж ка грѣшна и брѣна и д'хъ оунїлы. н ж ѿбаче ѿ писаѣи ѿ чѣтѣщей да в'лѣчимъ вѣчни^х бл'гъ“..⁴

¹ Пакъ тамъ, 7.

² Пакъ тамъ, 5.

³ Проф. Б. Цоневъ, Опис. II, стр. 27, № 490 (351).

⁴ Б. Цоневъ, Опис., т. II, стр. 27.

Въ друга приписка, писана отъ сжщия граматикъ Петъръ въ 1558 г., нѣма юсове, но такива се срѣщатъ въ текста на евангелието, въ което се намира приписката.¹ Още повече юсове, замѣнявани понѣгдѣ и съ ерове (ѣтъдъ, съсъди и пр.), и обратно (мжзда, джщи, тжкмо и др.) се срѣщатъ въ четверо-евангелието № 489 на Соф нар. библ-ка,² което се приписва на сжщия граматикъ; но то едвали е негово. Ние вече изказахме мнение, че непоследователниятъ правописъ на грам. Петра ще да се дължи на желанието му да се приспособи къмъ читателитѣ на неговитѣ книги въ Ловченско, които били навикнали на юсове.³ Може нашето мнение и да не излѣзе основателно; но това не е важно; важното е, че въпросниятъ правописъ не се дължи подпълно на говора на родния му градъ, нито на говора въ гр. Ловечъ, та наричането на редакцията въ книгитѣ му по името на кой да е отъ тия градове нѣма да бжде точно; а названието сръбско-българска редакция би могло да се употреби безъ всѣкаква мжнотия, понеже не се свързва съ опредѣлено мѣсто.

Втора причина, по която названието „сръбско-българска редакция“ трѣбва да се предпочете предъ дветѣ названия „северозападнобългарска“ и „югозападнобългарска“, както се каза, е тази, че не бива безъ нужда да се създава особна терминология за български безюсови паметници, различна отъ оная за сръбско-българскитѣ. Предлаганитѣ отъ проф. Младенова названия не се отнасятъ къмъ безюсови книги, писани отъ сърби въ сръбски земи; а се обясни вече, че повечето отъ последнитѣ сж не отъ сжщинска сръбска редакция, а отъ сръбско-българска. Щомъ вземемъ и тѣхъ предъ видъ, ще трѣбва да употребяваме за безюсовитѣ книги три названия, и то съ рискъ да не можемъ понѣкога да си послужимъ нито съ едно отъ тѣхъ.

Най-после, нека забележимъ, че употребата на предлаганитѣ отъ проф. Младеновъ названия може да наведе на мисълъ, че безюсовата редакция на църковнитѣ книги се е появила най-напредъ въ северозападнитѣ или югозападнитѣ български земи, а такава мисълъ би била погрѣшна: изхвърлянето на юсоветѣ (ж, ѡ) е било извършено не отъ българ-

¹ Пакъ тамъ, т. I, стр. 49.

² П. т., т. II, стр. 26.

³ Сборн. „Ловечъ и Ловчанско“, кн. III, 140.

гарски книжовници, а отъ сръбски въ сръбскитѣ земи. Нѣма никакво основание да се твърди, че българскитѣ книжовници отъ преходнитѣ северозападни и югозападни говори сж искали да се избавятъ отъ юсоветѣ; дори да сж ги изговаряли по мѣстното произношение, тѣ пакъ сж ги употрѣбавали като нѣщо старинно и като белегъ на българщина. Изхвърлянето имъ е било извършено най-напредъ отъ сърби, а не отъ българи. Едва по-късно, когато областитѣ съ преходенъ безюсовъ говоръ паднали подъ сръбска власть, навикътъ да се пише безъ юсове миналъ и къмъ българскитѣ книжовници, но употрѣбата на ероветѣ все си продължавала.

ПЪРВИЯТЪ ЕЛИНСКИ УЧИТЕЛЪ ВЪ ГР. ВЕЛИКО-ТЪРНОВО — ИВАНЪ СИМЕОНОВЪ МАКЕДОНЕЦЪ

Отъ Кирилъ Мирчевъ

Известно е, че изъ многобройнитѣ гръцки училища въ българскитѣ земи презъ миналия вѣкъ ръководителитѣ на образованието не сж били изключително гърци. Голѣма часть отъ тѣхъ сж били българи, получили образованието си въ България или пъкъ въ Гърция, Цариградъ или по островитѣ. Изобщо много добре е позната отъ историята на нашето възраждане голѣмата роля на гръцката просвѣта за националното пробуждане на нашия народъ. Гърцитѣ служатъ за образецъ не само при създаването на българскитѣ училища, но и разнообразнитѣ културни течения и въпроси, които вълнуватъ гръцката общественостъ, се отразяватъ и върху духа на нашитѣ просвѣтители отъ епохата на нашето пробуждане. Достатъчно е да споменемъ за гръцкитѣ спорове около литературния езикъ, които пораждатъ подобни спорове и въ срѣдата на нашитѣ книжовници. Въ гръцкитѣ училища покрай другото нашата младежъ се е запознавала съ политическитѣ и културни вѣяния на Западъ.

Не сж рѣдки случаитѣ, когато учителитѣ по гръцки езикъ, родомъ българи, сж се вдъхновявали отъ най-родолюбиви чувства. По-голѣмата часть отъ тѣхъ сж били искрено увлѣчени отъ гръцката образованостъ. Въ насаждането на гръцка просвѣта тѣ сж виждали най-добрия начинъ за изтръгване на народа ни отъ мрака на невежеството. Особено чести сж били тѣзи случаи въ първата половина на миналия вѣкъ, когато току-що зараждащата се българска писменостъ мжно е могла да се бори съ соперничеството на гръцката книга.

Въ числото на тѣзи българи учители по гръцки езикъ е и малко известниятъ Иванъ Симеоновъ Македонецъ, пръвъ елински учителъ въ гр. Търново. Този елински учителъ

е въ състояние да породи нашия интересъ не само като единъ отъ най-раннитѣ българи елинисти, но и съ обстоятелството, че се е занимавалъ и съ писателство. При все че неговитѣ съчинения сж имали изключително нравствено-религиозенъ характеръ и сж били писани на гръцки езикъ и следователно сж имали слабо влияние върху интелигенцията ни отъ онова време, Иванъ Симеоновъ е характерна фигура между своитѣ съвременници. Той е билъ отъ ония учители елинисти, които, при все че сж били увлѣчени отъ елинизма, сж милѣли за своя родъ и родина.

За пръвъ пжтъ въ нашата литература се спомена за този елински учител въ една анонимна бележка, напечатана въ списание „Български прегледъ“, год. V, кн. 3, стр. 143—144, подъ заглавие: „Една гръцка книга, писана отъ българинъ македонецъ“. Тукъ за пръвъ пжтъ ни се даваха сведения за едно отъ съчиненията на Симеонова, което се е намирало въ една частна библиотека въ Търново. Заглавието на книгата било *Κηλός πολυαυδής* (Многоцвѣтна градина), сборникъ отъ църковни поучения, събрани „отъ смирения Иоанъ Симеониди, родомъ отъ македонското село Търлисъ бившъ учителъ въ училището на Велико-Търново“. Книгата била напечатана въ Пеща презъ 1840 год.

Покрай тѣзи сведения въ споменатата бележка се печата и единъ малкъ откъслекъ отъ предговора на книгата въ български преводъ. Въ този предговоръ авторътъ изтъква българския си произходъ, но и се гордѣе, че е успѣлъ да се приобщи къмъ гръцката образованостъ.

За Иванъ Симеоновъ намираме кратки сведения и въ съчинението на проф. Йор. Ивановъ „Български старини отъ Македония“, второ издание, София 1931 год., стр. 213—214. И тукъ се споменава за съчинението „Многоцвѣтна градина“ и особено се подчертава българскиятъ произходъ на автора, загриженъ да сѣе просвѣта между своитѣ съотечественици. Между другото проф. Йор. Ивановъ допълни знанията ни за първия елински учител въ Търново съ ценното указание, че името на Иванъ Симеоновъ се срѣща между спомоществователитѣ на Хрулевото издание на Софроние отъ 1856 год.: „Г. уч(тель) Иванъ Симеоновъ Македонецъ отъ село Тарлазіе, що е билъ най-първѣй учитель елинскій въ голѣмо Търново“.

До скоро сведенията ни за Иванъ Симеоновъ се из-

черпваха съ онова, което бѣ изнесено въ сп. Български прегледъ и съ казаното отъ проф. Йор. Ивановъ въ споменатото му съчинение.

Презъ 1927 год. въ Търново се появи едно съчинение на Недѣлко К. Каранешевъ (художникъ-учителъ) подъ заглавие: История на Общежителния Монастиръ „Св. Преображение Господне“ при гр. В.-Търново. Въ тази книга, написана напълно дилетантски, се изнасятъ нѣкои по-обширни данни за Симеонова. Авторътъ обаче не ни посочва, отъ где черпи своитѣ сведения. Между другото Каранешевъ печата български преводъ на предговора отъ Симеоновото съчинение „Многоцвѣтна градина“ и при това съ старославянски шрифтъ (!). За жалость, книгата на Симеоновъ не се намира нито въ една отъ Софийскитѣ библиотеки, за да се свѣри точността на превода. Отъ сравнението, което може да се направи между онзи откъслекъ отъ сжщия предговоръ, който се напечата въ сп. Български прегледъ, и превода у Каранешева, се вижда, че у последния преводътъ е даденъ въ крайно свободенъ видъ, съ многобройни пропуски и своеволни допълнения¹.

По-голямата частъ отъ останалитѣ данни у Каранешева сж почерпени отъ едно друго съчинение на Симеонова, което до сега бѣше неизвестно, именно съчинението *Ὁδηγὸς τῆς εὐσεβείας* (Водачъ на благочестието). Тѣй като неотдавна можахъ да се сдобия² съ единъ екземпляръ отъ тази книга,

¹ Откъслекътъ *Διότι τὸ ἔθνος μου λέγω τὸ γένος τῶν Βουλγάρων εὐρίσκεται τὴν σήμερον ἡμέραν εἰς τὸ σκοτὸς τῆς ἀμαθείας καὶ Κύριος οἶδε, πότε θέλονσιν ἐπανακάμψῃ εἰς αὐτὸ αἱ Μοῦσαι. Διότι μόλις τώρα ἐφθάσεν ἡ Βουλγαρία νὰ ἀκοῦσῃ ὅτι ὑπάρχει γραμματικὴ σλαβονικὴ εἰς τὸν κόσμον* — у Каранешева е предаденъ по тоя начинъ: „Това казвамъ мой роди (sic) българи, защото днесъ се намира въ тъмнотата на не учението. И тѣй Господъ погледна на насъ и пожела да запали свеща и да просвети въ нашия край въ България, особено въ нашето Търново. Сега се сподоби да чуе че се е намирало и славянско писменность на свѣта“ Както се вижда, не само неграмотность, но и не позволені своеволия сж допустнати въ превода на това най-важно мѣсто отъ предговора на Симеоновото съчинение.

² За пръвъ пжтъ видѣхъ това съчинение на Симеонова между книгитѣ на престарѣлия свещеникъ въ неврокопското село Тешово, Иванъ П. Николовъ Мечовъ, презъ 1934 год. Нѣколко месеца следъ посещението ми въ с. Тешово, свещеникътъ имѣ добрината да ми изпрати въ София нѣкои отъ своитѣ книги, между които се намира и „Водачъ на благочестието“ на Симеонова. Свещеникъ Иванъ П. Николовъ, сега вече покойникъ, бѣ за-

сега съмъ въ състояние да провѣря даннитѣ, които ни дава Каранешевъ. Пълното заглавие на въпросното съчинение гласи: *Ὁδηγὸς τῆς εὐσεβείας, διαιρούμενος εἰς δύο μέρη: ὧν τὸ μὲν πρῶτον περιέχει ἓνα λόγον ἀποδεικτικόν, ὅτι ὑπάρχει Θεὸς ἀόρατος πανταχοῦ, δύο λόγους κατὰ ἀθέων, μίαν σύντομον Ἱστορίαν τῆς γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ, ἓνα εὐχαριστήριον Ὑμνον εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, λόγον περὶ τοῦ μὴ λυπεῖσθαι καὶ ἀδημονεῖν, ἕτερον προτρεπτικόν εἰς ἀνακαίνισιν καὶ διατήρησιν τῆς ἐν Ταρλιζίῳ Ἑλληνικῆς Σχολῆς, τρία εὐχαριστήρια εἰς τοὺς φιλοσόφους γονεῖς, καὶ τινα θαύματα νέα τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου. Τὸ δὲ δεύτερον, ἑκατὸν ἐβδομήκοντα κατ' ἐρωταλόκρισιν θεολογικὰς, δογματικὰς, ἠθικὰς καὶ πνευματικὰς διδασκαλίας. Τὰ πάντα φιλοπονηθέντα καὶ ἐπεξεργασθέντα μετὰ κόπον πολλοῦ καὶ ἰδρωτός χάριν τῶν φιλομαθῶν παρὰ τοῦ ταπεινοῦ Ἰωάννου Συμεωνίδου, τοῦ ἐκ τῆς κατὰ Μακεδονίαν χώρας Ταρλιζίου, καὶ πρώην Διδασκάλου τῆς ἐν τῷ μεγάλῳ Τουρνόβῳ Σχολῆς. Ἐκδίδεται νῦν τὸ πρῶτον διὰ τοῦ τόπου δαπάνη τοῦ Ἐκδότου καὶ ἀφιεροῦται αὕτη ἡ βίβλος πᾶσι τοῖς Ὁρθοδόξοις Χριστιανοῖς τοῦ Ἀνατολικοῦ Δόγματος. Ἐν Κωνσταντινουπόλει, τύποις Γ. Λασαριδου. 1850.*

(Водачъ на благочестието, раздѣленъ на две части: първата отъ тѣхъ съдържа едно слово, което доказва, че невидимиятъ Богъ съществува навсѣкжде, две слова противъ безбожниците, една кратка история за рождението на Христа, единъ благодарственъ химнъ за нашия Господъ Исусъ Христосъ, слово да не скърбимъ и да не се отчайваме, друго насърчително слово за възобновяване и подържане на гръцкото училище въ Търлисъ, три благодарствени слова за любещитѣ родители, и нѣколко нови чудеса на пресвета Богородица. Втората часть съдържа сто и седемдесетъ богословки, догматични, нравствени и духовни поучения, изложени съ

бележителна личностъ. Той бѣ авторъ на единъ голѣмъ ръкописенъ сборникъ, писанъ съ гръцко писмо, който има голѣмо значение за проучване на неврокопския говоръ. Сведения за този сборникъ дадохъ въ статията си „Единъ неврокопски български сборникъ съ гръцко писмо отъ края на миналия вѣкъ“ (Мак. прег. год. VII, кн. 2—3, стр. 149—186). Даннитѣ на сборника използвахъ на широко и въ труда си върху неврокопския говоръ (Годишникъ на Соф. Ун., т. XXXII, № 1). Отъ сжия свещеникъ сж и ценнитѣ сведения за възраждането на населението въ с. Тешово, които изнесе А. П. Стоиловъ въ статията си „Документи и бележки отъ миналото на българитѣ въ Македония“ (Сборникъ на Бѣлг. акад. на наукитѣ, т. IX, стр. 8—9).

въпроси и отговори. Всички усърдно съставени и преработени съ много трудъ и потъ за ученолюбивитѣ отъ смирения Иоанъ Симеониди отъ македонското село Търлисъ, бившъ учителъ въ училището на Велико-Търново. Тази книга се издава за пръвъ пжтъ печатно съ срѣдствата на издателя и се посветява на всички православни християни отъ източно вѣроизповѣдание).

Въ предговора на своето съчинение Симеоновъ излага побудитѣ, които го накарали да се залови за неговото написание. Той изтъква общата поквара на нравитѣ. Тая поквара той вижда да се проявява особено силно между младежта. Причината за това състояние за него е ясна. Тя се корени въ широкото разпространение на атеистичнитѣ идеи, носители на които се явяватъ новитѣ философски учения, къмъ които младежта чувствува силно влѣчение и наклонность. Неспособна на критично отнасяне къмъ новитѣ вѣяния на времето, младежта просто обоготворявала тѣхнитѣ носители и по тоя начинъ ставала проводникъ на учения, които причинявали само развала на нравитѣ и душитѣ. Ето защо авторътъ се заема да напише своята книга, чиято главна цель ще бжде да изтъкне, че нѣма други истини, освенъ истинитѣ, които се съдържатъ въ Светото Писание.¹

Важенъ за насъ е фактътъ, че непосредствено следъ увода въ това си съчинение авторътъ ни дава нѣкои сведения за себе си и за книжовнитѣ си занимания. Така, тукъ научаваме, че съчинението си Симеоновъ замисля и започва въ Преображенския манастиръ, който той нарича общежитие. Въ това общежитие той прекарва осемъ години. Преди да замисли последното си съчинение Симеоновъ е вече авторъ на две други книги, които написва презъ време на престоя си въ Преображенския манастиръ и напечатва въ Пеща. Тѣзи две книги сж: Многоцвѣтна градина (*Κηλὸς Πολλανθήας*) и Еклогионъ. Авторътъ ни съобщава, че въ тѣзи си съчинения е посочилъ, отъ кой родъ произхожда. Поради

¹ Διὰ τοῦτο παρεκινήθην ἐγὼ ὁ ἐλάχιστος πάντων τῶν διδασκάλων, (ὁ ὅποιο δὲν εἶμαι ἱκανὸς νὰ ὀνομασθῶ διδάσκαλος), καὶ συνέγραψα τοῦτο τὸ βιβλίον πρὸς φωτισμὸν τῶν ἀνθρώπων καὶ πρὸς διόρθωσιν τῶν ἡθῶν αὐτῶν, καὶ πρὸς στηλίτευσιν τῆς φατρίας τῶν κακοσόφων καὶ ψευδοφιλοσόφων ἀθέων, ἀποδεικνύων, ὅτι ἡ ἀληθὴς γνῶσις τῶν ὄντων, καὶ ἡ ἀληθὴς σοφία πηγάζει ἐκ τῆς θείας Γραφῆς, ἥτις κατηχεῖται πᾶσι τοῖς ὀρθοδόξοις χριστιανοῖς.

нѣкакви причини, които не се обясняватъ по-точно, той билъ принуденъ да напустне Преображенския манастиръ. Симеоновъ отива въ Търново и се преселва въ тамошната митрополия. Съ очевидна гордостъ той ни съобщава, че е билъ радушно приетъ отъ тогавашния търновски митрополитъ Неофитъ и е билъ неговъ сътрапезникъ презъ всичкото време, което прекарвалъ тогава въ Търново.

По това време умира игуменътъ на Килифарския манастиръ Теодоритъ. Тази новина донася въ Търново икономътъ на манастира хаджи Исаия. Поради това, че по-голъмата частъ отъ останалитѣ монаси били млади и неопитни, икономътъ отправилъ молба къмъ митрополита да позволи на Симеонова да се пресели въ Килифарския манастиръ, за да бжде съветникъ на младитѣ монаси и на иконома, който сжщо така билъ младъ и неопитенъ. Митрополитътъ се съгласява и Симеоновъ отива въ Килифарския манастиръ, гдето прекарва като съветникъ на младия игуменъ Теодосий петъ години. Тукъ той прави последна редакция на съчинението си и го приготвя за печатъ.

Симеоновъ намира за нужно да ни даде нѣкои сведения за починалия по това време игуменъ на Килифарския манастиръ Теодоритъ. Този игуменъ подновилъ цѣлия манастиръ и го обогатилъ съ движими и недвижими имоти. Въ 1842 год. съ помощта на благочестиви християни той построява изъ основи храма „Св. Димитъръ“, а неговиятъ наследникъ Теодосий го е украсилъ (вж. гръцкия текстъ, тукъ, стр. 65—66).

Презъ 1937 год. излѣзе въ Сборникъ на Българската академия на наукитѣ (кн. XXXI, клонъ истор.-филол. и фил.-общественъ 17, № 8, стр. 1—94) работата на д-ръ Д. Ив. Папазовъ подъ заглавие „Село Арбанаси, лични спомени и събрани данни“. Авторътъ е виждалъ съчинението на Симеонова „Водачъ на благочестието“ между книгитѣ на видния арбанашки жителъ Георги Анагноста (Симеоновъ), който е записанъ и като спомоществователъ на книгата. На стр. 55—58 въ своето съчинение Папазовъ преразказва доста нѣща, които взима отъ предговора на Симеоновото съчинение и които изложихъ подробно по-горе. Следъ това Папазовъ привежда пълненъ списъкъ на спомоществователитѣ отъ с. Арбанаси и

по нѣколко имена на спомоществатели отъ Цариградъ, Търново, Елена, Лѣсковецъ и с. Търлисъ.

Както казахъ вече, тукъ изложенитѣ данни относно трудоветѣ и живота на Симеонова, сж отчасти споменати и у Каранешева (ц. с. стр. 44—47). Изглежда, че последниятъ е черпѣлъ своитѣ сведения не направо отъ книгата на Симеонова, а отъ втора ржка, защото прави необясними грѣшки. Така напр. той казва, че първитѣ две съчинения на Симеонова били напечатани въ гр. Карлово, а третото било напечатано въ 1859 год. въ Цариградъ. У Каранешева се срѣщатъ и други нѣкои твърдения, които е невъзможно да се провѣрятъ и трѣбва да се приематъ крайно предпазливо. Така споредъ него даскалъ Симеоновъ билъ завършилъ гръцкото училище въ Търлисъ; по-нататъкъ причината, поради която Симеоновъ напустналъ Преображенския манастиръ била, че желалъ да разпространява своитѣ книги. Има и трето сведение у Каранешева, което не може да се провѣри. Именно, даскалъ Иванъ Симеоновъ билъ изпълнявалъ служба на учителъ надзирателъ и секретаръ въ Търновскитѣ училища по времето, когато билъ гостъ на митрополитъ Неофита.

Както и да е, отъ това, което Симеоновъ съобщава за себе си въ предговора на третото си съчинение, могатъ косвено да се извлѣкатъ нѣкои други сведения за него. Най-любопитно би било да знаемъ, по кое време Симеоновъ учителствува въ Търново. Още въ първото си съчинение, излѣзло въ 1840 год., той се подписва „бившъ учителъ въ Търново“. Известието за последния си трудъ, съ което се старае да събере спомоществатели за неговото отпечатване, Симеоновъ разпраща отъ Цариградъ въ 1849 год. Това известие е напечатано въ края на „Водача на благочестието“. Като имаме предъ видъ, че четиринадесетъ години преди 1849 год. Симеоновъ се преселва въ Преображенския манастиръ (той прекарва осемъ години въ Преображенския манастиръ, една година въ Търново като гостъ на митрополитъ Неофита, петъ години въ Килифарския манастиръ), трѣбва да приемемъ, че той напуска учителството къмъ 1836—1837 год. Твърдението на Каранешева, че Симеоновъ напуска учителството едва презъ 1839 год. следователно е неточно. Остава неизвестно, кога Симеоновъ започва да учителствува. Часть отъ учителствуването на Симеонова съвпада съ времето, когато

на митрополитския престолъ въ Търново седи добре известниятъ митрополитъ Иларионъ. Именно въ „Водача на благочестието“ между другото е напечатано и едно благодарствено и тържествено слово по случай изпититѣ въ Търновското училище (*Εὐχαριστήριον μετὰ τὰς ἐξετάσεις ἐκ μέρους τῶν μαθητῶν εἰς πάντα τοὺς πολίτας, τοὺς συνελθόντας ἐν τῇ Σχολῇ τοῦ μεγάλου Τουρνόβου*). Въ това слово Симеоновъ се обръща съ благодарствени думи къмъ присъстващия митрополитъ Иларионъ за грижитѣ, които той полагалъ за преуспяване на училището.

Между всичко останало, помѣстено въ „Водачъ на благочестието“, най-важно се явява словото на Симеонова, съ което той насърдчава своитѣ съселани да откриятъ и подържатъ гръцкото училище въ Търлисъ, което тѣ били затворили. Това слово е пропито съ доста личенъ елементъ. Отъ него се вижда страстната привързаностъ къмъ гръцката просвѣта на нашия авторъ. Кога е произнесено словото, остава неизвестно. Въ всѣки случай Симеоновъ самъ е отишелъ въ Търлисъ и е произнесълъ речта си въ селската църква. Това показва, че той не е билъ скжсалъ връзкитѣ си съ своето родно мѣсто, въпрѣки дългитѣ години, които го задържатъ въ Търново и въ търновскитѣ манастири. Голѣмата обичъ къмъ родното му село на този заслѣпенъ елинистъ личи отъ всѣка дума на неговата речъ. Повтарямъ, за Симеонова увлѣчението къмъ гръцката образованостъ е напълно искрено. Да култивира тази образованостъ, да се приобщи къмъ гръцката просвѣта — ето споредъ него единствениятъ пжтъ за прослава на народа му.

Много сж нѣщата, които могатъ да се извлѣкатъ отъ това слово. Така напр. научаваме, че въ Търлисъ е сжществувало гръцко училище, което се е славѣло навредъ въ областитѣ на източна Македония. Това училище е получавало похвали дори отъ Цариградската патриаршия. Въ него сж се стичали децата отъ околнитѣ села, за да научатъ „повисша наука“. Следователно търлишкото училище е представляло нѣщо повече отъ основно училище. На много мѣста въ речта се подчертава видното мѣсто, което е заемало село Търлисъ между селата въ Неврокопския край. То споредъ Симеонова е било първо село въ Неврокопско и е било прославлено както съ будното си население, тако и съ

добре уреденото си училище. И действително, силата на гръцкото влияние въ Търлисъ се е чувствувала до късно. Презъ 1861 год. мѣстниятъ учитель Димитъръ Стоиловъ превежда изборното евангелие на народенъ български езикъ, но го написва съ гръцки букви (вж. Л. Милетичъ, Два български ръкописа съ гръцко писмо. Български старини, кн. VI. София 1920 год.).

До каква степенъ Симеоновъ е милѣлъ за благо на родното си мѣсто тѣй, както той е разбиралъ това благо, личи отъ неговата рѣдка самопожертвувателностъ. Между другитѣ мѣрки именно, които той предлага, за да се запази училището отъ окончателна гибель, той е готовъ да пожертвува и цѣлото си състояние. Той трѣпне отъ мисълта, че неговото любимо родно мѣсто ще остане безъ училище, т. е. безъ свѣтилникъ, който да прѣска обилно лжчитѣ на необходимата за спасение на душитѣ християнска вѣра. Като вѣренъ синъ на своето отечество, който е можалъ да вкуси отъ благата на просвѣщението и да се издигне високо надъ своитѣ съселяни, той чувствува прѣвъ свой дългъ да припомни за опасността, която дебне неговитѣ близки, ако действително не възобновятъ училището си. Симеоновъ прави тукъ напомнания за трудноститѣ и несгодитѣ, които сж съпътствували неговото лично издигане. Нашиятъ авторъ открито говори за нѣкакви нещастия, които го сполетявали въ упорития му трудъ къмъ възмогване.

Враговетѣ на гръцкото училище намиратъ у Симеонова най-строга осжждане. Като първа причина за затварянето на гръцкото училище се изтъква нещастieto, което сполетѣло неговото родно мѣсто, и което било общо за всички християни подъ турска властъ. После той споменава за лошитѣ намѣрения на „нѣкои зли и завистливи“ люде, които се стремѣли да унищожатъ гръцкото училище. Смжтни сж тѣзи мѣста у Симеонова, но все пакъ най-вѣроятно е да се предположи, че враговетѣ на гръцкото училище въ Търлисъ сж били пробуденото национално чувство у мѣстнитѣ българи и зараждащата се по това време въ всички български земи умраза къмъ гърцизма. Силниятъ отпоръ, който намиратъ тѣзи настроения у Симеонова, не бива да ни очудва. Той е така лесно обяснимъ у човѣкъ, който десетилѣтия наредъ се е хранѣлъ съ духовна храна отъ гръцкитѣ

книги. Не бива да се забравя още, че все пакъ Симеоновъ е стоялъ доста далечъ отъ новитѣ вѣяния на времето, които подсилиха събуждането на нашия народъ. Силно религиозна натура, Симеоновъ прекарва голѣма частъ отъ живота си по манастиритѣ, углѣбенъ въ четене на гръцки религиозни съчинения. Нѣмаме основание да предполагаме, че по-късно не е настаналъ преломъ и у Симеонова и че не сж намѣрили и у него симпатия борцитѣ за възтържествуване на национална българска просвѣта. Знаменателенъ фактъ е, че нѣколко години по-късно името на Симеонова се чете между спомоществувателитѣ на едно отъ изданията на Софроние. Съчувствие къмъ изостаналия български народъ звучи и въ онѣзи думи отъ предговора къмъ „Многоцвѣтната градина“, гдето се казва: „Богъ знае кога и между българския народъ ще се настанятъ музитѣ“. Симеоновъ не крие своето българско произхождение. Пъкъ и измежду спомоществувателитѣ на последното му съчинение личатъ имената на мнозина видни българи отъ онова време, като Неофитъ Рилски и Иванъ Момчиловъ, които не биха дали току така подкрепата си на единъ отявленъ българомразецъ и ренегатъ.

Симеоновъ безспорно се е интересувалъ за славяно-българската книга. Той знае напр., че малко преди 1840 г. се е появила за пръвъ пжтъ славяно-българска граматика. Въ първото слово на „Водача“, на стр. 17—28, Симеоновъ изброява праведниците преди рождението на Христа. Между тѣхъ той слага и Йорамъ, за когото казва, че го е взелъ отъ славянското евангелие.

Изъ увода на книгата „Ὁδηγὸς τῆς εὐσεβείας“.

Съобщение на автора:

Τοῦτο τὸ σύγγραμμα πρῶτον ἐσχεδίασεν ὁ συγγραφεὺς ἐν τῷ κοινόβιῳ τῆς τοῦ μεγάλου Τουρνόβου Μεταμορφώσεως, καὶ ἄλλα δύο συγγράμματα συνέγραψεν ἐκεῖ, ἐπειδὴ διέτριψεν ἐκεῖ ὀκτὼ χρόνους, τὰ ὅποια ἐτόπωσεν ἐν τῇ Πέστη τῆς Οὐγγαρίας, τὸ μὲν ἐν ὀνομάσας Κῆλον Πολυανθῇ, τὸ δὲ ἄλλο Ἐκλόγιον, καὶ εἰς αὐτὰ γράφει ἐκ ποίου γένους κατὰγεται. Καὶ μετὰ ταῦτα ἀνεχώρησε διὰ τινα αἷτια ἀπὸ τοῦ κοινόβιον, καὶ ἐπορεύθη εἰς τὴν Μητρόπολιν, ὅπου διέτριψεν ἓνα χρόνον ἐπὶ Νεοφύτου Ἀρχιερέως, ὅστις ἐδέχθη αὐτὸν μετὰ χαρᾶς, καὶ εἶχεν αὐτὸν ὁμοτράπεζον, ἕως ὅτου ἦτον ἐκεῖ. Καὶ κατ' ἐκείνον τὸν καιρὸν ἀπέθανεν ὁ Θεοδώ-

ρητος ὁ ἡγούμενος τοῦ μοναστηρίου τοῦ Κιλιφαρίου (Αὐτὸς ἀνεκαίνισεν ὅλον τὸ μοναστήριον, καὶ ἐπλούτισεν αὐτὸ μετὰ κινήτων καὶ ἀκινήτων πραγμάτων, καὶ τὸν ναὸν τοῦ ἁγίου Δημητρίου ἐκτίσεν ἐκ θεμελίων διὰ τῆς συνδρομῆς τῶν χριστιανῶν κατὰ τοὺς χίλους ὀκτακοσίους τεσσαράκοντα δύο χρόνους, καὶ ὁ διάδοχος αὐτοῦ ὁ Θεοδόσιος ἐκόσμησεν αὐτὸν), καὶ διὰ ταύτην τὴν αἰτίαν ἐπορεύθη ὁ οἰκονόμος τοῦ μοναστηρίου ὁ χατζῆ Ἡσαΐας εἰς τὴν Μητροπόλιν, καὶ ἐφάνερωσεν ἐκεῖ, ὅτι ὁ ἡγούμενος τοῦ μοναστηρίου ἀπέθανε, καὶ ἔμειναν οἱ περισσότεροι ἐν αὐτῷ πατέρες νέοι, καὶ ἀνίκανοι, ἵνα συμβουλευώσιν αὐτὸν, ἐπειδὴ καὶ αὐτὸς ἦτον νέος, καὶ διὰ τοῦτο ἐζήτησε τὸν συγγραφέα ἀπὸ τὸν Μητροπολίτην, ἵνα ἔχῃ αὐτὸν σύμβουλον εἰς τὰς ὑποθέσεις τοῦ μοναστηρίου, καὶ διὰ ἄλλα τινὰ τέλη. Ὁ δὲ Μητροπολίτης, ἀφ' οὗ ἤκουσε ταῦτα ἀπὸ τὸν οἰκονόμον, συγκατένευσε, καὶ ἐξαπέστειλεν αὐτὸν, καὶ ἐπορεύθη ὁ συγγραφεὺς εἰς τὸ μοναστήριον τοῦ Κιλιφαρίου, καὶ διέτριψεν ἐκεῖ πέντε χρόνους ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ νέου ἡγουμένου, καὶ ἐκεῖ ἐποίησε τὴν ἐπεξεργασίαν τοῦ συγγράμματος αὐτοῦ, καὶ διώρθωσεν αὐτὸ, ὅσον ἐδυνήθη, ἐπειδὴ ἐκεῖ ἀντέγραψε τὸν Ὁδηγὸν τῆς Εὐσεβείας ἅπαξ καὶ δις, ἕως ὅτου νὰ φέρῃ αὐτὸν εἰς ἔκβασιν.

Насърдчително слово за възобновяване и подържане гръцкото училище въ Търлисъ.

Ако моето слово, обични братя мои съотечественици, се отнасяше за незначителни и достойни за малко внимание нѣща, може би трѣбваше и азъ да се явя равнодушенъ като единъ отъ многото, да замълча, казвамъ, и да не виждамъ, като чужденецъ, настоящето положение, въздържанъ отъ: „Никой не е признатъ пророкъ въ отечеството си“. Но тъй като словото ми се отнася за нѣща, чието изпълнение ви обещава безсмъртна почитъ, а тѣхното пренебрегване вѣченъ позоръ, какъ не бихъ билъ достоенъ за укоръ, ако премълча това, което смѣтамъ добро за обичното си отечество. Каква полза, когато нѣкой се труди, като сѣе и жъне съ много трудъ и потъ денемъ и нощемъ и когато Богъ му дава стократенъ плодъ за неговия трудъ, а той изоставя родителитѣ си да гладуватъ? Каква полза, казвамъ, драги съотечественици, да се уча и азъ толкова години съ преголѣмъ трудъ и потъ въ безсънни нощи, и още по-лошо, въ голѣми нещастия, за да науча нѣщо добро и полезно, и после да мълча и да го крия въ мрака на лошия си умъ и да лиша това мое отечество

отъ свѣтлината на знанието? ¹ „Нито запалятъ свѣтило и го турятъ подъ крина, а на свѣтилникъ и свѣти на всички въ кжци“ — казва преблажената уста на Господа нашъ Иисуса Христа въ петата глава на Матей. Не се учатъ, казвамъ азъ, истинскитѣ отечестволюбци само за собствена полза, но се учатъ за повече, за благото на ближния си, за благото на отечеството, за благото на цѣлото човѣчество, за своето просвѣтяване и за просвѣтяването на всички, които жадуватъ за свѣтлината на мъдростъта. „Нито запалятъ свѣтило и го турятъ подъ крина, а на свѣтилникъ и свѣти на всички въ кжци“. Прочее, за това азъ, мои братя и отци, потикванъ отъ това изречение на Евангелието и отъ интереса на родината си, днесъ се явявамъ предъ васъ, за да ви говоря за гръцкото училище и за да ви докажа, че е необходимо и полезно да го подържаме и въ това нещастие, което сполетѣ нашето отечество¹. Но преди да навлѣза въ темата си, азъ ви моля да стоите съ внимание до края на моята речъ, като знаете, че отъ слушането съ внимание зависи, дали това, което слушате, да остане тукъ, и да не излѣзете отъ църквата безплодни. Отъ слушането съ внимание се получава твърдото впечатване на мислитѣ, отъ твърдото впечатване се получава преценката на добритѣ и лошитѣ нѣща, отъ тѣхната преценка се получава волята на човѣка, отъ волята се получава дѣлото, отъ дѣлото ползата и вредата, щастieto и нещастieto на хората.

Известно е на всички, мои братя съотечественици, че човѣкъ се ражда на този свѣтъ като неписана хартия, и онова, което се напише на нея отначало, то и остава, и така, както го научава нѣкой отначало, такъвъ и става, добъръ или лошъ. Ако прочее пеленачето получи лоши впечатления отъ своитѣ

¹ Τί ὄφελος, λέγω, φίλοι συμπατριῶται, γὰρ σπουδάζω καὶ ἐγὼ τόσους χρόνους μετὰ ὑπερβολικῶν κόπων καὶ ἰδρώτων ἐν ἀγωνίαις, καὶ τὸ χειρότερον, ἐν δυστυχίαις μεγάλαις, ἵνα μάθω τι χρήσιμον καὶ ἐπωφελές, καὶ ἐπειτα νὰ σιωπῶ, καὶ νὰ κρύπτω αὐτὸ εἰς τὸ σκότος τῆς κακῆς μου γνώμης, καὶ νὰ ἀποστερῶ καὶ αὐτὴν μου τὴν πατρίδα τοῦ φωτός τῆς παδείας.

² Διὰ τοῦτο λοιπὸν καὶ ἐγὼ, ἀδελφοί μου καὶ πατέρες, παρακινηθεῖς ἀπὸ τὸ ζητῶν τοῦτο τοῦ Εὐαγγελίου, καὶ ἀπὸ τὸ συμφέρον τῆς πατρίδος μου, παρόψιαζομαι σήμερον ἐνώπιον ὑμῶν, ἵνα ὁμιλήσω περὶ τοῦ ἐλληνικοῦ σχολείου, καὶ νὰ ἀποδείξω ὑμῖν, ὅτι εἶναι ἀναγκαῖον καὶ συμφέρον νὰ διατηρήσωμεν αὐτὸ καὶ εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν δυστυχίαν, εἰς τὴν ὅποιαν ἐφθασεν ἡ πατρίς ἡμῶν.

родители, става лошъ и пакостенъ човѣкъ. Ако получи добри впечатления, ще стане добъръ и почтенъ човѣкъ и следователно подобие божие? Както Създателътъ даде на човѣшкото тѣло ржце, крака, очи, и всичко друго, за да е способно да се подържа, така даде и на душата въ даръ своята мъдростъ, която, като я управлява добре, човѣкъ става почтенъ и подобенъ на твореца Богъ. „И каза Богъ: да направимъ човѣкъ по видъ и наше подобие“. Но где се изучава сега тази мъдростъ? На нивата? Не. При овцетѣ? Не. Но где? Въ добритѣ училища. Отъ какво става човѣкъ добъръ и почтенъ? Отъ нравствената философия, т. е. отъ учението и напредъка. Где прочее се намира това учение? Въ планината? Не. Въ полето? Не. Въ морето? Не. Въ облацитѣ? Не. Но где? Въ добритѣ училища. Прочее добритѣ училища правятъ човѣка добъръ и почтенъ и наистина свето създание. Добритѣ училища правѣха хората почтени отъ създаването на свѣта и ги правятъ и до днесъ. Добритѣ училища показаха (направиха) осезаема почестъта. Добритѣ училища създадоха риторитѣ, и мъдритѣ свети отци, великия Василий, казвамъ, Иоана Златоуста, Григория Богослова, свѣтилата и голѣмитѣ учители на църквата и още толкова много други. Въ края на краищата училищата подкрепиха Христовата църква до днесъ. Тѣ я пазѣха и ще я пазятъ непоклатима до скончание вѣка. Виждате прочее вие, които разтурихте училището на вашето отечество, какво безчестие и беззаконие извършихте. Разбирате, казвамъ, добре, че преследвахте не училището, а тази честна църква, която е Христова невѣста¹.

И така, ако не се боите отъ Бога за това беззаконие, не се ли срамувате за вашето име, вие, които се наричате търлисчани, първото село въ Неврокопско, да извършите такова беззаконно дѣло, да затворите училището на вашата родина, въ което бѣхте спечелили толкова добра слава срѣдъ всички съседни македонски мѣстности (села). И бѣхте похвалени за това благочестиво дѣло не само тукъ отъ околнитѣ селища, но и въ Цариградската патриаршия отъ патриарха Хрисантъ, бившъ сѣрски митрополитъ, пъкъ бѣхте похвалени

¹ Ἴδετε λοιπὸν ὑμεῖς, ὅσοι ἐχαλάσατε τὸ σχολεῖον τῆς πατρίδος σας, ὁποῖαν ἀσέβειαν καὶ παρανομίαν ἐκάμητε. Ἐγνωρίσατε, λέγω, καλὰ, ὅτι δὲν κατατρέχετε τὸ σχολεῖον, ἀλλὰ αὐτὴν τὴν σεβαστὴν Ἐκκλησίαν, ἣτις εἶναι νύμφη τοῦ Χριστοῦ.

и отъ мждритѣ мже по много други градове за това училище. И сега заради едно много малко нещастие да изоставите това благочестиво дѣло и да лишите отъ наука обичнитѣ си деца, когато има начинъ да ги учите на догмитѣ на християнската вѣра, ако се решите да възобновите пакъ училището. И това нещастие не е само ваше, но е общо за всички християни, поданици на Турция.¹ И докато бѣхте образецъ на благодетелность, сега станахте образецъ на злото. И докато толкова мѣстности ви наричаха до сега ученолюбиви и благонравни, отъ сега нататѣкъ ще ви наричатъ варвари и безнравствени. Дано да не стане това, подателю на всички добрини и изворъ на всичката мждрость. Ако прочее не послушате, мои братя съотечественици, богати и бедни, това мое съвещателно слово и не възобновите училището и него докарате въ предишното му състояние, тогава ще лишите вашитѣ любими деца отъ украсата на образованието, ще ги лишите отъ срѣдствата на тѣхния животъ. Но не само ще ги лишите отъ тѣзи добри нѣща, но и отъ старото възпитание, чрезъ което ще спечелятъ почестъ навсѣкжде по родината и похвала за вашитѣ имена. Бащи и майки, каква защита ще дадете въ страшния день на сжда предъ страшния нашъ Сждия и Богъ, който ви даде като залогъ въ този свѣтъ душитѣ на децата, за да ги направите подобни нему, а вие се стараете да ги направите подобни на дявола? Какво ще кажете сега, че не сте могли да запазите училището, защото нѣмате срѣдства и за това сте го продали? Но какъ да нѣмате срѣдства? Ето цѣлата околность ще помага кол-

¹ *Ἐπειτα, ἂν δὲν φοβῆσθε τὸν Θεὸν διὰ ταύτην τὴν παρανομίαν, καὶ δὲν ἐντρέπεσθε τὸ ὄνομα σας, οἱ ὅποιοι λέγεσθε Ταρλιζιδῖται, πρώτη χώρα τοῦ Νευροκοπίου, νὰ κάμνѣτε ἐν τοιοῦτον ἔργον παράνομον, νὰ χαλάσѣτε τὸ σχολεῖον τῆς πατρίδος σας, ἐν ᾧ ἐδώσατε τόσην καλὴν φήμην εἰς ὅλα τὰ περὶ χώρα τῆς Μακεδονίας. Καὶ οὐ μόνον αὐτοῦ ἐπὴνέθητε ἀπὸ τὰ πέριξ χωρία, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ Πατριαρχείᾳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπὴνέθητε ἀπὸ τὸν Χρῆσανθον τὸν Πατριάρχην, τὸν πρώην Σερόφον, διὰ τοῦτο τὸ θεάρεστον ἔργον, καὶ εἰς ἄλλας πολλὰς πόλεις ἐπὴνέθητε ἀπὸ τοὺς σοφοὺς ἄνδρας διὰ τοῦτο τὸ σχολεῖον καὶ τὴν διὰ μίαν παραμικρὰν δυστυχίαν νὰ ἀφήσѣτε τοῦτο τὸ θεάρεστον ἔργον, καὶ νὰ ἀποστρέψѣτε τὰ φίλιτά σας τέκνα ἀπὸ τὴν μάθησιν, ἐν ᾧ εἶναι τρόπος νὰ διδάξѣτε αὐτὰ τὰ δόγματα τῆς χριστιανικῆς πίστεως, διὰν ἀποφασίσѣτε νὰ ἀνακαινίσѣτε πάλιν τὸ σχολεῖον. Καὶ αὐτὴ ἡ δυστυχία δὲν εἶναι μόνον ἡμετέρα, ἀλλὰ εἶναι κοινὴ εἰς ὅλους τοὺς χριστιανοὺς τοὺς ἐπηκόους τῆς Τουρκίας.*

кото може въ това богоугодно дѣло, и после всѣко село ще изпраща деца въ вашето училище, за да учатъ тукъ повисоки науки безплатно. Ето и азъ ще дамъ цѣлото си състояние даръ на училището за общото благо на отечеството ни. И второ сръдство има. Който иска да задържи (наеме) кръчмата, първо трѣбва да обещае да заплаща всѣка година триста гроша за училището, и така да продава виното, а не да прояжда печалбата единъ или другъ, а да страда общо цѣлото отечество. Има и трета възможность, т. е. колкото грошове се взиматъ отъ дветѣ мини, да се даватъ даръ на училището, а не да се даватъ по селата¹. И четвърто сръдство има, колкото грошове оставатъ отъ разходите за църквата и тѣ да се даватъ даръ на училището. Има и пето сръдство, колкото хора отидатъ на поклонение въ манастиритѣ, първо трѣбва да дадатъ даръ на училището, единъ десетъ гроша, другъ двадесетъ, всѣки споредъ възможността си да даде даръ, а после да отиде въ манастиритѣ. Ето колко възможности има, ако искате да запазите училището на вашето отечество. Поради това Богъ не ще ви сжди, че не сте дали милостиня на манастиритѣ, а защото не сте възпитали децата си въ благородни нрави, защото не сте ги научили въ училището на светата вѣра, защото не сте ги укрепили въ светата и православна наша вѣра, за да направите тѣхнитѣ души подобни и прилични на Бога. За това ще ви сжди Богъ, а не заради чуждитѣ люде, загдето не сте ги подпомогнали. Но вие вършите противното. Първо давате вашитѣ пари милостиня на манастиритѣ, всичкитѣ, колкото имате, и помагате чуждитѣ хора, а после, ако ви останатъ

¹ *Τί θέλετε εἰπεῖ τώρα, ὅτι δὲν ἐδυνήθητε νὰ φυλάζετε τὸ σχολεῖον, ἐπειδὴ δὲν ἔχετε τὸν τρόπον, καὶ διὰ τοῦτο ἐπωλήσατε αὐτό; Ἀλλὰ πῶς δὲν ἔχετε τὸν τρόπον; Ἰδοὺ ὅλα τὰ περίχωρα θέλουσι βοηθήσει, ὅσον δύνανται, εἰς τοῦτο τὸ θεάρεστον ἔργον, καὶ ἔπειτα θέλει ἐξαποστείλει ἐκάστη χώρα παιδιὰ εἰς τὸ ἡμέτερον σχολεῖον, ἵνα μαθητεύσιν ἐκεῖ ὑψηλότερα μαθήματα ἄνευ πληρωμῆς. Ἰδοὺ καὶ ἐγὼ θέλω προσφέρει ὅλην τὴν κατάστασίν μου ὥρον εἰς τὸ σχολεῖον διὰ τὸ κοινὸν ὄφελος τῆς πατρίδος μου. Καὶ δεύτερος τρόπος γίνεται ὅστις θέλει νὰ κρατῇ τὸ καπηλεῖον, πρῶτον πρέπει νὰ ὑποσχηται νὰ πληρώνη καθ' ἑκάστον χρόνον ἀπὸ τριακόσια γρόσια εἰς τὸ σχολεῖον, καὶ οὕτω νὰ κρασοπωλῇ, καὶ οὐχὶ νὰ τρώγῃ τὸ κέρδος εἰς καὶ ἄλλος, καὶ ἡ πατρίς νὰ δυστυχῇ κοινῶς ὅλη. Καὶ τρίτος τρόπος γίνεται, τουτέστιν ὅσα γρόσια λαμβάνονται ἀπὸ τὰ δύο μεταλλεῖα, νὰ προσφέρονται αὐτὰ ὥρον εἰς τὸ σχολεῖον, καὶ οὐχὶ νὰ δίδωνται εἰς μέρη, ὅπου δὲν πρέπει.*

пари, ще учите и вашитѣ деца въ училището на своето вѣр-
учение. Но ако не ви останатъ пари, вашитѣ деца оставатъ
най-неуки, и ще пребиваватъ въ мрака на невежеството до
смъртта си. Мжже търлисчани, разумнитѣ хора поливатъ
първо собствената си градина, а после поливатъ чуждитѣ
градини, ако имъ остане вода. Но вие правите противното.
Първо поливате чуждитѣ градини, а после, ако ви остане
вода, поливате вашата градина, ако не е изсъхнала. Вие
търлисчани, казвамъ, първо подпомагате чуждитѣ хора и
после, ако останатъ пари, ще учите децата си въ училището
на догмитѣ на християнската вѣра. Но щомъ не останатъ
пари и вашитѣ деца оставатъ непосветени въ вѣрата и ще
пребиваватъ въ мрака на невежеството до своята смъртъ.

Но нѣкой отъ васъ може да каже, азъ съмъ беденъ
човѣкъ и нѣмамъ интересъ да търпя детето ми (да ходи)
седемъ или осемъ години въ училището. Това е вѣрно, но
все пакъ първо трѣбва да видимъ, за кои хора е полезна
науката и за кои не е полезна. Човѣче, азъ те питамъ, какво
искашъ да станешъ. Слуга? Ето прочее ти е необходима
науката, първо за да спечелишъ благоволенieto на своя
господаръ, бидейки по-добъръ отъ другитѣ слуги, и като го
спечелишъ, печелишъ и неговото ржководене. Второ, за да
спечелишъ чрезъ науката добро име между другитѣ, а чрезъ
доброто име като напредвашъ въ голѣми нѣща, напредвашъ
и въ своето щастие. И ето прочее не ще умрешъ слуга.
Искашъ да станешъ занаятчия? Ето прочее ти е необходима
мѣдростъта, тъй като чрезъ мѣдростъта ще напреднешъ по-
лесно въ занаята, и ще бждешъ повече цененъ въ своята
срѣда, а цененитѣ рѣдко биватъ нещастни. Искашъ ли да
станешъ свещеникъ? Ето че ти е необходима науката, тъй
като трѣбва да се застъпвашъ предъ Господа Нашего Исуса
Христа спасявайки словесното си паство, което ти е повѣ-
рено. Ще трѣбва, казвамъ, да бдишъ денемъ и нощемъ,
като съветвашъ и учишъ словеснитѣ си овце, за да спасишъ
толкова хиляди души, като ги отнемешъ отъ ржцетѣ на
дявола. И защо да говоря много? Науката е необходима за
всѣки човѣкъ отъ всѣко съсловие, и висше и занаятчийско,
а най-необходима е за насъ, ако искаме да научимъ нашитѣ
деца на нравствена философия и да направимъ тѣхнитѣ души
подобни на Бога. Наистина на единъ простъ човѣкъ сега

изглежда, че е мъчна работа учението, но мъчнотията е преходна и малка, а следващото щастие е вѣчно и голѣмо. Ето защо, братя съотечественици, не трѣбва сега да бждемъ сразени отъ едно много малко нещастие и да забавяме щастието на цѣлия нашъ животъ. Внимавайте да не ви умъртви и да ви сломи временното нещастие на нашето отечество, и да занемарите сега училището и да лишите вашитѣ деца отъ науката.¹⁾ Предприемете, казвамъ, смѣло това Божие дѣло и възобновете сега училището за обща полза на отечеството ни и тогава останете смѣли и упорити въ това богоугодно дѣло и пазете го съ търпение, тъй като „благодетелитѣ съ трудъ се придобиватъ и съ усилие се постигатъ“. И така като запазите училището и като изпратите вашитѣ деца да се учатъ тамъ, вие ще се радвате заради тѣхъ въ вашитѣ старини и цѣлото ни отечество ще спечели въ бждеще двойна слава, двойна почитъ, и двойно достойнство. Тѣй като кой не ще ви възхвали, когато чуе вашитѣ героични промишления, че останяхте непобедени отъ нещастieto, като златото отъ огъня, и че триумфирате винаги надъ злото? Прочее не ви остава нѣщо да възразявате по-нататѣкъ противъ училището, но ако, подстрекавани отъ злината на нѣкои завистливи люде, извършите тѣхното лошо намѣрение и не възобновите училището,²⁾ срамувамъ се да си представя противното. Срамувамъ се, казвамъ, братя мои, да си представя варварщината на моето отечество, въ което, благославямъ, то да не попадне. Уви, какво ще кажатъ сега хората, които въ такова множество по-рано ви знаеха. Това сж търлисанитѣ, които бѣха по-рано славни, а сега безславни, по-рано благонравни, а сега безнравствени, по-рано ученолюбиви, а сега варвари и загрубѣли. Такива искатъ да ви направятъ вашитѣ родители, невинни младежи! Тѣзи нѣща организираха нѣкои завистливи и враждебни на отечеството хора и унищожиха училището и докараха отечеството въ това състояние³⁾.

¹ Προσέχετε νὰ μὴ σὰς ἀπονεκρώσῃ καὶ καταδαμάσῃ ἡ προσωρινὴ δυστυχία τῆς πατρίδος ἡμῶν, καὶ ἀμελήσῃτε τὴν τὴν σχολεῖον, καὶ ἀποστερήσῃτε τὰ παῖδιά σας ἀπὸ τὴν μάθησιν.

² Δὲν σὰς μένει λοιπὸν τίποτε νὰ προφασισθῇτε εἰς τὸ ἐξῆς κατὰ τοῦ σχολεῖον ἂν ὁμοῦς, ἀπὸ τὴν κακίαν τινῶν φθονερῶν ἀνθρώπων κινούμενοι, ἐκτελέσῃτε τὸν κακὸν αὐτῶν σκοπὸν, καὶ δὲν ἀνακαινίσῃτε τὸ σχολεῖον.

³ Αὐτὰ ὁργάνισάν τινες φθονεροὶ καὶ ἐχθροὶ τῆς πατρίδος, καὶ ἐξάλασαν τὸ σχολεῖον, καὶ ἔφερον αὐτὴν εἰς ταύτην τὴν κατάστασιν.

тѣхъ нека ги унищожатъ проклятията на великитѣ учители и на светитѣ отци на църквата, които защищаваха науката и блѣстѣха съ нея! Нека, казвамъ, Богъ, изворътъ на мъдростъта и подателътъ на всички добрини да унищожи тѣхното лошо намѣрение, да имъ вдѣхне миръ, съгласие и любовъ къмъ науката и да ги просвѣти въ доброто.

Прочее азъ, благоговейши свещеници, честни старейшини, и всички останали братя и обични ми съотечественици, потикнатъ отъ гореща любовъ къмъ отечеството си, и за негова полза, показахъ ви, колко е необходимо и полезно училището и въ това състояние на родината ни, и колко увеличи нашата слава на всѣкъде и още ще я увеличава.¹⁾ Показахъ ви, че дѣлото не е невъзможно и че не само е необходимо и полезно, но е и лесно, ако искате да възобновите родното училище, а следъ това ще последватъ толкова добри и полезни нѣща за отечеството. Сега прочее остава ви, обични мои съотечественици, първо възобновяването, и после подържането на училището, отъ което ще произлѣзе напредъкътъ на вашитѣ деца, тѣхното щастие и вашето щастие, тѣхната прослава и вашата прослава. Сега ще блѣсне героичната ви помисълъ и ще умножи вашата слава и щастieto на родината. Сега ще се покаже вашата добродетель, като осъществите това, което чухте до тукъ. Показахъ ви въ едно слово, какво добро произлиза отъ науката и какво лошо отъ невежеството. Остава ми още, като членъ на отечеството, да благословя неговитѣ добри дѣла и да свърша словото си.

Вѣчни Боже, царю на мъдростъта, подателю на животъ, изворъ на всѣка мъдрость и подателю на съгласието, избави ни отъ невежеството и ни удостои да приемемъ чрезъ науката и добродетельта твоя видъ и подобие!

Спомоществувателитѣ на Ив. Симеоновъ

Като помощници за отпечатване на третото съчинение на Симеонова сж се отзовали мнозина и отъ най-различни мѣста. Предъ видъ на факта, че книгата е имала религиозенъ характеръ, голѣмъ е броятъ между спомоществувателитѣ на

¹ Ἐγὼ λοιπὸν, αἰδεσιμώτατοι μοι ἱερεῖς, τίμιοι προεστώτες καὶ λοιποὶ ἀπαξίπαντες ἀδελφοὶ καὶ φίλοι μου συμπαιδιῶται, παρεκινήθην ἀπὸ τὴν θερμὴν ἀγάπην τῆς πατρίδος μου, καὶ διὰ τὸ συμφέρον αὐτῆς, οὕτως ἔδειξα πόσον εἶναι ἀναγκαῖον καὶ ὠφέλιμον τὸ σχολεῖον καὶ εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν κατάστασιν τῆς πατρίδος, καὶ πόσον ἠύξητε τὴν ἐπόλησιν σας πανταχοῦ, καὶ ἀκόμη θέλει αὐξήσει αὐτήν.

духовни лица и на настоятелства на различни църкви. Спомоществувателитѣ се раздѣлятъ по следния начинъ:

Отъ Света Гора 41, между тѣхъ цѣли манастири, а така сѣщо и рускиятъ манастиръ. Отъ Цариградъ 22. Въ тѣхното число намираме и името на Неофитъ Рилски (*ὁ Πανοσιολογιώτατος Κύριος Νεόφυτος Π. Π. Ρυλλιώτης*), който по това време е учителъ въ Халки. Неофитъ Рилски е притежавалъ книгата на Симеонова. Подъ № 157 въ неговия „Реестръ сиречъ каталогъ книгъ моихъ“ е отбелязанъ *Ὁδηγὸς τῆς εὐσεβείας Συμεωνίδου* (вж. Ив. Д. Шишмановъ, Нови студии изъ областта на българското възраждане, стр. 471—472). Срѣщаме и името на Стефанъ И. Гешоглу (*Ἐπιμότατος Κύριος Στέφανος Ἰ. Γέσσογλου Φιλίππουπολίτης*). Отъ Божигробския метохъ въ Фенеръ 11, отъ Терапия 12, отъ гр. Хераклионъ на о. Критъ 12, отъ Велико-Търново 31. Между тѣхъ хаджи Минчо хаджи Цачу, който е основалъ въ Търново славянското училище съ собствени срѣдства (*ὁ φιλογενέστατος Κύριος Χαντζῆ Μήντζου, χατζῆ Τζάτζου, ὅστις ἐκτίσε τὸ Σλαβονικὸν Σχολεῖον τοῦ μεγάλου Τουρνόβου ἰδίᾳ δαπάνῃ*). Отъ Елена 3. Между тѣхъ Иванъ Момчиловъ (*ὁ ἐλλογιμώτατος Κύριος Ἰωάννης Μομτζίλοβητζ*). Отъ Арбанаси 31. Отъ Горна-Орѣховица 17. Отъ сѣрския манастиръ „Св. Предтеча“ 27. Между духовнитѣ лица и единъ родомъ отъ с. Търлисъ (*ὁ Γέρω Δαβὶδ ἐκ Ταρλεζίου*). Отъ Сѣръ 8. Отъ драмския манастиръ „Св. Цвѣтница“ 21. Между тѣхъ трима родомъ отъ с. Търлисъ — *ὁ Πανоб. Κ. Σακελλάριος Ταρλίζινός, ὁ Ἱερολογιώτατος Κ. Ἀγαθάγγελος Ταρλίζινός, ὁ Μουσικὸς Κ. Μισαήλ Ταρλίζινός*. Отъ Хиосъ 10. Отъ училището при св. Гора 10. Отъ Свищовъ 6. Отъ Стара-Загора 3.

Между спомоществувателитѣ на Симеонова се срѣщатъ мнозина и отъ Източна Македония. Тоя фактъ придобива за насъ особено значение поради обстоятелството, че спомоществуватели на книги отъ Източна Македония бѣха до сега известни въ много малъкъ брой. Тѣхнитѣ имена при това се четѣха въ книги, издадени сравнително доста късно. Въ книгата на Симеонова, покрай имена на жители отъ родното село на автора Търлисъ, намираме доста голѣмъ брой имена на люде изъ множество неврокопски и сѣрски села. Привеждамъ пълния списъкъ на спомоществувателитѣ отъ източна Македония, предъ видъ на неговото по-голѣмо значение.

Отъ с. Търлисъ 26 д.: попъ Харитонъ; попъ Дими-

търъ; попъ Иоанъ; попъ Илия; Димитъръ Ивановъ; Илия Георгиевъ; Стефанъ Георгиевъ, секретаръ на велешкия митрополитъ (*Στέφανος Γεωργιάδης Γραμματεὺς τοῦ Ἀγίου Βελισσοῦ*), Ангелъ Димитровъ Тикамъ (*Ἀγγέλос Δημητριάδης Τικάμης*), Аврионъ Милковъ (*Ἀβριώνης Μιλκίδης*), Лука Димитровъ, Стоянъ Ватахъ (*Στοριάννης Βατάχ*), Стоянъ Жаба (или: Зжба) (*Στοριάννης Ζάμπας*), Ангелъ Теодоровъ Катранджи, Димитъръ Теодоровъ Кронта (*Δημήτριος Θεοδορίδης Κρόντα*), Лука Левидовъ (*Λουκάς Λεβίδης*), даскалъ Недѣлчо, Иванъ Блъсковъ (*Ἰωάννης Μπλέσκος*), Георги Ангеловъ Буюкли (*Μλιονκλής*), Евангелъ Георгиевъ, Иванъ Чаушъ (*Ἰωάννης Τζαούσης*), Никола Димитровъ Мохчи (*Μοχτζίς*), църквата св. Никола, Герчо Пановъ (*Γέρτζος Πάνου*), Никола Илчовъ (*Ἰλτζου*), Стоилъ Насковъ, Пано Ивановъ, Ангелъ Лазаровъ.

Отъ с. Зърново 13 д.: църквата св. Димитъръ, попъ Димитъръ, неговиятъ синъ Никола, трима души съ име Аврамъ (*ὁ Ἐλλογιώτατος Κ. Ἀβραάμ*, *ὁ Λογιώτατος Κ. Ἀβραάμ*, *ὁ Μουσικολογιώτατος Κ. Ἀβραάμ*), попъ Иоанъ, учителъ Аврамъ (*ὁ Παιδαγωγὸς καὶ Ἀβραάμιος*), Антонъ Германовъ, х. Петъръ х. Стоименовъ, Димитъръ х. Стоименовъ, Стоянъ Николовъ, Константинъ Ангеловъ, Аврамъ Кировъ, Божикъ Кръстовъ (*Μποζίκι Κρέστου*).

Отъ с. Кара-кьой: попъ Ангелъ, Иванъ Ангеловъ Гучовъ (*Γούτζου*), Ангелъ Стоидовъ (*Στοιδής*), Козма попъ Ангеловъ.

Отъ с. Ловча 13 д.: църквата св. Архангели, попъ Филимонъ, попъ Иванъ, Янко Иованъ Самокуваръ (*Σαμοκουβάς*), Коста Маньовъ (*Μάνου*), Христо Маньовъ, Атанасъ Маньовъ, Никола прагматаръ (бакалинъ) Маньовъ (*πραγματευτὴς Μάνου*), Ангелъ и Мирчо Маньовъ, Диманъ Ивановъ, Георги Женкаръ(?) или Зигаръ (*Γεώργιος Ζιγκάρ*), Маниаки Сальовъ (*Μανιάκης Σάλιου*), Никола Икономовъ.

Отъ с. Манастирджикъ 12 д.: църквата св. Богородица, икономъ попъ Ангелъ, попъ Стилианъ, синоветъ на чорбаджи Стойо Гучовъ (*Γούτζου*); негсвиятъ братовчедъ Ангелъ Гучовъ, Стойо Петковъ, Димитъръ Петковъ, Стоянъ П. Рузовъ (*Ρούσου*), Янаки П. Рузовъ, Златко Ангеловъ, Димитъръ Петровъ, Никола Кратовъ (*Κράτου*).

Отъ с. Старчища 14 д.: църквата св. Никола, икономъ попъ Иванъ, попъ Атанасъ, бившиятъ старейшина Кирчо (*ὁ πρῶην πρῶεστὸς κύριος Κύρτζος*), Георги Атанасовъ, Никола Ивановъ, Темелко папуджи, Димо папуджи, Парасхо Пет-

ровъ (*Παράσχος*), Цона Захари (*Τζόνας Ζάχαρι*), Атанасъ Стамбули (*Σταμπούλης*), Нако Стамбули, Велчо Пѣйовъ (*Βέλτιος Παίου*), Ангелъ Кириловъ.

Отъ с. Куманичъ 6 д.: църквата св. Никола, попъ Атанасъ, Антонъ Вельовъ (*Βέλιον*), Тотанъ Тасовъ (*Τοτάν Τάσου*), Никола Праматаръ, Киро Николовъ.

Отъ с. Горно-Броди: църквата св. Теодоръ, попъ Петъръ, Георги Стар-Стоиловъ (*γερο-Στοῖλ*).

Отъ с. Либяхово 6 д.: църквата св. Богородица, попъ Василь, попъ Марко, Иванъ старейшина (*Ιωάννης Προεστώς*), неговиятъ синъ Георги, хаджи Никола.

Отъ с. Белотинци 12 д.: църквата, попъ Ангелъ, граматикъ Христодушъ (*ὁ Γραμματικός κύρ Χριστόδουλος*), неговиятъ братовчедъ Коста, Хаджи Константинъ, Кръсто Ивановъ, Теодоръ, църквата въ с. Гайтаново: Вълчо Сарафъ (*Βούλτζος Σαράφ*); църквата въ с. Тешово; двамата попове при нея Георгиевци, старейшина Сава (*ὁ προεστώς Κύριος Σάββας*).

Отъ с. Долно-Броди 19 д. църквата св. Димитъръ, икономъ попъ Василь, попъ Иванъ, попъ Филотей, попъ Георги, синоветѣ Х. Д. и Т. хаджи Иванови, Георги Ячовъ (*Γιάτζου*), Георги Перухъ (*Περουχ*), Георги Торта (*Τόρτα*), Никола Ивановъ Галянъ (*Γαλιάν*), Стоянъ Бърчовъ (*Μπίρτζου*), Никола арабаджи, Стоянъ Зеленковъ (*Ζελένκου*), Иованъ Баханъ (*Μπαχάν*), Мяно Гельовъ (*Μιάννος Γέλιον*), Яно Стоянъ Халябакъ (*Χαλιαμπάκ*), Георги Стамбули, Михалъ Драча (*Δράτ-ζα*), Михалъ Стояновъ, Стоянъ Балтаджи.

Отъ с. Крушово, Демирхисарско 21 д.: църквата св. Илия, духовникътъ х. Анания отъ манастира Косфиница (*ὁ Πανοσιώτατος Πνευματικός χ. κύρ Ἀνανίας ἐκ τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Κοσφίνιτζας*); попъ Тома, попъ Павелъ, попъ Ангелъ, х. Христо, х. Иванъ, х. Георги; синове х. Цанови (*χ. Τζάννου*), Като пѣвецъ (*Κάτος μουσικός*), Атанасъ Самара (*Σαμαρά*), Димитъръ Илиевъ, Пасхо Караджа (*Πάσχος Καρατζᾶ*), Георги Гамвалъ (*Γαμβάλη*), Кръсто Кольовъ, Михо Андреевъ, Като (*Κάτος*) Балтаджи, Михо Петовъ, Стаматъ попъ Стойовъ, Димитъръ Трънковъ (*Τράνκου*), пѣвецъ Иованъ Ставри (*ὁ Μουσικός Κύρ Γιοβάνης Σταύρη*).

Отъ с. Кърчово 5 д.: църквата св. Богородица, х. попъ Константинъ, Маринъ Тасовъ (*Τάσου*), Вълчо Баталъ (*Μπατάλ*), Алекси х. Цановъ.

СПОМЕНИ

ОТЪ ПОСЛЕДНИТЪ ДНИ ВЪ КУКУШЪ ПРЕЗЪ 1913 ГОД

Отъ Владимиръ А. Карамановъ

II

21 юни.

Къмъ 4 часа сутринта на тоя день, заедно съ кукушкия кметъ Анго Поповъ, гумендженския приставъ С. Войводовъ и нѣколко души отъ останалитѣ полицейски стражари въ Кукушъ, се отправихме на наблюдателния пунктъ при манастирчето „Св. Георгий“. Това направихме, за да научимъ нѣкои новини по гръцкото нападение презъ нощта и да наблюдаваме боя, който се водѣше по това време главно по лѣвия участъкъ на позицията и най-силно на крайния лѣвъ флангъ, въ долината на р. Галикъ, отъ кждето неприятельтъ правѣше обходъ на нашата позиция. Тукъ заварихме въ усилена работа щабоветѣ на дивизията и бригадата. Генералъ Сарафовъ, заедно съ полковникъ Рибаровъ, наблюдаваха зорко боя. Всичкото имъ внимание и усилие бѣха насочени къмъ застрашеното мѣсто отъ позицията. Началницитѣ на щабоветѣ и на артилерията предаваха постоянно разпорежданията на двамата висши началници, както и своитѣ до началстващитѣ лица на двата участъка отъ позицията. Заповѣдитѣ се предаваха било по телефонитѣ, на които мрежата не бѣ още повредена отъ пожарищата и артилерията, било чрезъ нарочни ординарци.

Скоро следъ пристигането ми на наблюдателния пунктъ, се научихме, че гръцката войска, подсилена презъ миналата нощъ съ подкрепления отъ нейнитѣ дивизии, действащи срещу нашата войска около селата Негованъ и Лахна, удѣлжава бойната си линия и по долината на р. Галикъ прави обходъ на нашето лѣво крило, като още отъ зори прави нападение срещу крайнитѣ укрепления на тая часть отъ позицията ни. Сжщо така силни неприятелски части нападаха и по цѣлия фронтъ на дѣсния участъкъ, като срещу лѣвия участъкъ държеха отбранително положение. На лѣвия флангъ на нашата позиция гръцката войска се доближаваше до нѣкои

отъ нашитѣ укрепления и даже навлѣзна въ тѣхъ, но контра-атакувана скоро ги напусти. Решила да ги овладѣе, тя ги атакува наново и най-после къмъ 9 часа сутринъта сполучи да овладѣе окончателно два отъ нашитѣ най-крайни редути. Отстъпилитѣ отъ тѣхъ наши части се оттеглиха малко по-подире на линията на батареитѣ и продължаваха да даватъ отпоръ на неприятеля. За заемането на тия редути спомогна на неприятеля маскираниятъ огънь на неговата многочислена артилерия, заела презъ миналата нощъ удобни позиции въ долината на р. Галикъ. Отъ тоя огънь, особено на тежката артилерия, биваха причинявани голѣми повреди по нашитѣ окопи и редути, а сжщо така защитницитѣ имъ понасяха и доста загуби.

Неприятелтъ, окураженъ отъ успѣха си на крайния нашъ лѣвъ флангъ, маскира огъня на артилерията си по останалитѣ незаети части отъ нашата позиция въ лѣвия ѝ участъкъ, както и въ центъра, и скоро многобройнитѣ му пехотни части се понесоха напредъ за овладяването на разнитѣ пунктове отъ тая частъ на нашата позиция. И тукъ атаки и контра-атаки, до като най-после неприятелтъ сполучва да заеме нѣкои редути и съ това да направи пробивъ на позицията въ центъра ѝ. Защитницитѣ се държеха до последна крайностъ, проявиха голѣмъ героизмъ и понесоха много жертви.

Въ разгара на боя решихъ да слѣза за последенъ пжтъ въ лежащия въ подножието на наблюдателния пунктъ вече съвсемъ пустъ гр. Кукушъ, и да видя още единъ пжтъ въ какво положение се намира. Дружината ми, състояща се отъ кукушкия кметъ Анго Поповъ, гумендженския приставъ Войводовъ, конния старши полиц. стражаръ Христо Хаджията и още 3—4 души младши полиц. стражари, ме последва и всички единъ подиръ другъ започнахме да слизае изъ северо-източната страна на хълма и по пжтя, който минаваше презъ градскитѣ лозя. Отъ края на тия лозя, за да се отиде до града и зданието на правителствения домъ, имаше едно голо и каменисто пространство отъ нѣколко стотинъ метра. Бѣхме на коне и азъ вървѣхъ най-напредъ. Непосрѣдствено следъ менъ следваше полицейскитѣ приставъ Войводовъ. Като излѣзохме отъ лозята и започнахме да минаваме презъ казаната открита мѣстностъ, неочаквано бѣхме обстрелени съ множество бризантни гранати отъ страна на неприятеля и насмалко щѣхме да бждемъ избити не толкова отъ самитѣ гранати, колкото отъ безъ брой парчета камъни, разпрѣснати следъ падането на гранатитѣ по каменистата мѣстностъ. Подкарахме по-силно конетѣ и стигнахме невредими до сѣсиднитѣ на правителствения домъ полусрутени кжши. Бѣхме само двамата съ пристава Войводовъ. Следващитѣ ни другари,

изплашени отъ обстрелването, вмѣсто да ни стигнатъ, връщатъ се назадъ и избѣгватъ по пѣтя за Долни Порои.

Останали сами съ пристава и скрити съ конетѣ си задъ високитѣ и дебели кирпични зидове на частнитѣ кѣщи до правителствения домъ, престояхме известно време. Щомъ престана обстрелването на наблюдателния пунктъ и града, възседнахме конетѣ си и се отправихме отново за наблюдателния пунктъ при манастирчето. Минахме пакъ по пѣтя презъ лозята и се отбихме при кладенеца, недалече отъ манастирчето. Тукъ намѣрихме оставенитѣ нѣколко стражари при манастирчето, преди да слѣземъ въ града. Следъ малка почивка и закуска при кладенеца, отидохме на наблюдателния пунктъ, за да научимъ какво ново има и да наблюдаваме продължаващия се усилено бой по цѣлата позиция. Положението бѣ вече критическо. Виждаше се явно успѣха на грѣцката войска и нѣмаше възможность да се поправи положението, понеже очакванитѣ въ повече подкрепления, както и тежката артилерия не бѣха пристигнали. Когато вече се намирахме на наблюдателния пунктъ, около 10 часа сутринѣта, мина хвърчащъ низко надъ нашата позиция и наблюдателния пунктъ, идещъ отъ югоизтокъ къмъ северозападъ, единъ аеропланъ носещъ бѣлгарски триколюрь. Всички намиращи се тогазъ на наблюдателния пунктъ казваха, че тоя аеропланъ билъ неприятелски, маскиранъ съ нашия триколюрь. Ако и да се взе аеропланѣтъ за неприятелски и да летѣше низко надъ пункта, никой не помисли да го обстреля и не се хвърли нито единъ куршумъ върху му.

Макаръ и рано сутринѣта да дойдоха въ помощъ и останалитѣ дружини отъ сѣрската бригада, обаче тѣхната помощъ не можеше да поправи създаденото вече трудно положение отъ обхода на многобройнитѣ грѣцки части по долината на р. Галикъ. Тая помощъ не бѣше достатѣчна. При това имаше нужда отъ повече артилерия и главно тежка, която да се бори съ грѣцката артилерия, която бѣ недосѣгаема отъ нашата лека полска артилерия и вършеше работата си безжалостно. Дошлиѣ на помощъ дружини отъ сѣрската бригада бѣха само по име дружини. Както се спомена, само кадѣрътъ имъ отъ обучени и стари войници отъ Царството имаше стойность. Сжщитѣ тия дружини пристигнаха силно изморени отъ трудния пѣтъ и непоносимитѣ лѣтни горещини. Поради тия трудности пристигаха развлѣчено, като ядрото имъ не съставляваше и половината отъ състава имъ. Вкарването имъ въ бойната линия не указваше ефикасна помощъ на застрашенитѣ пунктове отъ позицията. Гърцитѣ, навѣрно узнали всичко това, усиляха още повече своя напоръ и съ силния си непрекъснатъ огнь отъ многочислената си артилерия, обсипваха съ шрапнели разгнатиѣ вериги на току що пристигналитѣ отъ пѣтъ ядра на нашитѣ подкрепления, нанасяха

имъ загуби, разстройваха ги и убиваха още въ началото на боя духа имъ. Обходното движение отъ гръцката войска по долината на р. Галикъ продължаваше и ставаше всѣки моментъ все по-застрашително за нашитѣ кукушки защитници. Както се вече спомена, неприятелътъ бѣ вече заелъ нѣколко пункта на това мѣсто и отъ тамъ да обстрелва въ флангъ и тилъ останалитѣ пунктове отъ нашата позиция, предимно и лѣвия ѝ участъкъ, и да нанася загуби на защитницитѣ. За да се спре това обходно движение, което заплашваше пж-тя на отстъплението на българскитѣ войски, нашитѣ командующи началници трѣбваше да вкаратъ въ боя всички резерви, а сжщо така да взематъ части отъ по-незаплашенитѣ участъци на позицията и съ това да ослабватъ последнитѣ. Заповѣда се да настѣпи дѣсното наше крило (частитѣ отъ 29 п. ямболски полкъ), за да се облекчи положението на затрудненото ни лѣво крило, обаче то срещна още въ самото начало силна съпротива отъ гръцка страна, което застави нашитѣ атакуващи части да спратъ и да се върнатъ на мѣстата си отъ позицията. Съ това опасността за нашето лѣво крило, а съ това и за цѣлата кукушка позиция, не бѣ премахната.

Въпрѣки всички усилия отъ наша страна, не можа да се спре напредването на многобройната неприятелска войска, понеже не разполагахме съ достатъчни сили. Пристигналитѣ на части слаби подкрепления не можаха да поправятъ положението. Гърцитѣ, подсилени съ прѣсни сили по цѣлата тѣхна бойна линия, продължаваха да нападатъ по цѣлото наше лѣво крило и центъра отъ позицията. Къмъ 10 часа предъ обѣдъ вече бѣха паднали въ тѣхни ржце нѣкои важни пунктове отъ заплашената частъ на нашата позиция, въпрѣки отчаяната и геройска съпротива на защитницитѣ имъ, доста изморени и орѣдѣли въ тридневнитѣ упорити кръвопролитни боеве. По това време бѣше заплашенъ и пжтътъ на отстъплението презъ Круша планина. Очакваната помощ отъ пехота и артилерия не дойде или закѣснѣ да дойде. Съ разполагаемитѣ сили да се направи нѣщо повече, не бѣ възможно. Ако не се отстъпѣше, пълна катастрофа очакваше останалата наша войска подъ Кукушъ. За да се запазятъ храбритѣ кукушки защитници за нови подвизи на други по-благоприятни мѣста, генералъ Сарафовъ даде заповѣдъ да се отстъпи и да се заеме нова позиция северно отъ Кукушъ, между селата Шикерли и Серсемли, намиращи се около 5—6 км. отъ града. Поради близость до кукушката позиция и нѣкои други неудобства скоро се даде нова заповѣдъ, за да се заеме за отбрана билото на Круша планина, отстояще около 15—20 км. северно отъ гр. Кукушъ. За това било водѣше удобенъ пжтъ за всички родове войска, който продължаваше за гара Долни Порой.

Макаръ нашата малочислена кукушка войска и да води

тридневни упорити и кръвопролитни боеве съ близу половината отъ цѣлата тогавашна действаща гръцка армия, духътъ на нашитѣ войници, особено на ония отъ храбритѣ 29 ямболски и 32 новозагорски полкове не бѣ отпадналъ. Войницитѣ отъ тия два полка, отъ полковитѣ командири до последнитѣ редници, се биха съ най-голѣмо мъжество и никжде не отстъпиха безъ заповѣдь на по-висшето си началство. Сжщо така и войницитѣ отъ артилерията изпълниха най-доблестно своя дългъ, запазвайки позициитѣ си до последенъ моментъ и нанасяйки голѣми загуби на неприятеля съ своя точенъ и силенъ артилерийски огънь.

Понесенитѣ загуби отъ нашитѣ части въ тия боеве бѣха доста чувствителни. Най-голѣми бѣха въ 32 новозагорски полкъ, който заемаше лѣвия участъкъ и срещу който бѣха насочени главнитѣ гръцки сили. Повече отъ половината отъ състава му бѣ излѣзла отъ строя, именно 2 офицери убити, 22 ранени и 234 войници убити и 1168 ранени. Загубитѣ въ 29 п. ямболски полкъ бѣха значително по-малки: офицери 2 убити, 2 ранени, 2 въ неизвестностъ и 1 плененъ и войници убити 61, ранени 510, пленени 214 и въ неизвестностъ 62. Попадналитѣ въ пленъ сж отъ една рота на 3 дружина отъ сжщия полкъ Тя заемаше окопитѣ близу до гарата и на третия день на боеветѣ, рано сутринъта, при едно стремително нападение отъ многобройни неприятелски сили, не можа да отстъпи. Заобиколени отъ всички страни и въ невъзможностъ да дадатъ повече отпоръ, тѣ сложиха оружие. Загубитѣ въ сѣрската бригада или въ 67 и 68 п. полкове възлизатъ на нѣколко стотинѣ души офицери и войници. Останаха като трофеи въ гръцки ржце тритѣ повредени орждия отъ 8 батарея. Останалото орждие и предницитѣ на цѣлата батарея се изтеглиха невредими при отстъплението. Между падналитѣ убити офицери бѣ и подпоручикъ Христо Доневи, голѣмъ храбрецъ и любимецъ на войницитѣ отъ полка, всеобщо познатъ герой отъ боеветѣ при Чаталджа и Одринъ.

Отстъплението на нашитѣ войски подъ Кукушъ се извърши въ редъ и безъ голѣми жертви, понеже неприятелътъ не преследваше стремително. Къмъ 10 часа предъ обѣдъ се заповѣда да се изтеглятъ обозитѣ, парковетѣ и лазаретътъ, като се движатъ по новопостроения пжтъ за гара Долни Порои. Въ 11 часа се даде заповѣдь за общо отстъпление и на бойнитѣ части. Отстъплението се прикриваше отъ две дружини на сѣрската бригада и артилерията, която последователно заемаше нови позиции. Щабътъ на 3^а Балканска дивизия и щабътъ на 2-а бригада отъ сжщата дивизия, начело съ генералъ Сарафовъ и полковникъ Рибаровъ къмъ 11½ часа предъ обѣдъ напустнаха наблюдателния пунктъ и се спустнаха по севернитѣ поли на хълма, за да излѣзатъ на пжтъ за Долни Порои. Въ тоя моментъ и кукушкиятъ окр. управителъ съ гумендженския

полицейски приставъ Войводовъ и останалитѣ при тѣхъ нѣколко души полицейски стражари, които се намираха при наблюдателния пунктъ, последваха щабовѣтъ и се отправиха за Долни Порой. Въ самото подножие на хълма на наблюдателния пунктъ се намираше една дружина отъ сѣрската бригада, която току що бѣ пристигнала съ усиленъ маршъ. Тя получи заповѣдь отъ генералъ Сарафовъ веднага да започне да отстъпва. Войниците ѝ тръгнаха съ усилена крачка. Скоро ги настигнаха и предницѣтъ на батареята на капитанъ Даракчиевъ, чийто подбити орждия бѣха оставени на позицията, съ изключение на едно здраво, което продължаваше да води бой при отстъплението. Отстъпвателниятъ бой съ гръцката войска продължаваше непосредствено до южнитѣ и източни покрайнини на града. Неприятелската артилерия стреляше северно отъ града по пространствата и пжтищата, по които смѣташе, че се движи отстъпващата наша войска.

Гръцката войска не преследваше стремително отстъпващитѣ бѣлг. войски. Затова и нашитѣ войсковы части можаха да се изтеглятъ безъ голѣми загуби въ материали и безъ пленници, освенъ оставенитѣ въ болницитѣ на града нѣколко души тежко ранени и болни войници.

Къмъ два часа подиръ обѣдъ стигнахме въ с. Грамадна, първото село на пжтъ отъ Кукушъ за Долни Порой, отдалечено около 7—8 километра отъ първия градъ. Селото, което бѣ чисто бѣлгарско, бѣ съвсемъ праздно. Още на вчерашния день, следъ бомбардирането на гр. Кукушъ, всичкото му население бѣ избѣгало отъ селото на пжтъ за Долни Порой. По пжтя между Кукушъ и с. Грамадна настигнахме опашката на отстъпващитѣ обози и паркове, които, поради слухове за приближаваща се къмъ тѣхъ гръцка кавалерия, бѣха въ безредие. Смутѣтъ бѣ вече преминалъ и ешалонитѣ се привеждаха въ редъ, следвайки отстъплението къмъ Порой. Недалече отъ с. Грамадна, видѣхъ тоя день известния солунски войвода Георги Мончевъ заедно съ мѣстнитѣ кукушки войводи Вано Яневъ и Мито Паторозлията, и двамата отъ голѣмото кукушко бѣлгарско село Мурарци, и нѣколко души тѣхни четници. Поздравихъ се съ всички любезно и имъ казахъ „хайде полека назадъ къмъ с. Щемница“, гдето знаехъ, че отъ освобождението на Кукушко живѣеше съ семейството си войводата Вано Яневъ. Отговори ми Мончевъ, че тѣ ще останатъ още малко на това мѣсто. Както научихме следъ нѣколко дни, тоя голѣмъ патриотъ и храбъръ и симпатиченъ войвода билъ тежко раненъ и останалъ по пжтя на отстъплението, гдето го пленили гръцкитѣ войски и го закарали въ Солунъ. Тамъ скоро умрѣлъ въ една отъ болницитѣ.

Отъ с. Грамадна тръгнахме за с. Алексово, разположено по-

на северъ въ хубава долина на единъ отъ дѣснитѣ притоци на р. Галикъ. На пѣтя за това село настигнахме последнитѣ бѣжанци отъ гр. Кукушъ. Това бѣха две баби, боси и съ задѣнати бохчи на гърбъ. Като запитахъ, кжде сж трѣгнали и тѣ старитѣ и защо не сж останали въ кжщитѣ си, тѣ ми отговориха едновременно: „е, синко, колятъ гърцитѣ инсано (народа) бугарски, ка ки останемъ да загинеме“. Близу до с. Алексово вече настигнахме голѣмо количество бѣжанци отъ околнитѣ български села и отъ гр. Кукушъ, които, колкото продължавахме пѣтя, толкова по-многочислени ставаха, и пѣтятъ бѣ задрѣстенъ отъ хора, кола и многоброенъ домашенъ добитѣкъ. Въ селото Алексово влѣзохме въ момента, когато останалото въ него мжжко население подкарваше на пѣтъ селската чарда отъ многоброенъ хубавъ и породистъ добитѣкъ. Селото бѣше препълнено отъ бѣжанци отъ други села съ добитѣкъ и много коли. Представилата ни се предъ очитѣ картина наподобяваше истинско преселение на народитѣ. Подкараниятъ хиляденъ домашенъ едъръ и дребенъ добитѣкъ бѣ настрѣхналъ и нѣкакъ особено мучеше и блѣеше. Сигурно и той чувствуваше, че нѣщо срашно става съ хората и него. Следъ малка почивка въ това село, продължихъ пѣтя за с. Щемница (Сневче). Настигнахъ председателя на дивизионния сждъ, подполковникъ Аламанчевъ, съ когото пѣтувахме заедно известно време. Цѣлиятъ пѣтъ до с. Сневче и нататѣкъ отъ това село по нанаторнището за билото на Круша планина бѣ задрѣстенъ съ хиляди бѣжанци и безъ брой добитѣкъ и кола. Наблизу до селото заварихме на почивка въ страни отъ пѣтя едно наше гаубично отдѣление отъ 12 орждия, идещо на помощъ на защитницитѣ на Кукушъ. Поради започналото отстъпление, отъ неговата помощъ нѣмаше вече нужда. Даже имаше опасностъ, да не попаднатъ орждията му въ плячка на неприятеля. По заповѣдь на ген. Сарафовъ войницитѣ отъ това гаубично отдѣление запрегнаха батареитѣ и започнаха да се изтеглятъ по задрѣстения отъ хилядитѣ бѣжанци пѣтъ, които съ готовностъ отваряха пѣтя, за да не паднатъ тия орждия плячка въ ржцетѣ на неприятеля.

Къмъ 5 часа подиръ обѣдъ стигнахме въ с. Щемница или Сневче, както го наричаха турцитѣ. Не заварихме никого отъ чиновницитѣ отъ Кукушъ, нито архивата. Отъ намиращитѣ се въ селото бѣжанци кукушани, които се справяха да заминатъ за Долни Порои, научихъ, че секретарѣтъ на окръжното управление и солунскиятъ селски окол. началникъ заедно съ стражата и архивата заминали за Долни Порои преди нѣколко часа или щомъ научили за отстъплението на войската ни отъ кукушката позиция. Селото Щемница, населено до балканската война съ смѣсено население отъ българи и турци и разположено всрѣдъ красива и богата околностъ на южнитѣ

поли на Круша планина, бѣ препълнено отъ бѣжанци отъ гр. Кукушъ и много села отъ околията му — едни въ движение, други приготвяйки се да заминатъ за Долни Порой. Въ разговоръ съ кукушани разбрахъ, че по-голѣмата частъ отъ бѣжанцитѣ отъ града още на вчерашния день и презъ миналата нощъ се отправили за Долни Порой и Демиръ Хисаръ, а останалитѣ се изтеглили къмъ тия мѣста тая сутринь. Кметътъ Анго Поповъ и приставътъ С. Войводовъ сжщо били заминали малко време преди нашето пристигане въ сжщото село. Съ стражата и архивата заминалъ и полицейскиятъ приставъ отъ Солунската селска околия Гоце Междурѣчки, придружаващъ семейството си.

Въ селото спрѣхъ въ голѣмата кжща, бившъ бейски конакъ, въ която следъ освобождението на околията отъ турцитѣ, се бѣ настанилъ да живѣе съ семейството си известниятъ кукушки войвода Вано Яневъ. Заварихъ въ нея жената на войводата, децата му и нѣколко български семейства, както и нѣколко души войници отъ обоза. Кжщата бѣше до самия пжтъ, що минаваше за Долни Порой. Останахъ въ селото повече отъ единъ часъ. Презъ всичкото това време се точеха непрекъснато бѣжанци съ кола и добитѣкъ отъ разни села на Кукушката околия. Паника въ това движение-бѣгство нѣмаше и източването на бѣжанцитѣ ставаше полека и тихо, безъ изпреварване, като всѣки се бѣ загрижилъ за своята и на семейството си сждба. Много отъ колитѣ и товарния добитѣкъ се караха отъ женитѣ и децата, а селската чарда и дребниятъ добитѣкъ — отъ възрастното мжжко население. Добитѣкътъ се караше отъ странитѣ на пжтя и безъ пжтъ, презъ стърнища и долини, по посока на билото на планината и оттамъ за Долни Порой. Докато бѣхъ въ селото, съобщи ми се, че внезапно умрѣлъ по пжтя единъ отъ младшитѣ пеши полицейски стражари при Кукушкото окол. управ., Атанасъ Тонишовъ отъ гр. Кюстендилъ. Още не бѣхъ напустналъ селото, жената на войводата Вано изведе единъ конь на двора, натовари го сама съ два малки чувала съ брашно и друга храна, метна една черга върху чувалитѣ, качи на самара между тѣхъ най-малкото си дете и друго по-голѣмо на самара и, като издаде единъ болезненъ стонъ отъ неописуема мжка по напускане богатъ домъ и роденъ край, плачуща, остави разтворена и на произволъ голѣма и пълна кжща, поведе коня съ ржка и съ останалитѣ си по-възрастни деца, тръгна напредъ по пжтя за Порой и скоро се смѣси и изгуби въ неизброимата върволица отъ бѣжанци и отстъпващи войници. Тая тжжна и рѣдко преживявана картина ми направи силно впечатление.

Къмъ 7 часа подиръ обѣдъ напустнахъ селото и потеглихъ за водораздѣла на Круша планина, кждето бѣхъ решилъ да пренощувамъ. За тамъ се отправяха и всички отъ

стѣпващи отъ Кукушъ войскови части. Между селото Щемница и водораздѣла на Круша планина има 4—5 километра пѣть, който въ частта си до самия водораздѣлъ е доста стрѣменъ. Цѣлиятъ пѣть отъ селото до билото бѣ задрѣстенъ съ неизброима върволица отъ бѣжанци и отстѣпващи обози и затова движението по него бѣ бавно, но не и безредно. Следвайки на свой редъ и придруженъ отъ нѣколкото души стражари още отъ Кукушъ, водѣхъ по пѣтя разговори съ много познати кукушки семейства и нѣкои отъ учителитѣ отъ града, почти всички изморени отъ пѣтя и малкия товаръ отъ храна, дрехи или малки деца, носени на грѣбъ или въ рѣще. За лекота въ пѣтуването повечето бѣха боси. Горещината на лѣтния день бѣ нетърпима.

При водения изъ пѣтя разговоръ, каза ми се отъ мнозина кукушани, че сж закѣснѣли съ заминаването си отъ Щемница и околноститѣ му поради хабера (известieto), който съмъ билъ изпратилъ на вчерашния день по нароченъ стражаръ до чиновницитѣ и стражаритѣ въ това село да стоятъ тамъ и да не бѣгатъ по-нататѣкъ къмъ Порой, понеже боятъ подъ Кукушъ отивалъ добре за насъ. Това радостно известие, узнато веднага и отъ другитѣ бѣжанци въ селото, окуражило и тѣхъ, та мнозина останали да не продължаватъ пѣтя си, съ надежда скоро да се върнатъ въ напустнатитѣ си бащини домове въ Кукушъ. Макаръ и късно да сж продължили пѣтя си за Долни Порой, азъ ги утешавахъ да сж спокойни и да не бѣрзатъ, понеже неприятельтъ е още много далечъ и се задържа съ бой всѣка крачка отъ нашия ариергардъ и едва ли ще се яви по тия мѣста въ продължение на нѣколко дни, презъ които тѣ ще се настанятъ на безопасни мѣста въ по-севернитѣ околии.

Къмъ 8 часа вечерта бѣхъ вече на водораздѣла на Круша планина, гдето останахъ за пренощуване. Чудна панорама се представи отъ водораздѣла на Кукушкото и Дойранското полета и по-на югъ и югозападъ отъ тѣхъ. Водитѣ на недалечното Дойранско езеро блещеха отъ заритѣ на залѣзващото слънце. Блещеха сжщо така и водитѣ на по-далечното Арданско езеро и р. Вардаръ. Ревътъ на топоветѣ отъ продължаващия упоритъ бой югозападно отъ Дойранъ и северно отъ Арджанското езеро, въ околноститѣ на с. Калиново, оглушаваше силно околнитѣ планински склонове, долини и върхове. Откъмъ Кукушъ боятъ съ ариергарда почти бѣ престаналъ. Въ тоя моментъ цѣлата околностъ на Кукушъ и южно отъ Дойранъ бѣ въ пламъци и пушечи, виещи се високо въ небосвода. Горѣха почти всички български села по тия мѣста. Въ пламъци и пушечи бѣха голѣми пространства отъ мѣстата на полесражението, като горѣха посѣвитѣ, тревата и храсталацитѣ. Тамъ, гдето бѣ

престаналъ или се мѣстѣше пушекътъ, се виждаха обгорѣли и почернѣли обширни пространства.

При движението си къмъ водораздѣла забелязахъ между движушитъ се безбройни коли и градскитъ гальоти съ натоварената на тѣхъ архива на учрежденията. Изпратихъ одного отъ придружаващитъ ме стражари, за да помогне да се изтегли по-скоро тая архива. За целта му се даде и единъ конь, който взехъ за временна услуга отъ единъ отъ градскитъ свещеници, спрѣлъ се това време на почивка на водораздѣла. Не много време следъ това гальотитъ и архивата пристигнаха на водораздѣла и продължиха пътя изъ нанадолнището на другата страна, за да стигнатъ на сигурно мѣсто въ гара Долни Порои. Коньтъ, съ който ни бѣ услужено, веднага бѣ предаденъ на стопанина му свещеникъ. Сжщо и връщащото се гаубично отдѣление, чийто тежки орджия въ стрѣмния пътъ бѣха теглени съ четворка, на мръкване пристигна благополучно на водораздѣла и наклони по нанадолнището отъ другата страна. Безбройнитъ бѣжанци, съ колитъ и добитъка си, се точеха полека и непрекъснато, не само до вечерьта, но и презъ цѣлата нощъ. Всички изостанали назадъ кукушки семейства благополучно преминаха водораздѣла. Много отъ тия семейства, както и отъ селата, останаха да пренощуватъ въ близкитъ околности на водораздѣла, отъ дветъ страни на пътя, гдето имаше обширни поляни. Презъ сжщото време се източиха презъ водораздѣла и всички войскови обози и паркови колони. На самия водораздѣлъ и въ дѣсно отъ пътя пристигаха и се спираха всички отстъпващи войсковы части отъ Кукушъ. Щабоветъ на дивизията и бригадата бѣха се установили тукъ.

Къмъ 8 часа вечерьта пристигна на водораздѣла командуваниятъ войскитъ генералъ Сарафовъ. Като ме забележи, че почивамъ близу до пътя на водораздѣла, дойде при менъ. Отдѣлихме се малко на страна, започнахме да размишляваме — какво трѣбва да се прави съ тия нещастни бѣжанци и добри българи и кжде да се отправятъ, за да не прѣчатъ на войската въ нейното движение и бждещи военни действия, и какъ да се прехранватъ. Имайки предъ видъ мѣстата, гдето генералътъ предполагаше, че ще се развиятъ близкитъ боеве съ гръцката войска, решихме, че е най-добре да се отправятъ и настанятъ всички бѣжанци северно отъ Бѣласица планина и рупелското дефиле или въ Петричката, Мелнишката и други нѣкои съседни тѣмъ околии. При тая ни среща храбриятъ генералъ, силно развълнуванъ отъ печалната картина едва ли не просълзенъ и съ дълбока и тежка въздишка ми каза: „Помнете, господинъ Карамановъ, че съ боя при Кукушъ се реши участъта на Македония“. Следъ тоя ни разговоръ генералътъ се оттегли, за да се справя съ тежката си работа по отстъплението на войската му и по устройването ѝ за нови боеве съ неприятеля.

Следъ 8 часа вечеръта почти на всички, които се намирахме по това време на билото на Круша планина (войници и бѣжанци), ни обърна вниманието появата на грамадни облаци отъ пушекъ надъ гр. Кукушъ и близката му околностъ. Отъ минута на минута тоя пушекъ ставаше все по-голѣмъ и се издигаше на високо въ небесното пространство. Никакво съмнение не остана у насъ, че градътъ Кукушъ е запаленъ, както що бѣха запалени и разрушени всички други български селища отъ околията му, отъ гръцкитѣ войници. При смрачаването пушекътъ се преобърна въ голѣма червенина надъ града, изпъстрена съ стотици и хиляди, по-голѣми и по-малки, огнени езици. Сега вече ясно се очертаваше и и потвърждаваше, че цѣлиятъ градъ Кукушъ гори. Отъ всички страни започна да се чува: „Кукушъ гори!“, „Нашиотъ Кукушъ гори!“ Съ настѣпването на нощъта пожарътъ се увеличаваше и освѣти цѣлата околностъ на града, съ километри на дължъ и ширъ. Всички останали пожарища на селата бледнѣха предъ тоя голѣмъ и страшенъ пожаръ. Цѣлата нощъ огненитѣ езици на горящитѣ сгради отъ града се издигаха и ширѣха въ небето.

При тая страшна картина нѣмаше бѣжанецъ кукушанецъ или отъ селата да не спре на билото, да не обърне погледъ назадъ къмъ горящия градъ, да не се прекръсти, да не зариде и завайка. Много души разплакани и болезнено извикваха: „сбогомъ, Кукушъ!“, „прощавай, Кукушъ!“ Този болезненъ стонъ се чуваше да се повтаря непрестанно презъ нощъта, отъ минаващитѣ и останалитѣ да пренощуватъ въ близкитѣ околности бѣжанци. Разговорътъ на всички бѣ за пожара. При гледката на тоя голѣмъ и рѣдъкъ пожаръ, хилядитѣ бѣжанци едва ли не забравиха за мигъ страданията си, изпитани презъ боеветѣ и бѣгството имъ.

Презъ нощъта срещу 22 юний се източиха презъ водораздѣла на Круша планина почти всички бѣжанци отъ кукушкия края, които се бѣха отправили по пѣтя отъ Кукушъ за гара Долни Порой. До късно презъ сѣщата нощъ пристигнаха на сѣщия водораздѣлъ и последнитѣ войсковы части отъ ариергарда, що прикриваха отстъплението.

Понеже неприятелътъ не преследваше стремително, преднитѣ му части останаха презъ тая нощъ далечъ отъ водораздѣла. Това даде възможностъ на събралитѣ се наши войници на сѣщия водораздѣлъ да се предадатъ на почивка и сънъ, понеже бѣха извънредно уморени и изтощени отъ тридневнитѣ боеве. По едно време нощната тишина бѣ нарушена отъ войнишки викове и изстрели и би станалъ голѣмъ смутъ съ лоши послѣствия, ако войницитѣ не бѣха успокоени отъ офицери, като ги убедиха, че нѣма никакво нападение на неприятеля и никакъвъ страхъ отъ сѣщия, който е доста далечъ. Войницитѣ се успокоиха и се предадоха отново на

сънъ. Тѣхната внезапна тревога се дължела на това, че единъ младъ войникъ извикалъ въ съна си „ура“, подъ впечатлението на преживѣнитѣ боеве. Това се взело отъ спящитѣ до него другари, че неприятелътъ ги е нападналъ, вдигнали пушките си и започнали да гърмятъ. Поради общото положение на фронта на нашата войска срещу гръцката войска, на другия день се взе решение главнитѣ сили на нашата отстъпваща войска отъ Кукушъ да се отправятъ за южния изходъ на Рупелското дефиле, гдето да организиратъ нова позиция и защита, а останалата частъ да остане временно като ариергардъ по билото на Круша планина. Тоя ариергардъ остана на това мѣсто повече отъ единъ день, безъ да бжде преследванъ и обезпокояванъ отъ победителитѣ при Кукушъ, които, поради понесенитѣ отъ тѣхъ грамадни загуби въ тридневнитѣ боеве, се преустройваха и пируваха отъ постигнатия успѣхъ да превзематъ и унищожатъ ненавиждания отъ всички гърци български градъ Кукушъ — вѣковенъ стражъ на българската народностъ въ най-южнитѣ му предѣли. Неговото трудолюбиво и предприемчиво чисто българско население отдавна бѣ започнало да печели почва на пазара въ Солунъ и цѣла Южна Македония и заплашваше да разори икономически тамошното гръцко население. Предприемчивиятъ и търговски духъ на кукушани, които имаха вече своята голѣма махала въ Солунъ, известната „Кукушка махала“, както и тѣхниятъ високъ националенъ духъ и голѣмъ патриотизъмъ, заплашваха въ едно недалечно бждеще да дадатъ на гр. Солунъ предимно български колоритъ, а съ това да се нанесе най-голѣмъ ударъ на гръцката мегали идея.

22 юний.

До тоя день отъ територията на тогавашния нашъ Кукушки окръгъ бѣ останала незаета отъ неприятелската войска само една малка частъ. Това бѣ гр. Дойранъ съ северната половина отъ околията му. Смѣтахъ да се отправя за Дойранъ и да продължавамъ службата. Преди да замина за гр. Дойранъ, считахъ за своя длъжностъ да слѣза до Долни Порой, за да видя въ какво положение се намиратъ тамъ и въ близкитѣ му околности хилядитѣ бѣжанци отъ Кукушко и за да влѣза въ връзка съ македонския губернаторъ. Както презъ миналата нощъ, така и тая сутринъ, отъ мѣстото на водораздѣла на Круша планина, гдето бѣхъ спрѣлъ за пренощуване, наблюдавахъ съ голѣма болка на сърдцето си издигащитѣ се още голѣми пламъци и пушечи надъ гр. Кукушъ и надъ всички български села отъ околността му, заети вече отъ неприятеля. Сжщитѣ грамадни пожарища се наблюдаваха по това време съ голѣма тжга и отъ всички наши войници, спрѣли се на билото на споменатата планина, както

и отъ точещитѣ се още по пжтя за Долни Порой бѣжанци отъ разнитѣ населени мѣста отъ Кукушко. Числото на бѣжанцитѣ бѣ вече понамалѣло. Можеше да се каже, че се източваха последнитѣ и най-закъснѣли бѣжанци. Бѣха преминали билото и се движеха къмъ Долни Порой сжщо и всички обозни и тилни части на отстѣпилитѣ наши войски.

Къмъ 7 часа сутринѣта, наблюдавайки още пожарищата и унесенъ въ най-добри спомени, добити презъ повече отъ шестмесечното ми войнишко окр. управление въ тоя красивъ, богатъ и родолюбивъ български край, взехъ си мислено сбогомъ отъ тоя милъ край и тръгнахъ на пжть за Долни Порой, заедно съ останалитѣ при мене нѣколко полицейски стражари. Къмъ обѣдъ на сжщия день пристигнахъ въ с. Долни Порой, доста богато и голѣмо село, разположено не далече отъ подножието на Бѣласица планина. Околността му е красива и плодородна. Поради голѣмината си и външния си видъ, то наподобяваше на паланка или малко градче. Цѣлиятъ пжть отъ билото на Круша планина до гара Долни Порой, както и полето въ околноститѣ на гарата и селото, бѣха задрѣстени отъ хиляди бѣжанци и каранитѣ отъ тѣхъ кола и домашенъ добитѣкъ, а сжщо така и отъ обозитѣ на отстѣпващитѣ кукушки защитници. Тая безспирна върволица продължаваше непрекъснато и по пжтя отъ Долни Порой за Демиръ Хисаръ. Щомъ пристигнахъ въ селото, отбихъ се право въ мѣстната телеграфна станция, за да влѣза въ връзка съ македонския воененъ губернаторъ въ Сѣрѣ. Каза ми се отъ начальника на станцията, че връзката съ Сѣрѣ била прекъсната преди нѣколко часа и затова не може да се предаде приготвената отъ мене бърза телеграма до губернатора. Напустнахъ веднага станцията и безъ да се отбивамъ на друго мѣсто въ селото, упжтихъ се за ж. п гара, намираща се недалече отъ селото, за да опитамъ и тамъ, дали не мога по тѣхната жица да влѣза въ връзка съ губернатора. И тукъ ми се отговори сжщото. Въ това време между хилядитѣ бѣжанци на гарата и около гарата намѣрихъ секретаря на окръжното управление Евтимъ Спространовъ, солунския селски окол. началникъ Никола Ивановъ, кукушкия окр. финансовъ началникъ Георги Гърдевъ и др. нѣкои чиновници отъ Кукушъ, които се разправяха съ пристигналитѣ на гарата две коли съ кукушката архива и се готвѣха да заминатъ за Демиръ Хисаръ съ готовия вече за пжть воененъ влакъ.

При движението, което направихъ следъ това на нѣколко пжти между гарата и селото, бѣхъ винаги заобиколенъ отъ голѣмъ брой бѣжанци отъ кукушко, които ме отрупваха съ всевъзможни запитвания и молби, а именно какво е положението и накжде да продължаватъ пжтя си, за да останатъ на безопасно мѣсто и по-лесна прехрана. Всички окуражаваха въ общото нещастие и ги упжтваха да зами-

натъ на първо време къмъ Петричко и Мелнишко. За улеснение на пжтуването имъ се нареди да се качватъ свободно предимно старцитъ, женитъ и децата на влаковетъ, съ които по това време се изтегляха подвижниятъ ж. п. материалъ и др. военни материали на пжтъ за Демиръ Хисаръ и по-нататъкъ, мѣста незастрашени още отъ неприятелската войска. Презъ сжщото време никакви влакове не се движеха отъ гара Долни Порой за гара Дойранъ, понеже последната гара бѣ заплашена отъ напредващия неприятелъ и всичкитъ подвиженъ ж. п. материалъ отъ нея насамъ се прибираше на безопасно мѣсто. До вечерята на 22 юний се изтегли на нѣколко пжти всичкитъ събранъ на гара Долни Порой подвиженъ ж. п. материалъ и въ многобройнитъ и праздни или полупраздни товарни вагони се качиха множество бѣжанци съ товара имъ отъ по-малко храна, дрехи, завивки и разни видове покжщина, носенъ до тогава на грѣбъ и ржце. Ония отъ бѣжанцитъ, които не можахъ да се качатъ на влаковетъ, (това бѣха всички съ добитъка си и по-младитъ мъже и жени безъ добитъкъ), се нареди да следватъ полека и безпирно по пжтя, водещъ отъ Долни Порой за Демиръ Хисаръ и Рупелския проходъ. Тоя день потокътъ отъ бѣжанци бѣ засиленъ съ такива отъ дойранскитъ села, които сжщо бѣгаха, за да се запазятъ отъ явна смъртъ и поругание отъ приближаващия селата имъ неприятелъ, който горѣше и ограбваше и тѣхнитъ села. Положението къмъ Дойранъ се влошаваше, Не можеше да се запази заетото било на Круша планина отъ отстѣпилитъ наши войски. Тѣхното положение бѣ влошено още повече, понеже презъ вчерашния день неприятелътъ бѣ превзелъ Негованъ и Лахна. Поради това още до вечерята на сжщия день започнаха да слизатъ отъ водораздѣла на Круша планина главнитъ сили на тия войски. Тѣ имаха заповѣдъ да се отправятъ за южния изходъ на Рупелското дефиле, гдето да заематъ позиции за съпротива и спиране на напредващата неприятелска войска. По билото на Круша планина тоя день бѣ останалъ само ариергардътъ на кукушката ни войска подъ началството на командира на 29 п. ямболки полкъ, полковникъ Кръсто Златаревъ.

Надвечеръ съ последния български влакъ отъ гара Долни Порой отпжтувахъ и азъ съ придружаващитъ ме още отъ Кукушъ нѣколко души полицейски стражари за гара Демиръ Хисаръ. Преди да пристигне на гарата, влакътъ спрѣ на самата ж. п. линия до голѣмия мостъ на р. Струма, намиращъ се близу до южната страна на Рупелското дефиле и шосето за Горна Джумая. Това се направи, за да слѣзнатъ на това мѣсто всички качени на влака бѣжански семейства, за да поематъ по-лесно и по-скоро пжтя за дефилето, което отстои отъ гара Демиръ Хисаръ на нѣколко километра.

Когато стигнахме на гара Демиръ Хисаръ, тамъ, както и въ близката ѝ околностъ и самия гр. Демиръ Хисаръ, царуваше пълно безредие и уплаха, поради безредното отстъпление на войската ни отъ позицията при село Лахна (на пѣтя отъ Солунъ за Сѣръ и Демиръ Хисаръ) и слуховѣтъ за появяването на гръцката кавалерия близу до гарата на Демиръ Хисаръ. Много коли отъ многобройнитѣ ешалони, намиращи се тия дни около гарата, бѣха оставени на произволъ, понеже коларитѣ имъ бѣха се разбѣгали. И нѣкои отъ началственитѣ лица на тия ешалони бѣха се разбѣгали и изпокрили. Останалитѣ отъ тѣхъ, както и комендантѣтъ на гарата съ персонала ѝ, бѣха още подъ страха отъ появяването на гръцката кавалерия, макаръ да се знаеше, че тя се движи бавно и предпазливо подиръ отстъпващитѣ наши войски отъ Кукушъ. Всичкитѣ тия страхове, изглеждаше, бѣха умишлено пускани отъ многобройнитѣ гръцки агенти измежду мѣстнитѣ гъркомани, за да внасятъ смутъ въ нашата войска и главно между бѣжанцитѣ, за да накаратъ последнитѣ да избѣгатъ въ паника, та дано оставатъ на произволъ подкарания отъ тѣхъ многоброенъ домашенъ добитѣкъ. Тая си роля гръцкитѣ агенти изпълниха отлично. Българското население, въ паническото си бѣгство, изостави повечето отъ добитѣка си, който бѣ разграбенъ отъ гъркоманитѣ отъ Дойранско, Поройско и Демиръ Хисарско, отъ гръцката войска и отъ много мѣстни турци, които бѣха въоръжени отъ гръцката войска и водени отъ нея, за да преследватъ и унищожаватъ всичко българско.

Първата ми грижа следъ пристигането мина гара Демиръ Хисаръ бѣ да провѣря, дали телеграфната връзка съ Сѣръ не е прекъсната, за да мога чрезъ нея да влѣза въ сношение съ македонския воененъ губернаторъ и ми се опредѣли новата служба за момента, защото въ тоя критически моментъ за армията и българската държава азъ не мислѣхъ да бѣгамъ и да се крия отъ изпълнение на длъжността си и отечествения си дългъ, а да предложа услугитѣ си за нова и потрудна работа. Скоро можахъ да влѣза по телеграфа въ връзка съ Сѣръ и веднага подадохъ приготвената още въ с. Долни Порой телеграма до македонския воененъ губернаторъ, която има дословно следното съдържание:

Тв. бърза.

С ѣ р е с ѣ .

Македонски воененъ губернаторъ.

Донасямъ за сведение, че гр. Кукушъ следъ тридневни, най-ожесточени и кръвопролитни боеве, бѣ превзетъ отъ неприятеля и изгоренъ. Цѣлото му население, както и всичкото българско население отъ околията му е въ бѣгство и се движи

предъ и заедно съ отстъпвающитѣ войски. Отъ окръга, до тая сутринь, остана незаеът само градъ Дойранъ, кждето смѣтамъ да се отправа, за да продължавамъ службата. Бѣжанцитѣ наредихъ да се отправятъ за по-вжтрешнитѣ околии. Архивата спасена. Моля разпорежданието Ви. № 1502. 22 юний 1913 год., гара Демиръ Хисаръ.

Кукушки окр. управитель: Карамановъ.

На тая телеграма, къмъ 8 часа следъ пладне на сжщия день получихъ отъ губернатора следния отговоръ:

Бърза.

Гара Демиръ Хисаръ.

Кукушки окр. управитель Карамановъ.

„1502. Бѣжанцитѣ да се разпредѣлятъ по селата на Петричко и въ по-вжтрешнитѣ мѣста. Вий останете въ Демиръ Хисаръ. № 7399.

Македонски воененъ губернаторъ:

генералъ-майоръ Вълковъ

Успокоенъ отъ тая телеграма, до късно вечерята се разправяхъ съ многобройнитѣ бѣжанци, намиращи се около гарата на Демиръ Хисаръ и близкитѣ околности, главно около голѣмия ж. п. мостъ на р. Струма, при излаза ѝ отъ Рупелското дефиле. Тукъ картината съ хилядитѣ нещастни бѣжанци бѣше една отъ най-сърдцераздирателнитѣ. Имаше много семейства силно изморени и пострадали отъ мжчителния пжтъ въ бѣгството и преживѣния ужасъ на нѣколкодневнитѣ боеве. Други бѣха гладни. Предлагаха скжпо и прескжпо пари за парче хлѣбъ, но не можеха да намѣратъ хлѣбъ на това пусто мѣсто. Трѣбваше да се апелира къмъ войницитѣ отъ разнитѣ части, които се намираха по това време въ околноститѣ на гарата, за да раздѣлятъ хлѣба си съ най-гладнитѣ и нуждаещитѣ се отъ нещастнитѣ бѣжанци отъ Кукушко, коитѣ бѣха оставили най-добри спомени при преминаването на българската войска презъ Кукушъ и околията му съ своето радушно и братско гостоприемство. Трѣбва да се признае, за похвала на българския войникъ, че въ тоя моментъ мнозина войници отдѣлиха отъ хлѣба си и служиха на много гладни бѣжанци. Сжщо така войницитѣ отъ ешалонитѣ и обознитѣ части на отстъпващата войска служиха на много отъ бѣжанскитѣ семейства, като пренасяха съ войнишкитѣ коли малкитѣ имъ багажи и подвозваха уморенитѣ и изнемощѣли старци, както и женитѣ и децата.

Настанилитѣ се въ Петричката околия нѣколко хиляди бѣжанци отъ Кукушко, не останаха за дълго време тамъ.

Поради наложилото се отстъпление на нашата войска отъ Рупелския проходъ, а сѣщо и отъ Струмишката долина, още отъ 25 юний започнаха да се отправятъ и заминаватъ на северъ къмъ старитѣ предѣли на Царството. Следъ нѣколкодневно уморително пѣтуване, почти голи, боси, гладни и много души отъ тѣхъ изтощени и болни, стигнаха старитѣ предѣли на Царството, настанени покрай пѣтища, въ полета и нѣкои села и градове, гдето скоро се взеха мѣрки отъ властитѣ за прехраната имъ и по-удобното имъ настаняване.

Следъ сключването на букурешкия миръ презъ м. августъ 1913 год., споредъ който Кукушкиятъ край и цѣла Южна Македония останаха подъ гръцко робство, родолюбивитѣ кукушки българи, почти всички въ това време нещастни бѣжанци, не пожелаха да се върнатъ въ поробенитѣ си бащини кѣтове и да понасятъ игото на новия по-грозенъ врагъ отъ турцитѣ. Намѣрили убѣжище изъ разнитѣ кѣтища на свободна и братска тѣмъ България, понасящи съ твърдостъ тежката си участъ и живущи съ радоститѣ, скѣрбитѣ и идеалитѣ на цѣлокупния български народъ, тѣ не губятъ вѣрата си за по-добри дни на народа си, за освобождението на роднитѣ имъ мѣста и завръщането си въ тѣхъ, та да огласяватъ съ хубавата си родна речъ и пѣсни благословената и плодородна бащина земя, като съ познатото си трудолюбие и предприемчивость въздигнатъ и разкрасятъ още повече родния си край, за да бжде, както е билъ презъ вѣкове, още по-силенъ и буденъ стражъ на българския народъ въ неговитѣ най-южни етнографски и исторически граници.

ДОКУМЕНТИ ЗА СКОПСКАТА И НИШКАТА ЕПАРХИЯ

Съобщава С. т. Чилингировъ

Българското възраждане, колкото и да е освѣтлено добре не само въ своитѣ главни линии, но и въ подробноститѣ си, все още има нужда отъ приноси, които да допълнятъ известни мигове отъ него, ограничени по мѣсто и по време. Такъвъ приносъ представляватъ предлаганитѣ тукъ 23 документа за живота и дейността на българскитѣ епархии въ Скопие и въ Нишъ презъ 1874 и 1875 година. Тѣ сж прашчани до доростоло-червенския митрополитъ Григорий, най-подчертаната и най-авторитетната фигура отъ висшия ни духовенъ клиръ презъ онова време. Намѣрени сж въ архивата на Русенската митрополия,¹ когато събирахъ материяли за ролята на Добруджа и на Македония въ духовното и политическото окопитване на цѣлокупния български народъ. За жалость, събитията тогава, па и по-сетне ми позволиха да напиша само книгата си върху първата българска областъ подъ надсловъ „Добруджа и нашето възраждане“. Десетъ години по-късно — презъ 1927 год. — г. Симеонъ Радевъ поднесе въ „Македонска библиотека“, издание на Македонския наученъ институтъ, изследването си „Македония и българското възраждане въ XIX вѣкъ“.

Предлаганитѣ сега документи, освенъ че допълнятъ издиреното отъ г. Радева, както и онова, което е изнесено до сега отъ други наши изследователи на тая тѣй интересна епоха, но и ни посочватъ усилията на два народа: единътъ да ни държи и занаяпредъ подъ своята църковна опека, а другиятъ да разпростре своето езиково и народностно влияние надъ наши сънародници. И тамъ, гдето народнитѣ водачи сж били по-слаби или по-користни, а напорътъ по-силенъ, сж сполучили да сторятъ това. Ясенъ е примѣрътъ съ Нишъ. На сръбското влияние въ тоя градъ се подава и митрополитъ Викторъ, ако и да е роденъ въ мѣстность отъ безспорнитѣ български земи, но човѣкъ, който, по всички

¹ Документитѣ № № 1—10, 16—21 и 23 се намиратъ въ дѣло № 7, а документитѣ № № 11—15 и 22 — въ дѣло № 10.

досегашни сведения за него, винаги е поставялъ личнитѣ си интереси надъ общитѣ. Предлаганитѣ негови писма сж добро свидетелство за тази му не твърде народна и архипастирска черта.

Тѣ идатъ да ни посочатъ още, колко пакостно сж се отразявали върху успѣха на народното дѣло нашитѣ вжтрешни несъгласия и неразбории, разбира се, често подтиквани отъ външни заинтересувани срѣди. Истини, които се знаятъ отъ всички, но и които все пакъ не е излишно да се подчертаватъ при всѣки сгоденъ случай.

Писмата сж предадени тѣй, както сж написани въ оригиналъ, съ означение на номера на дѣлото въ Русенската митрополитска архива, гдето се намиратъ.

1.

За Негово Высокопрѣосвященство Свято Доростоло-Червенскаго Митрополита Господина Господина Григоріѣвъ Русчукъ.

Ваше Высокопрѣосвященство!

Вашето уважаемо отъ 2 текущаго пріехъ и съ благодареніе прочетохъ. Наистина, Ваше Высокопрѣосвященство, положеніе-то на дѣлата сж не твърдѣ неблагоприятны, нѣ благодареніе Богу, сега не сж до толкова, колкото бѣха въ начало-то. Врѣмето което мы отне единъ отъ градовете, които съставляватъ скопската Епархія, а именно Тетово, спрѣ редовното теченіе на работы-те. Този градъ, който до прѣди нѣколко врѣме бѣше въ рѣцете на гръцката Патріаршіѣ, слѣдъ дългы расправы и убѣжденіе стана най горѣщъ защитникъ на нашѣ-та Народна църквѣ. Съ каквы голѣмы усилюж е придобито това, свидѣтель е само единъ Богъ. Слѣдъ като нарѣдихъ работы-те имъ, съ Негово Прѣв. Призренскій мютесарифъ, който бѣше дошелъ да посѣти тозы градъ, тръгнахъ за въ Гостиваръ (градецъ съ едно малочисленно христіѣнско населеніе) и слѣдъ потрѣбното нарѣжданіе на работы-те му, заминахъ за село Духъ (Гостиварско Окружіе) отъ гдѣто ма повикаха за да имъ освѣтѣ църквѣта. За тая църквѣ станахъ голѣмы препирны, въ слѣдствие че била съзидана безъ ферманъ, нѣ убѣдихъ Н. Пр. Призренскій Мютесарифъ Пашѣ да даде дозволеніе за освѣщеніето ѣ, слѣдъ като сж наредихъ должныте писма за издаваніето на другъ ферманъ. Слѣдъ освѣщеніето на Църквѣ-тѣ, прѣзъ Гостиваръ и Тетово сж завърнахъ въ Скопѣ, гдѣто ще сж занимаѣ съ съставленіето на Епархійскій Съвѣтъ. Послѣ съставленіето вече на Съвѣтъ-тѣ ще излѣза по Епархій-та за да посѣтя Враня и други-те градове.

Като Вы благодарѣ за участіето което вземате въ вѣренното, на менѣ, отъ Негово Блаженство и Св. Синодъ,

дѣло и за прѣлѣтелскы-те Вы кѣмъ моя смиренность чувства,
принасямъ Вы поздравленіѣта си и отличны-те си почитаніѣ
и уваженіѣ и сѣмъ

Скопѣ 1874

на Ваше Высокопрѣосвященство

Октомвр. 17.

† Е. Кырилъ.

2.

На Негово Высокопрѣосвященство Свято Доростоло-Чер-
венскому Г-ну Г-ну Григорію

Въ Русчукъ.

Ваше Высокопрѣосвященство!

На 17 текущаго Вы писахъ, което надѣвамъ сѣ да сте
го прѣели.

Вчера, 23^и 8/врѣ, прѣехъ едно писмо отъ Вранѣ испра-
тено сѣ нарочитъ человѣкъ, сѣ което ма призовавать на ча-
сѣ-тѣ да трѣгна за въ градѣ-тѣ имъ. Причина-та на това
была, както ще видите и отъ претворенный прѣписъ¹ отъ
писмото имъ, че тамошните грѣкоманы сѣ сѣдѣйствието на
мѣстна-та власть подигнали да стане вторы истилямъ, нешто
което е невѣзможно, мыслѣж, что-то припознавшиѣ отдавна
нашата Ексархыя да сѣ насилвать отъ чиновницыѣ да при-
познаять грѣкъ-тѣ Паисій. На всичко това имъ отговорихъ
че понеже сега е близо байрамъ, а освѣнъ това на 3 иду-
щаго ще сѣ отворы засѣданіето за избираніе членовеѣ на
Епархыялный Сѣвѣтъ, трѣбова да сѣ намѣрѣж тука. Нѣ ако
бы да слѣдвать тѣж насилства, тогава, да мы явятъ теле-
графическы, за да стана и отида на часѣ-тѣ въ градѣ-тѣ имъ.
Въ сѣщо-то писмо пишѣтъ, че ще телеграфиратъ на Негово
Высокопрѣвосходителство Валиѣж-та а такожде на бабоалието.
За това молѣж Ваше Высокопрѣосвященство да явите и Вій
на Н. В. Пр. Вали Паша за тая случка, като сѣ представи
случай за да сѣ превари злото. Мыслѣж че и Враняныѣ
нѣма да сѣ забавѣтъ да извѣстѣтъ това.

Наконецъ като принасямъ поздравленияѣта си остаямъ

Скопѣ 1874

на Ваше Высокопрѣосвященство

8/врѣ 24.

† Е. Кырилъ.

3.

На Н. Высѣрѣство Доростоло-Черенскаго Митрополита
Г-на Г-на Григорія и пр. и пр.

Ваше Высокопрѣосвященство!

Жално-то положеніе на нашѣж-тѣ Скопскѣ епархіѣж до-
веде долуподписаны-ты Ваши покорны слугы до крайно от-
чаяніе и, ако не притекѣтъ благоразумни-ти и желатели за

¹ Помѣстя се ведно сѣ писмата отъ Враня.

общо добро като В. Высокопрѣосвященство на помощъ, навѣрно Ви казвамы, че наша-та епархія брѣзо ще ся подчини пакъ подъ прѣво-то на Гръцкж-тж Патріаршіѣ иго, отъ което едвамъ съ справедливо-то на честното ни Правителство и на милостивж-тж ни майчицж Ексархіѣ спомаганіе ся освободихмы.

Познато е съ врѣмя на В. Высокопрѣосвященство, че епархіята ни по прѣпорученіе на Н. Блаженство Г-на, Г-на Антима избра Н. Пр. Г-на Доротея, който, по неизвѣстны намъ причини, безъ да съобщи на повѣрено-то си отъ Бога тукъ стадо, даде отъ епархіяж-тж си самоволно оставкж-тж, която ся прія и отъ црѣковно-то ни главно Началство и отъ правдолюбивото ни Ц. Правителство. Негова-та внезапна оставка не само причини тукъ голѣмъ шумъ, нѣ уплаши и мало и голѣмо и, ако не бѣше побрѣзала Ексархія-та да испроводи за приврѣменно-то на епархіяж-тж ни управленіе Н. Боголюбіе Г-на Кирила, Богъ знаеше! что можяше да ся случи въ епархіяж-тж ни до сега.

Самоволіе-то и упорство-то на Н. Пр. Г-на Доротея сж Вамъ сж познаты, та не е нужда за нѣхъ да продлѣжиме, зачтото можете да ся увѣрите и отъ сегашны-ты му дѣла, что е изврѣшилъ въ двамаѣсечно-то си въ Враніѣ прѣбываніе, като рукоположилъ шестнадесять невѣжи священници, между които има нѣкои като дѣца, еднж недѣлж оженены, а другж — рукоположены; раздвоилъ и нѣколко жены отъ мжжіе-ты имъ, безъ да яви спорядъ устава на тамошняж тж общинж. Освѣнь речены-ты дѣла като сж повелъ прѣдъ мѣстнж-тж власть и жители-ты въ Враніѣ Турци много горделиво, толкова го намразили и възненавидѣли, чтото не искать да чуѣтъ за имя-то му да ся проговори; а пакъ приврѣженцы-ты му Г-нѣ Н. Шишеджіевъ и Г-нѣ В. Стомуняковъ съ нѣкои два троица другы убѣдили тамошно-то населеніе, чтото освѣнь Н. Пр. Г-на Доротея, другыго да не приѣмжтъ.

Ако и да ся писало отъ Ексархіѣж-тж общинж, че поврѣщаніе-то на Г-на Доротея не было въ нейны рѣцѣ и самоволна-та му оставка было сврѣшено дѣло, тя не послушала и повторително телеграфисала и на Ексархіѣж-тж и на В. Портж да иска пакъ него. Мѣстната власть съ Турцы-ты като противна Г-ну Доротею, извѣстена, че населеніе-то постоянствува да иска пакъ Г-на Доротея, посрѣдствомъ на беглеры-ты, агы-ты и прѣврѣженицы-ты на Патріаршескый агентинъ почнала да убѣждава и нѣгдѣ чрѣзъ чиновницы-ты си тайно събіеніе да принуждава простодушны-ты селяны да ся откажять отъ Ексархіѣж-тж и наново да припознаж-тъ Гр. Патріаршіѣ, като гы закарвать въ меджлисъ да исповѣдять устно, че ужъ самоволно желажтъ да сж подъ вѣдомство-то на Патріаршіѣ и така слѣдувало новъ истилямъ и до сега както ся извѣстихме отъ вѣрнѣ источники седмь моравскы села отишли подъ Патріаршіѣ.

Тоя врьвежъ на работы-ты въ Вранѣж прѣмнога ны нас-
крѣби и уплаши, зачтото като начало да стая тамъ новъ
истилямъ, може съ побужденіе на грѣцкый тукъ агентинъ
Паисія и привръженицы-ты му да стане и тукъ въ Скопѣж,
Куманово, Тетово и Паланкѣж отново истилямъ, който пази
Боже! ако ся повтори, навѣрно бѣдната наша епархія ще
падне пакъ въ нокты-ты на Патріаршіѣж. За да ся прѣкрати
обаче зло-то и испльни обща-та на благоразумны-ты въ цѣ-
лѣж-тѣ епархіѣж воля и желаніе, молимъ покорно В. Высоко-
прѣосвященство, да благоволите да разясните подробно на
Н. Бл. и Св. около Него Синодъ съ Ексархійскый Свѣтъ
теченіе-то на работы-ты въ епархіѣж-тѣ ни, и да докажете,
че въ случай, ако ся поврне Г-нъ Доротей на Скопскѣж-тѣ
епархіѣж, нека знажтъ, че не само ще ся породять голѣми
раздори между народа, нѣ и три чѣсти отъ епархіѣж-тѣ ни
ще ся подчинять на Г-кѣж-тѣ Патріаршіѣж; напротивъ, ако
желае Ексархія-та доброто на тукашно-то простодушно насе-
леніе, нужно е безъ отлаганіе врѣмя и безъ да глѣда сега
въ начало рядовный на устава врьвежъ, да побрѣза чѣсъ по
прѣди да потврди за бѣдѣщій Скопскый Митрополитъ Н.
Бог. Г-нъ Кирила, отъ когото освѣтъ чѣтыре лица тукъ и
тры чѣтыре въ Вранѣж и мало и голѣмо сѣ благодарни и съ
негово потврѣженіе ся прѣкращать всѣ-ты затрудненія; за-
что-то Г-нъ Доротей съ самоволство-то си мнозина принуди
и неволею да ся поврнѣтъ въ обѣтія-та на Грѣцкый агентинъ
Паисія, а Г-нъ Кирилъ съ благоразумно-то си поведеніе както
прѣдъ мѣстны-ты власти, тѣж и прѣдъ народа убѣди съ ис-
ключеніе двадесѣтъ кѣщы цѣло-то Тетово съ окружіе-то му
(2500) кѣщы да припознажтъ ексархіѣж-тѣ.

При това молимъ В. Высокопрѣосвященство, ако найдете
за благословно, да ся постараете да убѣдите Н. Высокопрѣ-
вѣсходителство тамъ Вали-Пашѣж да яви на В. Портѣж, че
поврѣщаніе-то на Г-на Доротея въ Скопѣж като ще причини
раздори между Турцы и христіаны, да побрѣза да съобщи на
Ексархіѣж-тѣ и заповѣда, чтото Г-нъ Доротей да ся не праща
на Скопскѣж-тѣ епархіѣж вече.

В. Высокопрѣосвященство! въ мало врѣмя видохме и
познахме поведеніе-то и живѣніе-то на Г-на Доротея, та ако
сѣдѣше въ нашѣж-тѣ епархіѣж, тежко си намъ щѣше да бѣде
и за срамъ на свѣта и неволею щѣхме наскоро да ся хвър-
лимъ въ обѣтія-та на Паисія, затова молимъ В. Высокопрѣо-
священство, да земете подъ вниманіе писаны-ты ни и да ся
постараете всячески съ какъвто начинъ можете да ны осво-
бодите отъ Г-на Доротея, който тукъ съ прѣвж-тѣ си рѣчь
прѣдъ всѣкого да хули и укорява Н. Бл. и Богословцы-ты,
а да ся потврди за нашъ митрополитъ Н. Боголюбіе Г-нъ
Кирилъ, и тогава бѣдѣте увѣрени, че В. Высокопрѣосвящен-
ство ще бѣдете спаситель на нашѣж-тѣ епархіѣж.

Просяще Ваши прѣсвяти молитвы и благословенія съ най-отличный почетъ и руколобызаніе остаяме. чяюще за отговоръ на Ваше Высокопрѣосвященство
Скопѣж, 7 Ноемврія 1874. покорны чяда и слугы

„П. Цветинъ Иліевъ епитронъ
„Д. Коѣо Кономовиѣ
„Іоаннъ Кара Гіорефъ
„С. Костовъ
„Іованъ Скарѣчъ
„Богданъ Тановъ?
„Анто Николовъ
„Атанасъ Яне
„х. Петруша Трайковъ
„Траиче п. Стояновъ
„Перо Христовъ
„Георгій Цветковъ
„Димитри Новаковъ
„Іованъ Ковача
„Нако Кузманъ
„Косте Никушъ

4.

За Негово Высокопрѣосвященство Свято Доростоло-Червенскаго Господина Г. Григорія

Въ Русчукъ.

Ваше Высокопрѣосвященство!

Вашите уважяемы писма отъ 14 и 28 истекшаго пріехъ и съ благодареніе прочетохъ. Временно желаяхъ да отговорѣ на Ваше Высокопрѣосвященство, както на първото, така и на второто Ваши писма, нъ както Вы е извѣстно, мысль, че излѣзохъ по Епархия-та, въ слѣдствіе на истилямъ-тъ въ Вранѣж и по други нѣкои работы, като посѣтихъ тождевременно и благочестиво-то испѣлиѣніе въ градецъ-тъ Паланка, гдѣто не бѣхъ ходилъ още. Тѣж и други, независящы отъ моя смиренность, причины, не ми дадохъ желанно-то благоврѣміе да отговорѣ на уважяемы-те Вашею Прѣосвященства, писма и да Вы поблагодарѣ за ежедневните Ваши, къмъ менѣ благоволѣніе, за които ненамирамъ думы да изразѣ признателность-тж си. Както винагы, тжй и за на прѣдъ, съмъ въ надѣжда че Ваше Высокопрѣосвященство нѣма да ма лиши-те отъ пріятелскы-те си чувства, — чувства които азъ високо цѣнѣж.

Ваше Высокопрѣосвященство! Денешно-то състояніе на работы-те въ Скопска-та Епархия, не е твѣрдѣ благопріѣтно. Единственна та причина на това е че една часть отъ населеніе-то искатъ повръщаніето пакъ на Негово Влр. Г-на Доро-

тея, на кого-то не приемать оставка-та и не ся съгласявать за да пристъпимъ за съставленіето на Епархійскій смѣсенъ Съвѣтъ, спорѣдъ заповѣдь-та на Свята-та Наша Ексархыѣ. Поради това тѣж дны направихъ изложеніе за невъзможността на приспособленіето на заповѣдь-та имъ и желаніето на населеніе-то за да имъ ся испраты каталог-тъ на Кандидаты-те. Сега, очаквамъ заповѣдь-та на Негово Блаженство и Св. Синодъ.

Наконецъ като Вы принасямъ поздравленіѣ-та си, вѣдно съ отличны-те си почитаніѣ и уваженіе и желая да измыните щастливо идущите Праздници, вѣдно съ идуща-та Нова година, и остаямъ:

на Ваше Высокопрѣосвященство почитающій Васъ
Скопѣ 1874. во Христѣ Братъ Вашъ
Декемвр. 19. Е. Кырилъ

5.

Выспрѣосвму Доростоло-Червенскому Господину Господину Григорію ипр. ипр.

Ваше Высокопрѣосвященство!

Слѣдъ като облобызаемъ Вашѣ прѣсвятѣ десницѣ и поздравимъ В. Высокопрѣосвященство съ новѣ годинѣ, която желаемъ отъ все срьдце да бжде Вамъ въ всяко прѣдпріятіе благополучна и благоуспѣшна, долуподписани-ти Ваши духовни чяда, жители Скопскы и вѣрни поданницы на Августѣйшій Императоръ, милостивый ни отецъ и Господарь С. А. Азизъ, комуто Богъ да продлжи вѣкъ! съ слъзы бръзамы да явимъ на В. Высокопрѣосвященство, че прѣждебывшій ни архіерей Г-нъ Доротей съ непрѣкыдны-ты си два пѣти на недѣлѣ до приврѣженицы-ты си тукъ писма, днесъ утрѣ ужъ дохожда, приведе града ни въ такова растроено, жалостно и плачевно положеніе, чтото братія-та помежду си да ся избіемъ. Ако и да не сѣ мнозина и невліятельны лица, что послѣдовать Г-на Доротея, като безъ честолубіе и бестыдни челоуѣцы, обаче, правятъ голѣмы изъ между простый народъ смущенія, раздоры, свады и безпокойствія, та ако и да ся доста постарахъ благоразумни-ти да въведжъ любовь и съгласіе, не бы възможно по причинѣ, че прѣдводители-ти на Г-нъ Доротеевѣ-тѣ странѣ като интересати и корыстолюбиви челоуѣцы, а именно тукъ Г-нъ Тодоръ Стефковъ, за когото е станалъ Г-на Доротей поручитель за 150 сто и петдесять лиры и учители-ти въ Вранѣ Г-нъ Никола М. Шишеджиевъ и Василь Стомуняковъ, отъ които пръвый далъ сто и пятьдесять (150) лиры Г-ну Доротею въ заемъ, а вторый като неговъ слуга и днесъ на неговѣ смѣткѣ учителствува въ Вранѣ, самый Исусъ Христосъ казаны-ты не може да убѣди да ся оставятъ отъ прѣдпріятіе то си, зачто-то знажтъ, че, ако не ся поврне Г-нъ Доротей, губятъ прѣви-ти двоица освѣнь по сто и пет-

десять (150) Т. лиры и послѣдній заплатж-тж си, нъ и послѣ не щжть можть да врьлѣжть както имъ скымне.

В. Высокопрѣосвященство! ные като прѣдвиждамы, че въ случай ако ся поврне въ Скопѣж пакъ Г-нъ Доротей, навѣрно епархія-та ни стая жерьтва на непріятеля ни, брьзаме да явимъ и на В. Высокопрѣосвященство и да попросимъ помощь-тж Ви. Ето прьво доказателство за упропастяваніе на бѣднж-тж ни епархіѣ: Н. Пр. Г-нъ Доротей въ прѣбываніе-то си тукъ неплътно тры мѣсяцы, събра горѣ долу до хылядо близу Т. лиры, дѣто ще рече за двѣ годинѣ заплатж-тж си е зель, та сега, ако дойде тукъ, откадѣ ще земе разноску? граждани-ти червенж парж не му давать, зачто-то тѣи еднажъ изгорѣхж и повече не ся мамятъ. Н. Пр. ще начне да събира насилственно по села-та по четьре или пять гроша владычинж на вѣнчило, селяни-ти, на които ежедневно отъ Грьцкый владыкж ся прѣдлага да го припознаять и освѣнь шестдесять пары на кжщж владычинж, друго ничто да не давать, не щжть ли ся отхвърли отъ Г-на Доротея и да припознажъ Грьцкый Паисія?

Освѣнь това познато е не само на В. Высокопрѣосвященство, нъ и на цѣлый свѣтъ, че г-нъ Доротей е длѣженъ до изискж повече и отъ десять хыляды лиры и както ни ся извѣсти отъ вѣрны источници, че нѣкой си сарафъ Бахчеванъ оглу издѣйствувалъ царско ираде, съ сылж-тж на което всякж годинж да зима половинж отъ заплатж-тж му, тогава съ что ще ся поминува? Явно е тогава, че наша-та епархія ся губи и упропастява. Затова като не желаемъ да постигне бѣднж-тж ни епархіѣ такава гибель, молимъ колѣнопрѣклонно В. Высокопрѣосвященство да благоволите да земете въ вниманіе писаны-ты ни и по какъвто вече начинъ можете да ся постараете Бога ради, да докажете гдѣто е потрѣбно, чтото Г-нъ Доротей да ся исключи за нашж-тж епархіѣ и отъ кандидаты-ты, за да ся изберать спокойно и съгласно възлюбленный ни нынѣшный пастырь Н. Боголюбіе Г-на Кирилла, съ опрѣдѣленіе на кого-то всичко-то ще ся поправи и незабавно ще влѣзе и нашата въ рядъ епархія, която повече ся растрои отъ дохожданіе-то на Г-нъ Доротея, нежели на грьцкый агентинъ дядо Паисія. Съ това камъ насъ Ваше добро, навѣрно ще бждете истинный на епархіѣ тж ни спаситель, камъ кого-то вѣчны признатели и мы и потомцы-ти ни щемъ останемъ.

Просяще В. Прѣсвяты и богоубѣдены молитвы и благословеніе съ най глѣбоко сыновно почитаніе остаямы

Скопѣж,

21 Декемврія 1874.

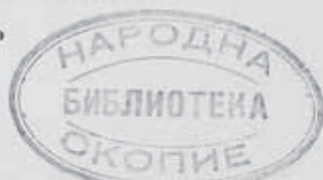
на Ваше Высокопрѣосвященство
покорнѣйшій духовны чяда и слугы

„Х. Петрушъ Трайковъ

„П. Цвѣтанъ Илиевъ епитропъ
отсѣтствува

„Зафиръ Богдановъ

„Х. Колю Икономовичъ

„Панчо п. Иванофъ
 „Анто Николовъ
 „Атанасъ Яневичъ
 „Кочко Георгиевъ
 „Иованъ пасов. ?

„Иоаниъ Кара Георгевичъ
 „Иованъ Скаричъ
 „Богданъ таневъ
 „Иованъ Ковачовъ
 „Косте Никшошовъ

П. П. На 15 зам. мѣсець писахме на Ексархіѣ-тѣ да благоизволи и часъ по прѣди да испрати каталога на кандидаты-ты, съ исключеніе обаче на Г-на Доротея за нашиѣ-тѣ епархіѣ. За нужно считамъ да Ви извѣстимъ, че освѣнъ Тодоръ Стефковъ, другъ приврѣженикъ на Г-на Доротея тукъ не остана, та сега всичката му партія остая въ Вранѣ, а пѣкъ като е подчинена Вранѣ на Русчукъ, увѣрени сме, можете съ всякъкъвъ начинъ да изработите да ся съгласи съ насъ, стига да пожелаете добро то като истиненъ всегдашенъ доброжелатель В. Высокопрѣосвященство на епархіѣ-тѣ ни.

Просимъ прощеніе, че писмото
 ни быде набрѣзъ.

Вранія 28^и Юлій
 1874.

6.

Ваше Высокопреосвященство!

Вашія телеграфъ въ Нишъ, съ когото ни явявате чи щѣлъ да дойде Епископа Г-нъ Кирилъ да разглѣда тукъ работы-ты, пріѣхми; нъ незнаемъ скоро ли ще дойде и кои работы ще разглѣжда. Ній Вы телеграфирахме за наши народны расправы съ Паисія грѣцкій Владика, нъ той слѣдъ като си уплете добре кошницата, утиди въ Скопія, т. е. зе си това що търсѣше отъ насъ а ній що търсѣхме отъ него то си остана пакъ да си го търсимъ. Тѣй искаше правителството, тѣй направи. Както и да е отреденія отъ Екзархіята Епископъ ще види и разбере добре какво е тѣгло то що тѣглимъ ній отъ Паисія и нѣговитѣ три и половина приврѣжжцы. Паисія доиде тукъ преди два дѣна, съ намереніе видидсѣ да усвои една цѣрква нъ за жалость не му сж удади и тѣй утри заминува за Скопія, като си остана призренъ и подигранъ и отъ най низките хора. Съ една рѣчь комахай не му пѣй питела вече; нъ се пакъ сж мжчи дано бы нѣщо да направи. Днѣсь сж научихме отъ хюкюмата чи нашія Св. Скопскій Г-нъ Доротей былъ азилъ; до колко е вѣрно това нѣщо и коя е причината, незнаемъ. Твърде е чудно за насъ това нѣщо. Ако е дѣйствително това нѣщо то тогава горко на насъ. Ній тогава трѣба да изгубимъ сичко което сме придобили съ толкова трудъ и мжкы, до сега; защото знаемъ че скоро не ще да сж замѣсти другъ на нѣгово мѣсто и не верваме да можи да постоянствова толкова колкото Нѣгово В. Пр. Св. Скопскій Доротей. Както

и да е станалото станало, нъ дано Богъ занапредъ управи на добре. Колкото отъ нашъ страна, то ній всѣкоги сми биле и ще бждемъ вѣрны на нашата цѣрква. Отъ дѣнь на дѣнь нашите противници отпадатъ и работите утиватъ се по добре. Както и да е Вый ще разбѣрете подробно сичко отъ Н. В. П. Г. Доротей, сжщо и отъ рѣченія Епископъ когото ній съ нетѣрпѣніе очакваме часъ по скоро да дойде.

Присичко ще Вы помолимъ да сж потрудите да раскажете на приносящія Г-нъ Георгій, какъ да постъпи да почни нашъ една народна распра. Распрата е за два цѣрковни ханове отъ които единія е направилъ а другія сега прави и слѣдъ нѣколко дѣна ще бжде готовъ. Тѣзи два хана дадохме подъ кирія на двамина гърцы. Направихме имъ кондратъ подпечатанъ отъ общинскія печатъ сжщо зехми и ній отъ тѣхъ кондратъ. Минасж нѣколко часа, народа изяви неблагодарность за даваніето на хановытѣ на тѣзи гърцы; тогава гърцы-ты на викватъ на хюкюмата и искатъ отъ насъ кондратъ потвърденъ отъ хюкюмата. Ній имъ казахме че неможимъ да имъ дадемъ кондратъ до като не доиде срока за влизаніето имъ и тогава ако не бжде сичко готово и кондратъ ако не имъ сж даде да иматъ право да сж проти-стиратъ противъ насъ; тій не склониха, съгласиха-сж съ Нишкія хюкюматъ и извадиха илямъ да имъ платимъ 8500 гр. разноска що сж направили подиръ давіята. Защо? и ній не знаемъ; когато времето да влезжтъ въ хановете спорѣдъ кондрата имъ още ни е дошло. Като видѣхме че това нѣщо е несправедно то ній направихме давіята истинафъ въ Русчюкъ и приносящія на писмото ни е нарочно опрѣдѣлень да дойде да Вы раскаже работа-та, която можете да научите отъ Н. В. П. Св. Скопскій и е уполномощенъ да найде адвокатинъ чрезъ Васъ и да му придаде работа та за сждъ. За това ще Вы молимъ да сж потрудите да сж намери добъръ адвокатъ и на когото, както намерите благосклонно да сж услови като сж узнай че ще можимъ да спичелимъ распрата.

Увѣренъ въ Васъ, оставами Ваши покорни чада.

Вранска Община.

Повторително ще Вы помолимъ да сж потрудите да испитате и ако видите че ще можимъ да спичелимъ давіята то тогава да сж хвани адвокатинъ; А ако ли неще да можи да сж спичели то явѣте ни чрѣзъ приносящія.

Тома Стаевъ
Янч. Ювчевъ
Яня?
Димитри Миленко
Ристо Станковъ
Яня Миленкевъ
Борѣя Стефановъ
Стоянъ Петковъ

7.

Ваше Высокопреосвященство!

Съ молитва-та Вы, благодареніе на Всевишнія, ній пристигнахме тукъ живо и здраво както Вы писа Негово Преосвященство Г-нъ Кирилъ за раздори-тѣ що сж непрестанно вършжтъ тукъ отъ страна на Гъркомани-тѣ; то дѣйствително сж сж случвали, случватъ сж и ако най послѣ не сж даде единъ край на тѣзы распри, то нѣма сжмненіе да не бы да зематъ слѣдствія по лоши. При Негово Преосвященство Г-на Кирила сж случи таквази една случка, каквато бѣше сж случила и преди нѣго и каквато сж случи и сега при нѣговото отсѣтствіе отъ тукъ и за която Вы извѣстихме съ телеграфъ, сжщо прѣхмѣ и отговорѣтъ Вы. Въ пѣрвата случка народа самъ направилъ отсѣжка-та позволилъ да сж внесе мжртвеца съ отвжнѣ призвани гърцки поповы въ църква-та на село Шапранци, което е почти до самія градъ, гдѣто сж и градски-тѣ гробища, като мисляли че това е за пѣрви и послѣдній пжтъ.

Въ втора-та случка народа сжвършено упорствоваше и подѣ никакжвъ начинъ не позволяваха да сж внесе мжртвеца съ Гърцки поповы въ нашиж църква, т. е. мжртвеца не бранжтъ а поповы-тѣ не пущатъ да влезжтъ въ църква. Негово Преосвященство можя съ голѣмія трудъ да уговори народа да ги оставжтъ да влезжтъ въ църквата на Шапранци. Народа сж много угорчи отъ тази му постапка, а особенно Шапранчени, който въ сжщія дѣнь дадоха арзохалъ на тукашното правителство, като сж протистиратъ, защо мжртвеца като е гражданинъ не сж внесе въ градска-та църква а го внасыжтъ въ тѣхната, когато ній, казватъ тій, ній не познаваме гърцки-тѣ владици нито пѣкъ поповитѣ имъ, и че отъ сега нататѣкъ никакъ не ще позволятъ да влезжтъ въ тѣхната цѣрква. Сега сж случи пакъ такава случка за която народа въ началото още даде отговоръ що мжртвеца не бранжтъ отъ църкви-тѣ а гърцки поповы не пущатъ въ църкви-тѣ да влѣзжтъ. Дойде заповѣдъ отъ Мютесарифина да са оставжтъ да го закопажтъ както и другы-тѣ се сж се закопали. Викахме народа, кандардисвахме го, нѣ той подѣ никой начинъ не искаше да слуша и да отсѣпли отъ намерѣніето си. Не заповѣдъ нѣ каквото ще да бжде казватъ тіе, ній не познаваме гърцки-тѣ поповы и не ще да ги оставимъ да влѣзжтъ въ църквата ни, и ако ще правителството нѣка счюпи вратата и да влезжтъ тогава. Най послѣ видѣха че не ще да можи да влезжтъ въ църква и тогаватіе опѣха мжртвеца на гробища-та и го погребяха съ тѣхенъ гъркоманъ попъ.

Сичките гъркомане сж 7—8 и чудно е какъ правителството да ги поджржж а толкова хилжди народъ да презира.

За сегашната случка, тукашніа хюкюматъ направи мазбата врху ми въ която казва непознаваніе-то и непозволяваніето на гърцки-тѣ попови отъ народа. Не само че селото Шапранци че не имъ дава да влизатъ въ църквата имъ, нъ още искатъ да изгонѣтъ и гъркомани-тѣ да се не копаѣтъ въ гробищата, гдѣто сж копай почти цѣль градъ, защото мѣстото е тѣхно притежаніе.

Негово Преосвященство излѣзи отъ тукъ на 20 миналаго и до сега немаме никакво извѣстіе отъ Него гдѣ е и какво е.

Оставамъ смирено предъ Васъ чадо Ваше

Вранія 4 " 7 вріи

Архи: Даніилъ Хилендарски.

1874

ДАРЪ

8.

На Негово Боголюбіе Г=на Г=на Киринѣ ^{отъ} **МАКЕДОНСКО** **НАУЧЕНЪ**
Ваше Боголюбіе! **ИНСТИТУТЪ**

Съ настоящето като цѣлунимъ Св. Вы дѣсница, бързаме да Вы явимъ, че тукашнытѣ гъркоманы съ интриганство сж успѣли чрезъ мѣстното ни правителство да стане второй истилѣмъ, който днесъ слѣдва съ най голѣмо заплашваніе простодушните селяны, които сж бѣжтъ отъ чиновниците, ако бѣха дали гласъ да останатъ подъ Ексархіѣ-та. Които даджтъ гласъ, че сж подъ Гржц. Патріаршіѣ, оставатъ свободны; ако ли припознаятъ Ексархіѣ-та, то съ найзаstraшителни думы, че ще сж преселѣтъ въ Россіѣ по Царскѣ заповѣдъ и всичкото имъ имущество ще сж усвои, изгубватъ всяко чювство и неволно сж подчинѣватъ подъ фенерскый яремъ. Злото слѣдва исполинскы и смъртоносенъ ударъ сж наноси на Ексархіѣ-та; за това Вы замоляваме една минута по-скоро да дойдете въ градътъ ны и не трѣбва да сж бавите. Добре е отъ тамъ да явите на Ексархіята за злощастно то ны положеніе. Мы ще телеграфираме на В. Порта и на Вали Паша въ Русчюкъ за това.

Наконецъ като Вы очякваме съ нетѣрпѣніе оставяме

Вашего Боголюбіѣ

Во Христѣ духовны чада

Църковно Настоятелство

Димитръ Миленковъ

Яни Стошовъ

Димитріа Христовъ

Яни Миленковъ

Ристо Станковъ

Враніѣ 1874

8 / вріи 22.

9.

На Негово Высокопрѣосвященство Дростолочървенскаго
Митрополита Господина Григорія

Въ Русчюкъ.

Ваше Высокопрѣосвященство!

Съ смиреніе чрѣзъ настояще-то лобизаемъ Св. Вашу
дѣсницу, отъ кождо просимъ благословеніе-то ѱ.

Съ вчерашнѣ-тѣ ноктѣ имаме честь да приедемъ ува-
жаемо-то Ваше отъ 15-ый тоя мѣсяцъ писмо, съ кое-то ни
давате сведеніе, че сте сѣ постарали прѣдъ Негово Высоко-
прѣвѣсходителство Вали пашѣ за прѣкращеніе-то на ново-
появившій-тъ ся тукъ противъ волю-тѣ на мирнѣ-тѣ и по-
корнѣйшѣ Царскѣ раѣ истиямъ, за когото съ врѣмя Ви
ся писа. Уважаемо-то Ви ся прочете прѣдъ пълно събраніе
на общинѣ-тѣ, която оста тронута отъ радость, гдѣто чрѣзъ
Вашего Высокопрѣосвященства ся сподоби да види бѣлъ день
и отдыхъ отъ мѣнотіи-ты, които водять начало-то си отъ
Фенерскій-тъ деспотъ Паисія и дружины его.

Изразяваме къмъ Ваше Высокопрѣосвященство глѣбо-
чайшѣ признателность за добринѣ-тѣ, съ кождо подадохте
рукопомощъ на цѣло-то тукашнѣ населеніе, което съ уваже-
ніе спомянува имя-то В. В. Прѣосвященства говоряще: Да
живѣе Дростолочървенскій Митрополитъ, който е единст-
венный-тъ нашъ възродитель.

Считаме за длѣжность да Ви представимъ още еднѣ
ранѣ, която убива немилостиво най-милото за насъ языка ни
и интереса на народнѣ-тѣ ни Екзархіѣ.

Въ града ни отъ нѣколко врѣмя ся е отворило Сръбско
училище отъ наши-ты противници, което ся подкрѣпя отъ
Сръбско-то правителство, т. е. книги съ товары и безъ цен-
зурѣ противни на Императорско-то Правителство ся донасятъ
и прѣскать между народа, учитель-тъ е изъ княжество-то и
платка-та му е отъ тамъ, ако и да има нѣщо за лице отъ
неговы-ты тукашни защитници. За всичко това съ телеграфа
явихме Великому Везирю прѣдъ единъ мѣсяцъ и половинѣ,
нѣ ако и да е дошло заповѣдъ, както ся научаваме, да ся
испыта, задни-ты мисли на Сръб. пропагандѣ ся покрывать
отъ нѣкои азалари и отъ мѣстный санджѣ-емины Харитона
Миковъ, който е таенъ шпіонинъ на Княжество-то. За да не
бы навлѣкла покорнѣйшята Царска рая въ това окръжіе на
себеси нѣкакво леке, съ смиреніе ся замоляваме В. В. Прѣо-
священству да прѣдставите на Н. В. П. Вали пашѣ да унич-
тожи това училище и да прогони Сръбскаго учителя, съ което
ще ся прѣдвари зло-то. Съ таѣ услуги ще даде В. В. П.
блѣскъ на языка ни, който сега немилостиво ся тѣпче, и мла-
до-то Българско поколеніе, като ся развые въ него, ще знае
да ся покорява на Императорско-то правителство на Авгу-

стѣйшаго ни Царя Н. И. В. Султанъ Абдулъ-Азисъ ефендимизъ истинскы.

Наконецъ, като сме увѣрени, че не ще прѣзрите молбж-тж ни, оставаме

1874 9-врий 27-ый
Враня

Вашего Высокопрѣосвященства
покорнѣйши во Христѣ духовны чяда
Църковно Настоятелство
Архимандритъ Данилъ Хи.

10.

На Н. В. Прѣосвященство Дростолочървенскаго Господина Григорія.

Въ Русчюкъ.

Ваше Высокопрѣосвященство!

Благословите.

Тукашно-то населеніе отъ нѣколко врѣмя, т. е. отъ деня на Вашж-тж симпатіж къмъ него, пытае къмъ Васъ голѣмж прѣданность и любовь и надѣжды-ты на всичкы насъ смиренни сж възложени на В. В. Прѣосвященство; заради това съ най-голѣмо смиреніе ся осмѣляваме да ся оплачемъ Вамъ отъ настояще-то ни злощастно положеніе, на което единственый-тъ цѣлительный балзамъ сте Вы и увѣрени сме, че благоволеніе-то на В. В. Прѣосвященство не ще прѣзри на Ваши-ты покорнѣйши гласа, съ които Ви привиквать да гы избавите отъ окржжающж-тж пропасть.

Прѣди пять мѣсяцы възложихмы еднж давиж за два църковны хана, която ся породи между тукашни-ты Гърцы и насъ, на Г. Стоила Ефенди, който отъ начало ни даваше съ писма и прѣзъ телеграфа добры надежды, че давиѧ-та ще бжде въ нашж ползж и всичкы бѣхмы радостни. Негова милость въ продълженіе на рѣчено-то врѣмя не прѣставаше да ни пише да му внасяме на врѣмя означены-ты отъ него количества тѣй, чтото до днесъ сме му внесли 130 турскы лиры, количество не маловажно. Отъ горне-то количество 30 лиры му внесохме на послѣдокъ, като ни явяваше, че съ нихъ ся затваря смѣтка-та ни съ него и 15 лиры остатокъ отъ нихъ щжть бжджть за пжтний трошкж на нашій-тъ тамъ челоѣкъ и за другы разноскы, что е правилъ изъ града въ послѣдне врѣмя. Завчера пріехме отъ него сир. отъ Г. Стоила послѣденъ телеграфъ още за 40 лиры да му внесемъ. Всичкы останохме смаяны, гдѣто пакъ ны иска пары и давиѧ-та още не е взяла никакво конечно рѣшеніе, въ чіжж ползж е. Отъ послѣдний-тъ му телеграфъ заключавамъ, че е въ нашж щетж и отъ мѣстно-то правителство не можемъ да земемъ оставены-ты депозитъ 100 лиры за които плащаме лихвж на $\frac{1}{2}$ 5 на мѣсяцъ. Рѣчена-та давиѧ ся възложи на патріотическы-ты му чювства, който ся обѣщаваше, че ще ни ошастливи въ

това врѣмя, когато фенерскій-тъ деспотъ въ послѣдне врѣмя ни глоби и взе 500 минца, нѣ всичко было напраздно и въ свѣта нѣмало вече родолюбіе, нѣ интересъ. Не е ли жялостно, гдѣто днесъ нѣмаюкы подкрѣпителны срѣдства, ся затварять училища-та ны и сръбска-та пропаганда зима перевѣсь? Не е ли грѣхота, гдѣто църква-та ни ся затваря отъ борчѣ? гдѣто ся опростихме? гдѣто ны смазахъ съ земѣ-тъ равно Гръко-сърбофилиты? Единственната наша надѣжда казваме е на В. В. Прѣосвященство, които ся молимъ съ всички-ты си чяда да повыкате Г. Стоила Ефенди и съ благороденъ начинъ да испытате за теченіе-то та тажъ давиѣж, която е за 70 лиры, а то ся иждивыхъ до днесъ 200 а отъ работы-ты си, что сме оставили на дия не смятаме. Добрѣ е да ся убѣди, че толкова голѣмо лакомство за интересъ не е слѣдствие отъ патриотизмъ и отъ благородно чувство. Ако сме прости, не сме оныя, които да не чувствуваме, че ножъ-тъ е опрѣлъ до кости-ты ни и да не выкаме за спасеніе. Нашій-тъ спаситель отъ настоящъ-тъ бѣдѣ е В. В. Прѣосвященство и признательность-та ще владѣе многолѣтно сръдца-та на Ваши-ты покорны, които не малко Ви досадилахъ, нѣ безпрѣделна-та Ви милость ще прѣзри всѣ и ще ны ошастливи.

Съ радость Ви извѣстяваме, че по Високъ заповѣдь Мѣстното ни началство прѣдъ нѣколко дни вдигнѣж отъ тукъ Сръбскаго учителя, който заминѣж за Бѣлградъ, нѣ отведе съ себе две детца на сръбофилиты да ги наряды да ся учять. Сръбско-то правителство побърза, та испрати другъ на негово мѣсто учитель, който е родомъ отъ тукъ, но възпитаникъ отъ Бѣлградско-то Богословско училище. Нему ще му ся плаща отъ княжество-то и всички книги отъ тамъ щѣтъ му ся доставять, съ едиѣ рѣчь сръб. пропаганда чрѣзъ него иска да уличетворы цѣль-тъ си и да подчини тажъ епархіѣж подъ Гръцкѣ-тъ патриаршіѣж за да си действува слободно. За тоя новъ сръбскій учитель, който е братанецъ на тукашній-тъ Гръцкій попъ явихме съ телеграфа на Н. В. Прѣвѣсходительство Вали Пашѣж въ града Ви, нѣ нѣма никакво извѣстіе. Увѣряваме Вы, че съ уничтоженіе то на тажъ гибелнѣж за народа на сръбскѣж въ града ни пропагандѣж ще може да ся задържи въ недра-та на Екзархіѣж-та Скопска-та епархіѣ. Съ явяваніе-то В. В. Прѣосвященству ще ся нанесе, мыслимъ, пакъ смъртоносенъ ударъ на рѣченѣ-тъ пропагандѣж, като припомните на Вали Пашѣж.

Като ся прѣпорѣчяваме на Ваши-ты святы молитвы, оставяме

1874 10-врий 15-ый
Враня.

Вашего Высокопрѣосвященства
во Христѣ покорнѣйши чяда
Църковно Настоятелство
(п) Архимандритъ Данилъ Хиле

Рецензии и книжовни вестн.

М. Арнаудовъ. Екзархъ Йосифъ и българската културна борба следъ създаването на Екзархията (1870—1915), т. I. Издава Св. Синодъ на Бълг. църква. София 1940, стр. 666. Цена 180 лв.

Отдавна се очакваше да излезе пълна биография на бележития екзархъ Йосифъ I, чието име е неразривно свързано съ новата история на Македония. Още следъ неговата смъртъ (3 юлий 1915), като неговъ пито-мець, азъ чувствувахъ дългъ да се заема съ тая трудна задача, но за това трѣбваше много време и търпение, а най-главно възможностъ да се използува дневникътъ, който приснопаметниятъ духовенъ вождь е водилъ отъ 1. IX. 1860 до края на 1911 год. Този твърде цененъ автобиографски трудъ се пазѣше отъ племенника на екзархъ Йосифа г. Мироновъ, който при всѣко запитване ми отговаряше, че още е рано да се даде гласностъ на тоя дневникъ. Щастливъ билъ моятъ колега проф. Мих. Арнаудовъ, че успѣлъ да има на рѣка единъ твърде важенъ, споредъ мене, изворъ за живота и дейността на екзархъ Йосифа. Които познаватъ отблизо блаженопочиналия свещеноначалникъ, добре знаятъ, че той се отличаваше съ голѣмо само-наблюдение и самокритика. Не бѣше суетенъ и се стремѣше да преценява фактитъ споредъ тѣхната стойностъ. Разбира се, учениятъ авторъ използувалъ и много други извори, за да ни даде обстоенъ житописъ на екзархъ Йосифа въ връзка съ културната (църковната) борба на българския народъ. Проф. Арнаудовъ е вещь познавачъ на епохата на възраждането. Навѣрно още, когато започналъ да се занимава съ това всенародно движение, той си начерталъ планъ да го представи чрезъ свѣтлината на главнитѣ личности, които му давали тласкъ: Неофитъ Бозвели, Иларионъ Макариополски и екзархъ Йосифъ. Той самъ смѣта разглеждания отъ мене трудъ за „прѣко продължение“ на по-раншитѣ си „биографско-исторически опити върху Неофита Хилендарски Бозвели и Илариона Макариополски“. Тѣзи дейци представятъ тритѣ фази въ църковната борба: протестъ срещу грѣцкото духовно иго, всенародна борба за независима Българска църква и дейностъ на Българската екзархия.

По приетия си наученъ методъ, добре приложенъ въ книгитѣ му за Неофита Бозвели и Илариона Макариополски, проф. Арнаудовъ най-напредъ разглежда външитѣ условия (географски, исторически и социално-икономи-чески) при които се родилъ (5/18 V. 1840) и расълъ екзархъ Йосифъ. Кало-феръ, родното мѣсто на екзархъ Йосифа, ималъ будно и напредничаво населе-ние, което заедно съ жителитѣ на другитѣ подбалкански градчета ревниво па-зѣло своята хубава българска речъ и своя български духъ. Прекрасната

старопланинска природа развивала любовъ къмъ родната земя — България както у бъдещия голѣмъ поетъ Хр. Ботевъ, така и у бъдещия великъ български архипастиръ екзархъ Иосифъ. Духътъ на свободата, който е живѣлъ въ Стара-планина чрезъ пѣсни и легенди за народни юнаци, несъмнено е витаелъ и въ Калоферъ, движелъ душитѣ на просвѣтенитѣ му синове.

Нѣма писмени известия за ранното детство на екзарха Иосифа. Сжщо твърде оскъдни сж и мѣстнитѣ спомени за неговия родъ. Баща му Йовчо, бояджия по занаятие, умрѣлъ младъ въ Цариградъ въ 1845 год. Скоро умрѣла и майка му. Останали сираци петъ деца, отъ които Лазаръ (бъдещиятъ екзархъ Иосифъ) билъ четвърта рожба. Той билъ отгледанъ отъ по-старата му сестра Рада, която почина въ Цариградъ на 82. годишна възраст. Като ученикъ въ Калоферското класно училище, Лазаръ проявявалъ голѣма любознателностъ и по умствено развитие се издигалъ надъ другаритѣ си. Сестра му Рада и мжжътъ ѝ Петъръ Недѣлчевъ се погрижили да му дадатъ възможностъ да продължи образованието си. 20. годишниятъ Лазаръ въ 1861 год. дошълъ въ Цариградъ, гдето по съвета на Сава Филаретовъ подалъ заявление въ руското посолство за стипендия въ нѣкоя руска духовна семинария. Очаквайки отговора, той постъпилъ да учи въ прочутото *Μεγάλη σχολή τοῦ γένους* (велико народно училище) въ Фенеръ. Следъ една година Лазаръ се премѣстилъ въ френското католишко училище въ цариградското преградие Бебекъ. Завършилъ образованието си въ 1863 год. съ първа награда подъ ръководството на известния началникъ на лазариститѣ, Евгений Боре, който развилъ усилена пропаганда между българитѣ и увлѣкълъ стария Иосифъ Соколски. Споредъ автора, екзархъ Иосифъ винаги си спомнялъ съ благодарностъ за това образование, и неговиятъ обичай да си прави всѣка вечеръ ехатеп conscience (изпитъ на съвѣстѣта) билъ „прѣко влияние“ на Боре. Изучилъ френския езикъ, той заминалъ въ Парижъ въ 1864 год. да следва литература. Издържанъ билъ отъ Калоферската община, която го тѣкмѣла за учителъ въ своето училище вмѣсто стария даскалъ Ботѣо Петковъ. Завършилъ литература (1864—66), Лазаръ Йовчевъ получилъ временно пособие отъ турското правителство да следва юридически факултетъ, който завършилъ въ 1870 год. Въ тая глава авторътъ описва доста живо разнитѣ умствени влияния, подъ които попадалъ Л. Йовчевъ въ Парижъ и които подготвили бъдещия голѣмъ народенъ деецъ.

Въ гл. III е разгледана сжщо така обстойно книжовната дейностъ на Лазаръ Йовчева въ Цариградъ отъ 1870—1872 г. Въ връзка съ изработването на Екзархийския уставъ и свикването на Народенъ съборъ той написалъ нѣколко статии въ в. Македония. Следъ това, като редакторъ (отъ м. май 1871 год.) на сп. „Читалище“ той се проявилъ съ редъ сериозни статии, една отъ които посветилъ на Омировата Илиада по поводъ на превода на Григоръ Пърличевъ отъ Охридъ. Критикътъ се отнесълъ благосклонно къмъ превода на Пърличевъ, високо ценилъ „достопохвалния и благороденъ трудъ на съотечественика ни Г. Пърличевъ“. Въ сп. „Читалище“ (кн. XXII. 15. VIII. 1871) родолюбивиятъ редакторъ подигналъ въпросъ за съставяне на Македонска дружина, която да се грижи за духовното повдигане на бълг. население въ Македония, въ противовесъ на гръцката македонска дружина. Въ 1872 год. била съставена тази дружина въ съставъ отъ Л. Йовчевъ, Станчо Брадински и Георгий Груевъ. По поводъ на една френ-

ска брошура, помѣстена въ бълг. преводъ въ сп. „Читалище“ (г. II, кн. VI, 1871 г.) подъ заглавие „Гласъ български изъ смѣсенитѣ епархии“, Л. Йовчевъ написалъ предговоръ къмъ тая статья, като изтъкналъ, че българ. църковенъ въпросъ не ще бжде решенъ, докато 20-тѣ смѣсени епархии въ Македония и Тракия не се присъединятъ, съгласно чл. 10 на фермана, къмъ 14-тѣ епархии въ България.

Преди да пристъпи да опише духовното служение на Лазаръ Йовчева, авторътъ намѣрилъ за необходимо въ цѣла глава IV да разгледа развитието на църковния въпросъ следъ учредяването на Екзархията (1870—1872) и разномислието между първитѣ църковни дейци въ Цариградъ. Въ раздора между „стари“ и „млади“ Лазаръ Йовчевъ не се явява, но, изглежда, е държалъ за консервативното течение начело съ Илариона Макариполски. Поради това му поведение той спечелилъ довѣрието на Смѣсенния съветъ и билъ назначенъ за секретаръ на Екзархията (отъ 12. I. 1872 г.). Оттогава започнало духовното поприще на Лазаръ Йовчева, описано въ глава V. Екзархъ Антимъ обикналъ новия секретаръ за неговия благъ характеръ и висока интелигентностъ и му предложилъ да стане духовно лице. Следъ 19. дневно саморазмишление и самоизпитание, на 15. IX. 1877 год. Лазаръ Йовчевъ далъ дума на екзарха да стане духовно лице. На 23. IX. с. г. той билъ ржкоположенъ тържествено за монахъ отъ екзархъ Антима въ присѣдствието на митрополититѣ Панаретъ Пловдивски, Доситей Самоковски, Симеонъ Преславско-варненски и Натанаилъ (после охридски митрополитъ), който му билъ „и кръстникъ“ (т. е. опредѣлилъ новото му име Иосифъ). На следния день сжщо така тържествено билъ ржкоположенъ за иеродяконъ, като сжщевременно билъ ржкоположенъ Натанаилъ за охридски митрополитъ „Имаше на църква — отбелязанъ иерод. Иосифъ Йовчевъ въ дневника си — безчислено множество българи, а особено македонци. Тържеството бѣше великолепно“. Следъ единъ месецъ иеродяконъ Иосифъ билъ ржкоположенъ за иеромонахъ и скоро билъ назначенъ за екзархийски протосингелъ. На 23. X. 1872 год. Св. Синодъ одобрилъ избора му за одрински митрополитъ. Архим. Иосифъ станалъ добъръ помощникъ на екзархъ Антима въ отбиване на турскитѣ усилия да се измѣни ферманътъ и да наложи измѣнение на облѣклото на екзархийското духовенство. Възложено му било да обиколи българскитѣ епархии, за да насърди народа срещу грѣцкитѣ козни. Отъ априлъ до октомврий 1873 год. той посетилъ много градове въ днешна България, сжщо и поморавскитѣ градове Пиротъ, Нишъ, Лѣсковецъ и Враня, дошълъ и въ Криворѣчна паланка. Престоявайки въ Пиротъ, за да разгледи оплакванията на българското население срещу владиката Партезий Навашавски, архим. Иосифъ посетилъ нѣкои пиротски манастири, въ единъ отъ които намѣрилъ икона. На нея били написани имената на българскитѣ царе, които свещеникътъ споменавалъ при извършване на проскомидията. На връщане въ Цариградъ архимандритъ Иосифъ посетилъ Одринъ, за да се запознае съ бждещото си паство, което твърде много скърбѣло, когато той си заминалъ. Одринската епархия била заплашена отъ униатството и поради това тя създавала голѣми грижи на Екзархията. Следъ заминаването на Доротея Скопски, изпратенъ за временно управляващъ Одринската епархия, опасността станала още по-голѣма. В. Порта още не е нареждала да се произведатъ истиями въ тая и др. смѣсени епархии. Все въ

време на протосингелството на Иосифа стават печални явления като отказът на голѣмия църковен деецъ Гавриилъ Кръстовичъ отъ Екзархията и вилнежитъ на сръбската пропаганда въ Моравско и Македония. Авторътъ отдѣлил 10-на страници на тия сръбски домогвания, срещу които се опълчили както мѣстни дейци (въ Нишъ, Враня, Скопие, Прилепъ, Велесъ, Охридъ), тъй и водителитъ на българското революционно движение Любенъ Каравеловъ и Хр. Ботйовъ. Сръбскиятъ дипломатически агентъ въ Цариградъ Христичъ открито казалъ на архим. Иосифа, че Екзархията обявила „война срещу сръбския елементъ“ въ Нишъ и Стара Сърбия(?). Рускиятъ посланикъ графъ Игнатиевъ възпиралъ сръбския агентъ Христича въ желанието му да раздухва вражда между българи и сърби. По негово настояване В. Порта издала берати за Доротея Скопски и Натанаила Охридски, които били тържествено изпратени за епархитъ си отъ цариградскитъ българи съ пълна вѣра, че Македония воскресе. Въ постѣпките си предъ графъ Игнатиева екзархъ Антимъ билъ подпомаганъ отъ протосингела си Иосифъ, който спечелилъ симпатиитъ на голѣмия руски дипломатъ

Придобилъ административенъ опитъ презъ едногодишното си управление на Видинската епархия (септ. 1874 — окт. 1875), като намѣстникъ на екзархъ Антима, архимандритъ Иосифъ се завърналъ въ Цариградъ на предишната си длъжностъ — протосингелъ на Екзархията, въ очакване да бѣде опредѣленъ за канонически архиерей на нѣкоя отъ овдовѣлитъ епархии (Търновска, Вратчанска, Нишавска и Ловчанска), понеже за Одринската епархия В. Порта не издавала бератъ. Избранъ билъ за ловчански митрополитъ вмѣсто починалия Дионисий. Ръкоположенъ билъ на 2. II. 1876 г. (Сретенне Господне) за митрополитъ отъ екзархъ Антима въ съслужение съ Панарета Пловдивски и Дамаскина Велешко-струмишки. Митрополитъ Иосифъ заелъ катедрата си въ твърде смутно време — Априлското възстание, но той съ своя тактъ и търпеливостъ успѣвалъ да преодолѣе всички трудности въ новата му висока служба. Той умѣло се застъпвалъ за българитъ предъ мѣстнитъ власти, успѣлъ да спаси и софийския митрополитъ Мелетий, заподозрѣнъ отъ турцитъ. Поучавайки паството си да живѣе споредъ християнската вѣра, митрополитъ Иосифъ не давалъ ходъ на бракоразводнитъ заявления, за да отвикнатъ пасомитъ му да прибѣгватъ до разводи.

Бързото развитие на политическитъ събития не оставили митрополитъ Иосифа дълго на ловешката катедра. Проф. Арнаудовъ подробно описва развитата се борба на синодни владици и мирски съветници срещу екзархъ Антима, по искане на турското правителство. На 12. IV. 1877 год. екзархъ Антимъ билъ сваленъ. Описано е сжщо по екзархийскитъ протоколи, какъ билъ произведенъ изборътъ за новъ екзархъ. Митрополитъ Иосифъ не получилъ много гласове отъ епархийскитъ архиереи (11), споредъ телеграмитъ на които абсолютно мнозинство имали Григорий Доростоло-червенски (10 гл.), Панаретъ Пловдивски (9) и Доситей Самоковски (8). Иосифъ Ловчански получилъ само 4 гл. Но Св. Синодъ смѣтналъ за достойни кандидати него и Симеона Варненски, който сжщо получилъ 4 гл. Панаретъ Пловдивски се отказалъ да бѣде кандидатъ за екзархъ, сжщо и Симеонъ Преславски не искалъ да си оттегли оставката отъ епархията си (държалъ страната на Антима). Представени били на правителството за одобрение трима митрополити, кандидати за екзархъ: Григорий, Доситей и Иосифъ. На 24. IV.

1877 г. избирателният съборъ подалъ равни гласове (по 8) за Григория и Иосифа. Председателът Панаретъ Пловдивски разрешилъ равногласието въ полза на Иосифа Ловчански, който въ сѣщия день билъ провъзгласенъ за български екзархъ. Съ пълно основание проф. Арnaudовъ отхвърля невѣрното изложение на тоя изборъ въ мемоаритѣ на д-ръ Хр. Стамболски. Наистина, поради изключителнитѣ обстоятелства (руско-турската война), изборътъ не е станалъ формално споредъ Екзархийския уставъ (чрезъ църковно-народенъ съборъ), но все пакъ като изразители на волята на епархиитѣ могли да се смѣтатъ българскитѣ народни представители и отчасти българскитѣ първенци въ Цариградъ, които взели участие въ избирателния съборъ. Протоколътъ, съставенъ за избора на Иосифа за екзархъ, е официаленъ документъ, въ който твърде ясно е изложена цѣлата изборна процедура, а не може да се дава по-голяма вѣра на споменитѣ на единъ или другъ участникъ въ тоя изборъ. Не Чомаковъ предпочелъ Иосифа Ловчански предъ Григория Доростоло-червенски (стр. 254), а Панаретъ Пловдивски, който, като председател на събора, следъ като разговарялъ съ Григория, далъ гласа си за Иосифа Ловчански. Дали Чомаковъ повлиялъ на Григория да се откаже въ полза на Иосифа, не знаемъ: въ протокола се казва само това, че въ време на избора, следъ установеното равногласие за двамата кандидати, съборътъ помолилъ Панарета „да даде мнението си“, и Панаретъ, „като помисли малко, известява събора, че за това е ималъ разговоръ съ . . . Григория Доростолски и Червенски и понеже знае мислитѣ му, той дава гласа си за . . . Иосифа Ловчански.“ Общественото мнение, изразено чрезъ цариградскитѣ вестници, одобрило избора, като били изтъкнати високитѣ качества на новоизбрания екзархъ. И бдителниятъ писател-публицистъ П. Р. Славейковъ сърдечно поздравилъ екзархъ Иосифа. Самъ екзархъ Антимъ, запитанъ кого да избератъ за неговъ приемникъ, посочилъ Иосифа като „човѣкъ способенъ и преданъ на нашето дѣло.“

Отъ 15 май 1877 год. екзархъ Иосифъ вече започналъ да управлява Българската екзархия. Получилъ бератъ, въ който както и въ берата на екзархъ Антима, не се споменавали Скопската и Охридската епархия, които не се споменаватъ въ фермана и влѣзли въ състава на Българската църква следъ истилямитѣ. Започнала трудната работа на екзархъ Иосифа. Ако въ разглежданата книга дотукъ авторътъ спира вниманието ни на външни събития, въ които личността на бъдещия екзархъ не се вижда, отсега нататъкъ неговата дейность, изобразена въ повече отъ 350 стр., е тѣсно свързана съ най-новата история на българския народъ. Въ това отношение трудътъ на проф. Арnaudовъ представя същевременно очеркъ на политико-културното развитие на свободни и несвободни българи, движени отъ висшия началникъ на Българската църква.

Руско-турската война била въ разгара си. Въ юлий 1877 г. руситѣ минали Стара-планина. Турцитѣ палѣли българскитѣ градове и села, колѣли стари и млади. Цариградскитѣ тъмници се пълнѣли съ българи. Заточенитѣ българи пѣхкали въ малоазийскитѣ зандани. При все това екзархъ Иосифъ, като силенъ борецъ, си начерталъ ясенъ планъ за дейность. Една отъ първитѣ му грижи била да се впишатъ въ берата му Охридската и Скопската епархия. Застѣпвалъ се предъ турското правителство за облекчение страданията на затворени българи, действувалъ да не бжде заточаванъ екзархъ

Антимъ, Съ това се опровергава твърдението на д-ръ Стамболски, че екзархъ Иосифъ билъ раболепенъ предъ турското правителство и не се застъпвалъ за българскитѣ страдалци. Въ промежутъка на Санъ-Стефанския миръ (3 мартъ 1878 год.) до Берлинския конгресъ (13 юлий с. г.) екзархъ Иосифъ се срещалъ съ видни руски военачалници, посетилъ рускитѣ войски при Санъ-Стефано. На 1 юний 1878 год. екзархъ Иосифъ пристигналъ въ Пловдивъ, по покана на руския комисаръ князь Дондуковъ-Корсаковъ, а не по съвета на австрийския посланикъ проф. Зичи, както пише Добри Ганчевъ.¹ Екзархъ Иосифъ, очевидно, не е мислѣлъ да мѣсти Екзархията въ Пловдивъ, което личи отъ факта, че за всѣки случай въ Цариградъ официално оставилъ за свой намѣстникъ архимандрита Теодосия съ Екзархийски съветъ отъ 6 д. Той отишълъ въ Пловдивъ временно, за да уреди църковнитѣ работи въ окупиранитѣ отъ руситѣ български области. Тукъ го заварило известието за Берлинския конгресъ. Съ негово близко участие билъ приготвенъ мемоаръ до представителитѣ на Великитѣ сили въ Цариградъ противъ разпокъсването на Санъ-Стефанска България. Вестъта за униатско движение между цариградскитѣ българи подбудила екзарха да ги успокои съ писмо отъ 25. VIII. 1878 год., че „щомъ се уясни положението“, ще се върне въ Цариградъ. Въ Пловдивъ се срѣщалъ съ членове на международната комисия за уредбата на Източна Румелия и предъ тѣхъ поддържалъ искането си да се запази духовното единство на българския народъ чрезъ Българската екзархия. Тѣкмо, за да запази това единство, на 30. X. 1878 г. съ съгласието на князь Дондуковъ-Корсаковъ, той се върналъ въ Цариградъ, гдето започналъ да действува за поставяне български владци въ Македония възъ основа на фермана, който е „основата на нашата народност“, както се изразилъ той предъ великия везиръ Савфетъ паша. За тая цель той търсилъ застъпничеството на посланицитѣ, особено му билъ близкъ австрийскитъ посланикъ графъ Зичи. Драгоманинътъ въ руското посолство Ону го съветвалъ да заседае въ Цариградъ и да действува за Македония предъ международната комисия. Тоя съветъ се видѣлъ на екзарха твърде разуменъ, и той се утвърдилъ въ убеждението си, че неговата мисия е да добие църковнитѣ права на Македония, това трѣбва да му бже цельта, за постигането на която той трѣбва да седи въ Цариградъ, а седалището си Екзархията „нека опредѣли въ Охридъ.“² За да възстанови своето ведомство въ Македония, той пакъ заминалъ въ Пловдивъ (18. VII. 1878). Тукъ действувалъ предъ международната комисия, като зорко се предпазвалъ да не направи нѣкоя стѣпка, несъгласна съ положението му на „султански чиновникъ.“ По тая причина той не се отзовалъ на настойчивата покана да участвува въ Търновското учредително събрание и да отиде въ Европа начело на депутация, която да иска възстановяването на Санъ-Стефанска България. Пребивавайки въ Пловдивъ, екзархъ Иосифъ взималъ участие въ образувания комитетъ за военно противодействие срещу Берлинския конгресъ, като се стараелъ да отклони народа отъ подобно пакостно увлѣчение. Всички тѣзи свои усилия той е записалъ въ дневника

¹ Графъ Зичи говорѣлъ за Източна Румелия и турска Македония, когато Санъ-Стефанска България още не е била раздѣлена.

² Бележка въ неговия дневникъ.

си. Подъ негово влияние комитетът въ мнозинството си приелъ органическия уставъ за Източна Румелия. Въпрѣки мнението на нѣкои мѣродавни кръгове въ българското княжество, че Екзархията трѣбва да бжде въ София или Пловдивъ, екзархъ Иосифъ, следъ като осигурилъ материалната поддръжка на Екзархията, заминалъ отново въ Цариградъ на 9. I. 1880 год. Къмъ това го подканяли и македонскитѣ българи съ трогателно прошение до него отъ ноемврий 1879 г. Въ отдѣлна глава (IX) сж описани подробно всичкитѣ ловки усилия на екзарха Иосифа за „възстановяване на Екзархията“, като още на 28. II. 1880 г. подалъ такриръ за български владци въ Охридъ и Скопие-Велесъ. Той съ голѣмо довѣрие използвалъ съветитѣ на добрия си приятел Михаилъ Ону отъ руското посолство. Той намѣрилъ поддръжка и у френския посланикъ Фу р н и е. Подкрепенъ отъ многобройнитѣ прошения на българското население до европейската реформена комисиия, екзархъ Иосифъ е действувалъ и предъ нея за признаване на правата му, обаче само рускиятъ, италианскиятъ и английскиятъ делегатъ се отнесли съчувствено къмъ българскитѣ искания.

Борейки се въ Цариградъ, екзархъ Иосифъ следѣлъ неспокойно вървежа на работитѣ въ българското княжество. Ако и да се узаконило духовното единство на българския народъ съ чл. 39 на българската конституция, въ България имало митрополити, които скоро следъ Берлинския конгресъ мислѣли, че Екзархийскиятъ уставъ е унищоженъ, и искали да се измѣни. По тоя въпросъ екзархъ Иосифъ ималъ да преодолява „мжнотии въ София“, които проф. Арнаудовъ описва въ глава X. Църковнитѣ неуредици въ българското княжество, както и политическитѣ, принудили екзархъ Иосифа да дойде въ София (23. V. 1881), гдето билъ посрещнатъ тържествено отъ властта, Министърътъ К. Иречекъ му изказалъ радостта си, че вижда него „единственъ представителъ на съединена България въ Санъ-Стефанскитѣ ѝ граници.“ Въ София екзархътъ се помжчилъ да помири партиитѣ либерали и консерватори, като се съгласялъ за нѣкои измѣнения въ конституцията, обаче не е успѣлъ. Следъ тежко боледуване екзархътъ се върналъ въ Цариградъ (5. IX. 1882) и започналъ отново да действува за възстановяване на екзархийското ведомство въ Македония, както и за развитие на училищното дѣло. Всичко това подробно е изложено въ две глави (XI и XII). Основа на искането на екзарха предъ В. Порта била, както и по-рано, решителната воля на българското население въ Македония и Одринско да бжде подъ ведомството на Екзархията и неговата жажда за просвѣта. Български училища и владци — това били неотложни нужди на българитѣ въ Европейска Турция. Ако за удовлетворение на втората нужда турското правителство правѣло голѣми прѣчки, то за първата народна потребност трѣбвало да се намѣрятъ преди всичко пари. Къмъ това сж били насочени усилията на екзархъ Иосифа, както и на неговия намѣстникъ въ Цариградъ архимандритъ Методий Кусевичъ, чиято църковно-обществена дейность още не е добре освѣтлена.

Въ Изт. Румелия и България напълно разбирали нуждитѣ на българитѣ въ Турция и давали материалната си подкрепа за развитие на българскитѣ училища. Ценни мисли изказалъ д-ръ К. Стоиловъ, началникъ на политическия кабинетъ на князь Александъръ Батембергъ (19. I. 1881 — 14. I. 1883) въ своя докладъ до княза отъ края на 1882 год. За него Ма-

кедония е „една отъ най-добре надаренитѣ части на българската етнографска територия“, но страна, която „всегда е имала нещастна участь“. „Македония не можѣ да влѣзе въ обетованата земя“. Стоиловъ предвидѣлъ, че „за Македония и въ Македония ще се разиграе последниятъ актъ на възточната драма“ и че „въпросътъ ще се реши съ силата на оржжието“. Българското правителство трѣбва „да изпълни къмъ българската народностъ ролята, която изигра Пиемонтъ за италианското обединение“. За тая цель „нуждно е — внушава Стоиловъ на своя господарь —, щото всичкото население въ Македония да се убеди, че правителството на Ваше Височество води общонародна българска политика, че Княжеството е самиятъ естественъ и успѣшнодейтеленъ покровителъ на Македония, че болкитѣ на македонскитѣ българи намиратъ у насъ братско съчувствие и лѣкъ, съ една дума, всѣки македонецъ трѣбва да се проникне отъ мисълта, че въ София се грижатъ за неговата сѣдба, за неговото настояще и за неговото бъдеще“. Първото срѣдство за осъществяване на тази цель е „просвѣщение (училища) въ най-широкъ размѣръ“, за което Княжеството трѣбва да отпусне на Екзархията нуждитѣ парични суми. „Княжеството — обосновава Ст. тѣзи разходи — не съществувва само за себе си, но е само една стѣпка по пътя, който прохода българскитѣ народъ въ своето развитие“. Младиятъ князь напълно одобрилъ програмата на своя уменъ и далековиденъ съветникъ. Оттогава се дава тласъкъ на училищното дѣло въ Македония и Одринско, и то насърчава екзархъ Иосифа да моли, да настоява, да протестира предъ В. Порта за своитѣ права, докато най-после, подпомаганъ отъ добри приятели като Реуфъ паша и управляващия руското посолство Ону и подкрепенъ отъ силнитѣ протести на своето паство, преминалъ опасността да бѣде унищоженъ ферманътъ. На 17. XII. 1883 год. султанъ Абдулъ Хамидъ го призналъ за духовенъ началникъ на цѣлия български народъ. Обаче въпрѣки обещанията, берати за български владици въ Охридъ и Скопие екзархъ Иосифъ не е можалъ да получи въ 1884—1885 г. Назначениятъ за охридски митрополитъ Синесий, дотогава стобийски епископъ и управляващъ Одринската епархия, и новоржкоположениятъ за скопски митрополитъ Тетодосий (7. I. 1885) получили берати чакъ следъ 5 години, поради прѣчки на Цариград. патриаршия, която плашела вече не само съ грѣцка опасностъ, а и съ сръбска. За да отстрани сръбскитѣ спѣнки, екзархъ Иосифъ ималъ среща съ сръбския пълномощенъ министъръ въ Цариградъ (4. IV. 1885), като му говорилъ, че е нужно да се постигне „споразумение върху разграничението на сръбското и българското наречие“ и посочилъ за южна граница между двата езика Шаръ планина. Обаче събеседникътъ не се подвоумилъ да му заяви, че говорътъ отъ Скопие до Солунъ билъ сръбски и че Сърбия не желае да бѣде владѣна тази областъ отъ Екзархията. Съединението на Изт. Румелия съ България наложило на екзарха да чака изяснение на политическото положение, за да започне отъ ново своитѣ действия за приложение на чл. 10 отъ фермана.

Книгата е снабдена съ имененъ показалецъ, тъй необходимъ за справки въ такъвъ обширенъ очеркъ. Тя се явява цененъ приносъ въ българската историография. Въ нея голѣмо мѣсто заема борбата за правото на македонскитѣ българи. Дейността на екзархъ Иосифа била още по-енергична следъ 1885 год. Нека се надѣваме, че и тя ще бѣде описана изчерпателно и документално.

И в. С.

Димитър Ярановъ. Бѣломорска Тракия и Приморска Македония. Географски очеркъ. I: Обща част. Годишникъ на Софийския Университетъ, Историко-филологически факултетъ, книга XXXIV, стр. 139, 7 скици. София 1938.

Личнитѣ пътувания на автора презъ пролѣтѣта на 1936 и на 1937 година изъ земитѣ на Бѣломорска Тракия и Приморска Македония, свързани съ редица мжнотий и неприятности, му даватъ възможность, заедно съ известни допълнения отъ наличната литература, да напише разглеждания трудъ, който още по самото си заглавие възбужда у насъ едно оправдано любопитство. Отдавна се чувствуваше нуждата отъ подобно съчинение върху тѣзи български земи, което да бжде резултатъ на собствени изучавания и наблюдения и въ което да можемъ да намѣримъ една модерна интерпретация и съпоставяне на отдѣлнитѣ физикогеографски и антропогеографски факти. Подъ влиянието на младитѣ тектонски движения на Бѣломорието, въ дветѣ области Бѣломорска Тракия и Приморска Македония сж се създали сходни земноповърхни форми и отношения, отъ които заедно съ еднакъвъ климатъ, дължащъ се сжщо на непосредственото влияние на Бѣло море, се е создало подобие и въ антропогеографскитѣ и стопанскогеографскитѣ отношения. Това сходство, схванато по такъвъ начинъ отъ автора, му дава възможность да разгледа въ едно цѣло тѣзи две земи, представляващи части отъ две по-голѣми земеописни области — Тракия и Македония.

Въ уводнитѣ страници сж дадени нѣколко бележки за понятието Тракия и Македония, отъ което се вижда, че е възможна между тѣхъ само една условна граница. Понятието Бѣломорска Тракия не се покрива съ понятието „Тракия подъ грѣцка власть“, а обхваща земитѣ между Бѣло море, най-южнитѣ дѣлове на Родопитѣ, долното течение на Марица и съвсемъ условно долното течение на р. Места. Приморска Македония обхваща пъкъ земитѣ между Бѣло море, първитѣ високи планини на западъ и на северъ и долното течение на р. Места. Докато въ миналото тѣзи две земи сж били добре познати на старитѣ географи и историци, въ последно време тѣ сж били извънредно слабо изучавани.

Първиятъ дѣлъ на работата, озаглавенъ „Основни физикогеографски черти на Бѣломорска Тракия и Приморска Македония“, ни даватъ възможность да си създадемъ много добра представа за морфотектонския развой на по-важнитѣ морфоложки единици, които обуславятъ биогеографскитѣ и антропогеографскитѣ отношения. Отъ взаимодействието на тритѣ главни тектонски единици: динарско-хеленската частъ отъ алпийския орогенъ, македоно-тракийскитѣ масивъ и егейската тектонска областъ се създаватъ главнитѣ земноповърхни форми, отъ които последната действува уеднаквяваще върху физикогеографскитѣ отношения на Бѣломорска Тракия и Приморска Македония.

Въ единъ редъ отъ западъ къмъ изтокъ сж разгледани въ общи черти, сбито, но все пакъ съ достатѣчна пълнота за размѣра на работата, следнитѣ главни морфоложки единици: планинската редица Олимпъ, Камбуница, Докса и Дурла, Солунскитѣ заливъ, Солунското поле и Пазарското езеро, северо-източната хълмиста ограда на Солунското поле, Хортачката планинска редица, котловинитѣ на Лагадинското и Бешикското

езеро, Кукушката низина, Круша планина, Сърското поле, североизточната и източната ограда на Сърското поле, Драмското поле, североизточната планинска ограда на Драмското поле, делтата на р. Места, Кавалският заливъ, Скечанско-Гюмюрджинското поле, югоизточният Родопи, височините около Деде-Агачъ и делтата на Марица.

Климатътъ е даденъ накратко и въ това отношение Бѣломорска Тракия и Приморска Македония могатъ да се причислятъ къмъ периферната частъ на сръдиземноморската климатична областъ. Отъ почвите сж разгледани по-важните и то така, че при всички случаи е направено съответно заключение съ огледъ влиянието, което указватъ върху разпространението на културните растения. Растителната покривка изобщо се раздѣля на сръдиземноморска въ по-низките земи и на сръдноевропейска въ по-високите земи (600—2000 м.).

Вториятъ дѣлъ на този трудъ разглежда „Антропогеографскитѣ отношения на Бѣломорска Тракия и Приморска Македония“. На първо мѣсто стои въпроса за населението. Следъ неолитичния човѣкъ тукъ се настаняватъ тракитѣ къмъ второто хилядиѣтие пр. Хр. Къмъ VII и VI в. пр. Хр. започва грѣцката колонизация на брѣговетѣ, а римското владичество около Р. Хр. повдига благосъстоянието. Последниятъ фактъ довежда варварскитѣ нашествия, чиято последица сж обедняване и обезлюдяване. Масовото заселване на бѣлгарскитѣ славяни въ селата, заедно съ запазилитѣ се въ градоветѣ гърци и погърчени траки, създава въ началото на VII вѣкъ сл. Хр. една етническа канава, която въ последствие е само отчасти промѣнена. До 1912 година Бѣломорска Тракия и Приморска Македония се проявяватъ по отношение на преселническитѣ движения като пасивна областъ. Особено значение за етническия обликъ има масовата колонизация на турци презъ втората половина на XIV вѣкъ, които се настаняватъ не само въ по-рано сжествуващите градове и села, но създаватъ и напълно нови селища. Единичните приселвания на бѣлгари-овчари и на бѣлгари отъ лежащите на северъ бѣлгарски земи, както и приселванията отъ селата къмъ градоветѣ способствуватъ за побѣлгаряването на Бѣломорска Тракия и Приморска Македония. Следъ 1912 год. преселванията обхващатъ 40% отъ населението на дветѣ области, по-големата частъ отъ които се изразява въ масово и насилствено изгонване на бѣлгарския елементъ. Авторътъ дава приблизително 200,000 бѣлгари, които живѣятъ днесъ въ Приморска Македония и съвсемъ малко въ Бѣломорска Тракия, а общия брой на бѣлгаритѣ, живущи въ Гърция (съ тѣзи отъ Македония подъ грѣцка власть), определя на около 330,000 души.

Селищата (селски и градски) сж разгледани съ огледъ на тѣхния развой и типъ. Голѣмитѣ поселищни промѣни въ последно време довеждатъ до значителни промѣни и въ типа на селата, до тѣхното сгъстяване въ низините и разрѣдяване въ планинскитѣ краища, дори на мѣста до пълно запустяване. Градоветѣ сжщо така измѣнятъ своя типъ било изцѣло, било отчасти, което се отразява и върху тѣхната физиономия. Тѣ заематъ винаги периферията на голѣмитѣ низини въ близко съседство съ оградните планини.

Стопанското използване на земята въ Бѣломорска Тракия и Приморска Македония е обусловено отъ геоморфоложкия строежъ. Низините,

гъхната периферия и низките хълмисти земи сж изключително земеделски райони. 73% от цълата обработваема площ се пада на зърненитъ храни, а останалата частъ на индустриалнитъ и др. растения. Почвенитъ особености при всички случаи обуславятъ разнообразието на културния растителенъ пейзажъ. Планинскитъ склонове сж заети съ храсти и гори, а високопланинскитъ равнища — съ пасища.

Накратко сж обрисувани индустрията и търговията, отъ което се вижда, че последната е въ тѣсна зависимостъ отъ хинтерланда.

Приложенитъ скици на края на работата (геолошко-тектонска, геоморфоложка, почвена, за типа на селищата и др.) илюстриратъ много добре съдържанието.

За улеснение при работата се налагаше да има регистъръ на географскитъ имена.

Не можемъ да не бждемъ предоволни отъ подобно съчинение, което ни дава всестранна представа за земитъ, гдето сж живѣли и живѣятъ българи. Този трудъ трѣбва да бжде поставенъ на първо мѣсто измежду всички географски съчинения, излѣзли презъ последнитъ години, и то не само по своето изпълнение, но и по своето разнообразно и богато съдържание, което е еднакво ценно както за специалиста, така и за обикновения гражданинъ. „Бѣломорска Тракия и Приморска Македония“ се чете съ увлѣчение, а фактитъ се възприематъ съ особена лекота, защото е написана на достъпенъ и все пакъ достатъчно наученъ езикъ.

Д-ръ Любомиръ Диневъ

Joachim H. Schultze, Neugriechenland. Eine Landeskunde Ostmakedoniens und Westthakiens mit besonderer Berücksichtigung der Geomorphologie, Kolonistensiedlung und Wirtschaftsgeographie. Petermanns Mitteilungen, Erg. — H. 233. In-4°, 441 стр. 1937.

Авторътъ на отбелязаната книга предприелъ въ северна Гърция две пътувания презъ 1939 год. Първото известие за това пътуване се появи въ „Geographische Wochenschrift“, 1934 год.¹ Въ сжщата година излѣзе въ сжщото списание и една „География на маларията въ Нова Гърция“. Въ „Geographischer Anzeiger“ въ сжщото време Шулице напечати една доста обширна студия върху „Новогръцката колонизация въ Източна Македония“, рецензирана отъ мене въ страницитъ на това списание². На другата година въ сжщото нѣмско списание Шулице публикува и една студия върху „Новогръцката колонизация въ Западна Тракия“³. А на 1936 год. излѣзна и една много интересна студия върху морфологията на сжщитъ земи⁴. Това бѣха все предварителни известия, които влизатъ почти изцѣло

¹ Joachim H. Schultze, Zweite Reise nach Griechenland, въ Geogr. Wochenschr., 1934, стр. 169—176.

² Joachim H. Schultze, Die neugriechische Kolonisation Ostmakedoniens. Ihre geographischen Erfolge und Fehlschläge, въ Geographischer Anzeiger, Jg. 1934, H. 20 и 21, стр. 457—466 и 481—490. Рец. въ Мак. пр. год. X, кн. 3—4, стр. 178—181.

³ Joachim H. Schultze, Die neugriechische Kolonisation Westthakiens, въ Geogr. Anz., Jg. 1935, стр. 172—178, 481—490.

⁴ Joachim H. Schultze, Geomorphologische Forschungen in Neugriechenland, въ Festschrift zur Hunderjahrfeier des Vereins für Geographie und Statistik zu Frankfurt a. M. Frankf. 1936, стр. 311—336.

въ гореозначената хабилитационна работа на Шулце и поради това по-нататък нѣма да ни интересуватъ.

Разглеждането на труда на Шулце върху „Нова Гърция“ може да започне съ една забележка върху самото име на работата. Ако авторътъ смѣта, че разглежданитѣ отъ него две земи могатъ да се нарекатъ „Нова Гърция“, понеже заселенитѣ тукъ грѣцки бѣжанци промѣнниха доста облика имъ, то това име въ такъвъ случай би трѣбвало съ много по-голѣмо основание да се разпростре и върху земитѣ, които се намиратъ по на западъ, гдето сжщо така бѣжанцитѣ основно промѣнниха географската структура на нѣколко малки области. Отъ начина, по който сж разгледани нѣщата въ книгата на Шулце, излиза, че всичко, което се намира на западъ отъ Круша-планина, е „Стара Гърция“, кждето промѣнитѣ въ пейзажа сж много по-незначителни, отколкото въ неговата „Нова Гърция“. Въ действителностъ и на западъ и на изтокъ отъ Круша-планина колонизацията на грѣцкитѣ бѣжанци е вървѣла еднакво, и отъ едната и отъ другата страна на тази планина последицитѣ отъ тѣхното заселване и отъ отводняването на пространни нѣкогашни езера и блата сж сжщитѣ, поради което смѣтамъ, че е по-целесъобразно тѣзи земи да не се дѣлятъ една отъ друга, когато се разглеждатъ като географско цѣло.

Името „Нова Гърция“ е пояснено отъ Шулце въ подзаглавието, въ което тя се отъждествява съ „Източна Македония“ и „Западна Тракия“, като подъ тѣзи имена авторътъ разбира само тѣзи дѣлове отъ Тракия и Македония на изтокъ отъ Круша-планина, които се намиратъ подъ грѣцка власт. За единъ географъ това е грѣшка, която е трѣбвало да бжде избѣгната. Той е трѣбвало да знае какво съдържатъ въ себе си понятията Тракия и Македония и да се съобрази съ тѣхъ, да види, че „Западна Тракия“ е толкова тази частъ, която е подъ грѣцка власт, колкото и Пловдивското и Пазарджишкото поле. И че „Източна Македония“ е толкова тази частъ, която е подъ грѣцка власт и се намира на изтокъ отъ Круша-планина, колкото и частъта, която съдържа Пиринъ-планина и котловинитѣ около нея. Наистина и у насъ въ България тѣзи имена, особено името „Западна Тракия“, се употрѣбява по начина, по който ги употрѣбява Шулце. Но ако това е простимо за единъ географъ-дилетантъ, то не е простимо за географъ-специалистъ, за какъвто минава Шулце.

Въ първата глава авторътъ излага начина, по който е извършилъ своитѣ изучавания, както и задачитѣ, които си билъ поставилъ при тѣхното провеждане. При това авторътъ е гордъ съ това, че могълъ да дойде въ тѣсенъ допиръ съ народа и поради това да проумѣе по-добре географскитѣ отношения въ разглежданитѣ земи. Тукъ би трѣбвало да се отбележи на Шулце, че географскитѣ отношения въ бѣломорскитѣ български земи сж плодъ на дълготраенъ развой, че въ тѣхъ сж оставили дълбоки следи и досегашнитѣ жители на тѣзи земи, прогонени въ България и Турция. А тѣхъ Шулце не само не ги познава, но той дори не ги е виждалъ. И затова той въ сжщностъ нищо не е могълъ да разбере отъ нѣкогашнитѣ антропогеографски отношения въ планинитѣ, дѣлове на областитѣ, които го занимаватъ и които бѣха населени преди 1923 год. съ турци и българи. Наистина отъ старото българско население има останали много хора въ много селища, но съ тѣхъ Шулце не е могълъ да дойде въ съприкосно-

вение, защото нито е знаел български, нито пък официалните власти, които сж го придружавали навсякжде, биха му разрешили такова нѣщо. Отъ цѣлото изложение личи, че Шулце не е могълъ да дойде въ допиръ и съ много турци въ Бѣломорска Тракия. Тѣкмо поради това авторътъ на много мѣста въ книгата си изпада въ едно формално описание и прибѣгва до тълкуване на цифри безъ да има каквито и да сж други данни за тѣхъ. По тази причина на много мѣста въ своя трудъ Шулце изпада предъ непреодолима невъзможностъ да даде що-годе правдоподобно обяснение на нѣкое по-особено антропогеографско явление. Не трѣбва да се забравя, че непознаването на съседните области прѣчи на Шулце и правилно да схване земноповърхнитѣ форми. Така щото както въ антропогеографската, тъй и въ физикогеографската частъ на труда му има достатъчно предпоставки, за да се явятъ нѣкои доста слаби страни.

Въ сжщата глава отъ своя трудъ Шулце казва: „Въ разговоръ съ населението се употребяватъ обикновено старитѣ турски и български имена. Следъ 1923 год. грѣцкото правителство даде на всички селища и на най-големитѣ рѣки нови имена. Но населението често пжти не знае тѣзи имена“. Това свидетелство е доста важно. То е при това абсолютно вѣрно, защото самъ съмъ могълъ да го установя навредъ при моитѣ пжтувания по тѣзи земи. Този фактъ свидетелствува преди всичко, че промѣната не ще да е така основна, както иска да ни я представи Шулце.

Втората глава разглежда „Основнитѣ физикогеографски черти“ на страната. Авторътъ се спира преди всичко на геоморфоложкитѣ отношения, като въ една предварителна бележка изтъква колко слабо сж познати и Бѣломорска Тракия и Приморска Македония. Той обаче не е правъ, като пише, че геоложката карта на Хохщетеръ въ мѣрка 1:1,000,000 не била пише, че геоложката карта на Хохщетеръ въ мѣрка 1:1,000,000 не била замѣнена до сега съ никоя по-нова и съ по-голямъ мащабъ, защото картата на проф. Ст. Бончевъ, която имамъ случай да рецензирамъ въ сп. „Македонски прегледъ“, е съвсемъ нова, засѣга и дветѣ земи и е въ по-голямъ мащабъ отколкото Хохщетеровата¹. Като особено преимущество на увода въ геоморфоложкия дѣлъ на втората глава трѣбва да се смѣта обстоятелството, че сж предадени въ резюме идеитѣ на Куртъ Освалдъ върху геологията на Приморска Македония, които оставатъ все още ненапечатани, а само картографски предадени въ една геоложка карта въ мѣрка 1:300,000, а която още не е пустната въ продажба. Отъ това резюме е явно, че и Куртъ Освалдъ включва Круша-планина и Халкидическия полуостровъ въ Македоно-тракийския масивъ. Съ тоя възгледъ не мога да се съглася по причини, които съмъ изложилъ обстойно на друго мѣсто.² По-нататѣкъ въ сжщия уводъ Шулце разглежда, пакъ възъ основа на непубликуванитѣ работи на Освалдъ, младитѣ геоложки наслаги и най-младитѣ тектонски движения, като по този случай критикува много остро, но и много справедливо твърденията на Цвијиъ за сжществуването на нѣкакво си „Егейско

¹ Stefan Bončev, Geologische Karte der östlichen und zentralen Balkanhalbinsel, въ мѣрка 1:800,000 София, 1936. Рец. въ Мак. пр., год. XI, кн. 1—2, стр. 220—221.

² D. J a r a n o f f, Géologie du massif des Rhodopes et son importance à propos de la tectonique de la Péninsule Balkanique, въ Revue de Géogr. phys. et Géol. dyn., m. XI, 1938.

езеро“ презъ Плиоцена и Кватернера. Азъ и другъ пътъ съмъ ималъ случай въ страницитѣ на „Македонски прегледъ“ да изтъквамъ колко много доводи отъ най-различни страни, не малко и отъ моя страна, сж били изтъквани противъ тази привлѣкателна по своята грандиозностъ, но неприемлива поради липсата на всѣкакви сериозни основания теория на Цвиѣна.

Отъ стр. 30 нататкъ следва единъ геоморфоложки прегледъ на всѣка морфоложка единица. Шулце започва съ Бѣласица и Рупелския проходъ. И тъй като не е ималъ случай да ходи по тѣзи мѣста, той се задоволилъ да ги огледа отъ далеко съ бинокль. И възъ основа на този бѣгълъ погледъ и съ помощта на картата авторътъ установява съществуването на нѣколко „денудационни повърхнини“, които въ природата не се намиратъ никжде по Бѣласица. Тази, бихме могли да я наречемъ, „телеморфология“ е единъ много опасенъ и съвсемъ ненаученъ методъ, който се прилага отъ Шулце още на нѣколко мѣста въ неговата хабилитация. Такива произведения сж особено опасни, когато по-нататкъ бждатъ употребени като материалъ за сравнителни студии, които се налагатъ отъ време на време. Шулце пише и за Круша-планина, изъ която той не е ималъ случай да броди. Задоволява се само да цитира това, което сж писали за нея Цвиичъ и Огиливи, като казва, че остава откритъ въпросътъ, дали е правъ първиятъ, който смѣта, че цѣлата планина представя една единствена силно угъната денудационна повърхнина, или е правъ вториятъ, който смѣта, че тукъ се намиратъ нѣколко хоризонтално запазени денудационни повърхнини. Явно е, че Шулце не е ималъ подъ рѣка моята студия върху морфологията на тази планина и на земитѣ на югъ отъ нея¹). Въ тази си работа изтъквамъ наличието на две денудационни повърхнини, отъ които по-старата е по-силно, по-младата — по-слабо угъната. Интересно е да се преведе буквално това, което Шулце пише за морфологията на гръцкитѣ части на Али-Ботушъ: „Какви следи отъ заравнености сж останали по Али-Ботушъ не мога да кажа. Доколкото може да се наблюдава отъ далеко, отъ Ченгелъ и Шарлия, такива ще да има две. Долната изглежда да е разположена на 1500 м., горната вѣроятно на 1700—1800 м.“. Този толкова примитивенъ способъ на работа трѣбваше да бжде избѣгнатъ, и тогава работата на Шулце сигурно щѣше да бжде много по-ценна. Защото при тѣзи методи, които той е употребилъ, ние не можемъ изобщо да му имаме вѣра, поне що се отнася до неговитѣ геоморфоложки твърдения. Пишещиятъ тази рецензия поне не може да има нѣкаква вѣра въ даннитѣ, които Шулце дава за геоморфологията на бѣломорскитѣ земи, щомъ вижда да се говори за четири денудационни повърхнини въ Али-Баба и свързанитѣ съ нея височини, наричани общо отъ него съ името Шарлия. Самъ азъ съмъ пребродилъ тази планина въ всички посоки и никжде не съмъ констатиралъ, въпрѣки всичкото ми старание, нѣкакви следи отъ заравнености, които да могатъ да се смѣтнатъ за остатѣци отъ обширни нѣкога денудационни повърхнини. И затова направо си позволявамъ да нарека фантазия всичко, което авторътъ пише за тази планина. Работата става още по-лоша, когато дойде редъ да се датиратъ тѣзи съществуващи само въ фантазията на автора повърхнини. „Отъ анализа на фланкирашитѣ Сѣрска и Драмска котловини става ясно отъ друга страна, че планинската повърх-

¹ D. Jaganoff, Geomorphologische Untersuchungen in Süd-Makedonien, въ Изв. Бѣлг. геогр. д-во, т. IV, стр. 79—109.

ност е от сръднотерциерно време". Въ тѣзи два реда има две много неясни нѣща. Не се разбира преди всичко за коя „планинска повърхнина“ е дума, щомъ въ планинитѣ се намиратъ по две до четири заравнености. Отъ друга страна съвсемъ неясно е какво разбира Шулце подъ „Сръденъ Терциеръ“ — едно опредѣление, което не се срѣща никжде въ геоложката литература досежно Балканския полуостровъ, пъкъ може да се каже дори изобщо въ геоложката литература. И самиятъ авторъ не казва нищо за да обясни нѣкакъ този терминъ, та затова оставамъ съ убеждението, че той е употрѣбенъ безъ много разсждаване, само и само да се даде нѣкакво хронологично опредѣление на заравненоститѣ, за които постоянно говори.

Ако при всички гореизложени случаи може да се говори за примитивностъ въ научнитѣ методи на автора, при случая, когато обяснява генезиса на пролома на Ангиста, тази примитивностъ минава въ наученъ наивитетъ. Следъ като поставя много рѣзко въпроса, дали този проломъ е епигенетиченъ или антецедентенъ, изтъква, че Освалдъ и преди него Цвиичъ смѣтали, че проломътъ е епигенетиченъ. Но Цвиичъ си противоречелъ, като казвалъ веднага следъ това, че било имало антецедентно издигане на Ангистенската клисура. Въ сжщностъ Цвиичъ нито най-малко не си противоречи, защото нѣма епигенетични проломи, които да не се дължатъ на антецедентно издигане. Изобщо епигенетичнитѣ проломи трѣбва да се третиратъ просто като частенъ случай отъ антецедентнитѣ проломи: всички епигенетични проломи сж заченати като такива, а сж довършени като антецедентни. Ето защо рѣзкиятъ въпросъ, поставенъ отъ Шулце, съвсемъ не е на мѣстото си.

Наивността на автора проличава и отъ обстоятелството, че на много мѣста дава покрай височинитѣ, които сж показани на грѣцката карта, още и височинитѣ, които билъ установилъ съ барометрични измѣрвания. Колкото и несигурни да сж даннитѣ въ грѣцката карта, все пакъ тѣ сигурно сж по-вѣрни отъ барометрично установенитѣ данни на Шулце.

Следъ пролома на Ангиста идва редъ да се говори за Кушиница планина, която авторътъ нарича съ старото ѝ грѣцко име Пангей. Въ тази планина „на около 600 м. височина е вѣроятно сжществуването на денудационна заравненост“. По сжщия начинъ пише Шулце и за драмския Бозъ-Дагъ: „заравненостъ на 1200 м. по южния склонъ, доколкото можеше да се види при облачно време; на 1000 м. като че ли и при Поликарпостъ...“. И при брѣга на Кавала имало слаби указания за ниво на 300 м. Тукъ вече забележката на Шулце е права. Само че той е трѣбвало да потърси и щѣлъ да намѣри не само указания, а положителни доказателства за абразионни заравнености на 320 м. А планинитѣ на северъ отъ Скеча сж представени по единъ невъзможенъ отъ научна гледна точка начинъ: по наблюдения отъ далеко на изтокъ отъ Ксанти имало гранитъ, а на Карталъ изглеждало да има гнайсъ. Да опредѣляшъ скалитѣ отъ 5 километра, дори отъ по-голъмо разстояние, е вече не дързостъ, а детинщина! Още повече, че всичко това е било излишно, тъй като макаръ и съвсемъ грубо, тѣзи мѣста сж показани върху геоложката карта на Ванковъ, която е била известна на Шулце и върху геоложката карта на проф. Ст. Бончевъ отъ 1936 г., която авторътъ не е ималъ възможностъ да консултира. Не подобре стои въпросътъ и съ опититѣ на Шулце да даде геоморфоложки

очерци за планините около Деде-Агачъ. Тъзи които се намиратъ на северъ отъ Деде-Агачъ, той познава само отъ картитѣ, а тѣзи, които се намиратъ на западъ отъ този градъ, ги е виждалъ само отъ параходъ. И затова за тѣхъ сж дадени само хипотези. Най-интересно е, че Шулице пише и за североизточния жгълъ на Тракия подъ гръцка властъ, въ която никога не е стъпвалъ, само отъ желание изложението му да бжде пълно.

Въ заключителнитѣ страници къмъ тази глава Шулице изтъква, че между „Източна Македония“ и „Западна Тракия“ се забелязвали нѣкои различия въ геоморфоложко отношение, отъ които по-важнитѣ били: наличността на много хълмисти земи въ „Западна Тракия“, каквито нѣмало въ „Източна Македония“ и липсата на блокове, които да отдѣлятъ голѣмитѣ низини отъ морето, поради което въ „Западна Тракия“ липсватъ тѣй характернитѣ за „Източна Македония“ проломи при устиата на рѣкитѣ. Тѣзи сравнения не сж никакъ сполучливи преди всичко, понеже се сравняватъ географски несравними величини: Шулице не сравнява географски области, а административни единици. Ако авторътъ бѣше взелъ дветѣ области въ тѣхнитѣ географски граници, той нѣмаше да може да забележи никакви разлики, защото най-североизточниятъ жгълъ на гръцката държавна територия, който именно представя хълмиста земя, не принадлежи на Бѣломорска Тракия, наричана, както вече се изтъкна по-горе, неправилно „Западна Тракия“. А най-долното течение на Вардара, съ което Шулице не се занимава, прилича толкова много на долното течение на Марица, че за такива голѣми разлики, за каквито говори Шулице, и дума не може да става.

Цѣла глава е посветена на екзогеннитѣ формообразуващи процеси. Покрай нѣкои сполучливи сравнения, и въ тази глава се намиратъ работи несъстоятелни, които се дължатъ пакъ на обстоятелството, че авторътъ не познава земитѣ около областитѣ, които изучава. Така напримѣръ Шулице безъ да е виждалъ ледникови следи въ Балканския полуостровъ пише за снѣжната граница. Готовъ е да теоретизира и дори да заключава въз основа на нея, че по време на последното залежаване „егейската суша“ още била сжществувала, съ което прави единъ много несполучливъ приносъ къмъ фантастичнитѣ идеи на Маулъ по този въпросъ, оборени вече доста отдавна отъ Луи.¹

Геоморфоложкитѣ дѣла на труда на Шулице се приключва съ едно сравнение съ съседни земи, основано върху литературни данни. Сравнението съ България е доста сполучливо. Трѣбва да се забележи обаче, че авторътъ явно е билъ вкаранъ въ заблуждение отъ работитѣ на Вилхелми и Гелертъ (български трудове той не е използвалъ), като пише, че въ Северна България само Вратчанската планина приличала по своя релефъ на земноповърхнитѣ форми въ бѣломорскитѣ земи. Никакво сравнение не е позволено, като се има предъ видъ, че тази планина представя една първична структурна форма. Недоумение буди само заключението, че едва презъ Горния Плиоценъ се е увеличилъ басейнътъ на Бѣло море чрезъ каптирането на Марица, която преди това се била вливала въ Черно море.

¹ Herbert Louis, Die eiszeitliche Schneegrenze auf der Balkanhalbinsel, въ Изв. Бѣлг. геогр. д-во, кн. I (Сборникъ въ честь на проф. Иширковъ), 1933, стр. 43.

Дали авторът не мисли за Тунджа, която според отдавна отхвърлени твърдения се била втичала въ Черно море? За Марица до сега поне никой не е изказвал подобно твърдение.

Дълът, въ който сж разгледани климатичнитѣ отношения въ нашитѣ две земи, заслужава всѣка похвала. Трѣбва само да се съжалява, че при сравняването на Бѣломорието съ по-северно разположенитѣ български земи авторът не се е възползувалъ отъ богатата българска климатоложка литература. Недоумение буди обаче началото на този дълъ отъ разглежданата работа, въ който се засѣгатъ биогеографскитѣ отношения: северното Бѣломорие се намирало на южната граница на горитѣ. Ако е въпросъ за тропифитнитѣ гори на Срѣдна Европа, твърдението е вѣрно. Но ако е въпросъ за горитѣ изобщо, не трѣбва да се забравя, че по цѣлата срѣдиземноморска област има най-различни ксерофитни гори, отъ които нѣкои сж разпространени и въ земитѣ, които ни интересуватъ.

Третата часть на книгата на Шулце е посветена на отдѣлнитѣ области, които сж разгледани повече отъ поселищно-географска гледна точка. Преди да пристъпи къмъ самата работа обаче, Шулце е намѣрилъ за добре да се спре въ нѣколко страници на Македонския въпросъ, който билъ дълъ на политичитѣ на балканскитѣ държави. На хората въ Македония имъ било съвсемъ безразлично, дали ще попаднатъ подъ сръбска, българска или гръцка властъ! Тѣзи „хора“ били безформена маса, която всѣки единъ отъ пробудилитѣ се въ началото на миналия вѣкъ балкански народи искалъ да привлече къмъ себе си. При това гърцитѣ се позовавали на обстоятелството, че старитѣ македонци били гръцко племе — нѣщо, което сега единодушно се приемало отъ историцитѣ и филолозитѣ, споредъ скромната забележка на Шулце. Отъ посоченитѣ възгледи на Шулце върху Македонския въпросъ е ясно колко силно е било влиянието на сръбската и гръцката пропагандна литература върху него и колко малко е осведоменъ той за балканскитѣ отношения, не само за съвременнитѣ, но и за старитѣ. Защото иначе нѣмаше да смѣта за истина твърдението на заинтересуванитѣ гръцки учени, на чело съ Хаджидакисъ, че старитѣ македонци на Александра Велики били гръцко племе. Въ страницитѣ на „Македонски прегледъ“ могатъ да се наброятъ нѣколко работи по този отдавна разрешенъ въ отрицателенъ смисълъ въпросъ.

Разглеждането на отдѣлнитѣ малки области Шулце започва съ Сърската котловина, която погълна извънредно много бѣжанци. Споредъ автора това било възможно само благодарение на обстоятелството, че презъ последнитѣ десетилѣтия преди войнитѣ притежанието на чифлицитѣ преминало отъ ржцетѣ на беговетѣ турци въ ржцетѣ на гръцки и еврейски търговци. Земитѣ на беговетѣ били обработвани „съ помощта на чифлигари християни (македонци) или турци. Гръцки селяни въ Сърската котловина почти е нѣмало“. Както се вижда, Шулце не желае да нарече дори християнското негръцко население на Сърската котловина българи. Сжщото се повтаря и въ единъ другъ пасажъ на следната страница 137: „съ стопанското изтиквање на турцитѣ (и македонцитѣ) гръцкитѣ селяни успѣли да навлѣзватъ въ една часть отъ напустнатитѣ земи, особено въ южната часть на котловината“. Явно е отъ този пасажъ, че подъ „македонци“ Шулце разбира българскитѣ селяни. Но най-интересно е, че авторътъ пише

подробно за типа на новите бѣжански села, описва на дълго и на широко едно нищожно циганско селце, като го сравнява съ „южнобългарското циганско село Казанлък“ (sic!), обаче никъде не споменава за многобройните запазени и до днесъ български села, които поради своята твърде особена физиономия заслужават много повече внимание отколкото циганите. Но това не трѣбва никакъ да ни очудва: авторътъ не е могълъ по редица причини да влѣзне въ досегъ съ българското население: той преди всичко е пжтувалъ съ благоволенieto на грѣцката властъ, която старателно е внимавала да води своя гостъ тамъ, където е било ней угодно.

И все пакъ може съ положителностъ да се твърди, че авторътъ съвсемъ не е убеденъ въ това, което пише за населението на Сѣрската котловина. Защото когато идва редъ да каже нѣколко думи за градовете въ периферията на котловината, той пише: „въ Сидирокастро още се чувствува традицията на единъ български градъ“ (на стр. 273 се казва дори, че преди войните имало 3000 българи), докато за Сѣръ отбелязва, че „градътъ е билъ винаги предимно грѣцки; българи или „македонски славяни“ сж съставяли малка частъ отъ населението“. Кавичките на „македонски славяни“ сж на Шулце. Когато говори за планинските земи около котловината, Шулце е вече напълно очистенъ отъ всѣкаквъ страхъ и направо пише за селата около Ченгелъ-планина, че и до днесъ сж запазили своята предвоенна българско-турска физиономия поради това, че тукъ колонизацията е била много слаба. А на стр. 155 изрично е подчертано, че „по високите мѣста господствуваше българското население, примѣсено тукъ-таме съ турци, но никога не и съ грѣци“. Следъ изселването на частъ отъ българското население нѣкои отъ тѣзи села опустѣли. Селото Мухлянь, споредъ „издирванията“ на Шулце, било изгорено отъ „комитаджиите“ презъ 1913 год. Издирванията не сж били много успѣшни, защото иначе авторътъ би узналъ, че това и много други села бѣха изгорени въ посочената година не отъ „комитаджии“, а отъ редовната грѣцка войска. Впрочемъ въ други случаи авторътъ се е осведомявалъ много по-правилно. Ето какво пише той за селото Скрижево, на южния склонъ на Смейница: „Скопие е било нѣкога чисто българско село и се наричало Скрижево... Кжните на бедното, изпълнено съ развалини село, сж отъ камъкъ. Жителите порано били, така искаха да ми представятъ работата, направени на фанатични българи съ български пари... Въ 1913 год. цѣлото село било изгорено отъ бандата на разбойника „капитанъ“ Дука. Повечето семейства избѣгали въ България, нѣкои слѣзли въ Калитея, и само две семейства сж останали да живѣятъ и до днесъ“. А за селото Боболецъ, въ драмския Бозъ-Дагъ, наричано днесъ Пиргосъ, казва, „че то е било българско и турско село, и българскиятъ езикъ и днесъ е много често употребяванъ, тъй както е и въ с. Дряново, което се намира пакъ въ сжщата планина“.

При положението, че Шулце много добре е билъ осведоменъ какво е било „негрѣцкото християнско население“, доста странно впечатление прави неговото нежелание да го нарече още въ началото на своя трудъ съ неговото сжщинско име.

Въ втората глава на третата частъ Шулце разглежда малките области въ Бѣломорска Тракия. Тази глава се предхожда отъ единъ прегледъ на населението на тази земя преди и следъ войните, при което сж дадени

само цифри отъ гръцки автори. И затова споредъ Шулце българитѣ тукъ били съставляли преди войнитѣ само 13% отъ цѣлото население. Следъ войната повечето отъ тѣхъ се изселили, бележи авторътъ, като добавя, че „почесто се срѣщатъ между другото на Чобанъ дагъ“ (височинитѣ на северъ отъ Деде-Агачъ). Добре е да си взематъ бележка отъ това абсолютно достоверно сведение онѣзи, които пишатъ отъ заинтересованостъ или пъкъ отъ невежество (както е случаятъ съ нѣкои български публицисти, които правятъ занятие отъ своя интересъ къмъ нашитѣ национални въпроси), че въ Бѣломорска Тракия вече нѣмало българи. Като прибавимъ къмъ тѣхъ и помацитѣ, които до единъ сж останали по мѣстата си (напримѣръ въ голѣмото помашко село Гази-Евренъ и въ други села на северъ отъ Скеча), ясно ще стане, че българскиятъ елементъ въ Бѣломорска Тракия е все пакъ още доста значителенъ.

Много интересни сж даннитѣ, които Шулце дава за народностния съставъ на населението на градъ Скеча, гдето въ 1928 година имало 21,227 души гърци, 12,216 турци, 1,018 арменци, 687 евреи, 212 цигани, 167 „македонославяни“, 114 българи и 271 разни, всичко 35,912 души. За жалостъ авторътъ не посочва източника на тѣзи свои данни, нито пъкъ ни обяснява по какво се различаватъ „македонославянитѣ“ отъ българитѣ. Забележителенъ е голѣмиятъ брой на турцитѣ, голѣма частъ отъ които не сж староседелци, а бѣжанци отъ България, настанили се тукъ около 1900 год. Не е безинтересно да отбележа, че споредъ автора въ Гюмюрджинско гърцитѣ по численостъ винаги сж идвали следъ българитѣ. Въ тази глава сж казани по нѣколко думи поотдѣлно за всѣки единъ отъ градоветѣ на Бѣломорска Тракия. За Деде-Агачъ Шулце съ право изтъква, че неговиятъ сегашенъ хинтерландъ е обусловенъ отъ политическата граница и че представя само отрѣзъкъ отъ една много по-голѣма стопанскогеографска единица. Засегнати сж съ по нѣколко думи и стопанскитѣ деятельности, като за риболова се казва, че около Буру-гьолъ се практикува отъ българи; имало още и българи пастири; а пъкъ за производството на коприна бележи, че то било въ тѣсна връзка съ гръцкото население. Това предположение на автора не е много основателно, защото на много мѣста въ България копринарството преуспѣва, безъ да има каквото и да било гръцко население.

Въ тази глава е за отбелязване и другъ единъ много интересенъ пасажъ. „Макаръ населението да е напълно смѣнено, въ селото и въ неговата околностъ е известно само старото име — Доганъ-Хисаръ, а не официалното име Есими.“ Това е лесно обяснимо съ обстоятелството, че ако населението на самото село е напълно смѣнено, не е смѣнено населението на околнитѣ села. Пришелцитѣ научаватъ всички названия отъ него. Това сведение е важно за онѣзи, които сж готови да употребяватъ въ книги и карти новитѣ официални названия.

Въ четвъртата частъ на обемистата си книга Шулце се занимава специално съ колонизацията на Бѣломорскитѣ земи. Дебело е подчертано, че споредъ Лозанския договоръ бѣха размѣнени не гърци съ турци, а християни съ мохамедани, поради което въ Гърция дойдоха много караманлии. Споредъ наблюденията на Шулце, бѣжанцитѣ отъ Мала-Азия и до днесъ говорятъ почти изключително турски и много слабо разбиратъ гръцкия езикъ! Това обстоятелство е подчертавано и отъ пишещия тази рецензия

на няколко пкти. То говори много красноречиво за бъркотията, която се създаде въ бѣломорскитѣ български земи следъ последнитѣ преселвания.

Въ тази глава следъ малкия уводъ сж разгледани последователно главнитѣ колонизационни области, като се започне отъ западъ съ Сѣрското поле и се свърши на изтокъ съ земитѣ около Марица. Въ много случаи сж дадени сведения за всѣко село поотдѣлно. Особено интересни сж бележитѣ на автора за нѣкои български села въ Драмско, гдето споредъ Шулце и днесъ живѣятъ много българи, които само официално се наричатъ гърци само и само да могатъ да останатъ въ роднитѣ си краища. Много право забелязва Шулце, че планинитѣ никакъ не сж привличали грѣцкитѣ колонисти и затова той посочва като голѣмо изключение заселването на планинскитѣ краища на западъ отъ Димотика и Софлу съ бѣжанци. Той обяснява това обстоятелство съ нѣкакво предназначено желание на Гърция да постави преграда отъ грѣцко население по долното течение на р. Марица.

Въ следващитѣ две глави на сжщия дѣлъ сж разгледани географскитѣ успѣхи и неуспѣхи на колонизацията. Между последнитѣ на първо мѣсто е посочено опустяването на планинитѣ и несистемното заселване на бѣжанци въ градоветѣ, гдето поради това безработнитѣ и недоволни пролетарии сж добра почва за постоянни смутове. Като голѣма прѣчка за една системно прокарана колонизация е посочена маларията.

Последната глава отъ дѣла, който е посветенъ на колонизацията, представя единъ много несполучливъ сравнителенъ етюдъ. На автора сж липсвали както собствени проучвания, така и необходимата литература. Той не знае нищо за много системно прокарваната колонизация въ Турция¹, а за колонизация въ България пише въз основа на повърхностнитѣ работи на Шубенраухъ, Гелертъ и Лоренцъ. Шулце е ималъ и своеобразната идея да сравнява колонизацията на бѣломорскитѣ български земи съ колонизацията на Сибиръ, разбира се, пакъ въз основа на студии на нѣмски автори. Най-после е направено и сравнение съ Италия, гдето било имало много по-малко новоосновани селища, отколкото въ до тукъ споменатитѣ държави, което съвсемъ не е вѣрно.

Петиятъ дѣлъ на разглежданата работа представя една стопанско-географска студия. Тя се предшества отъ единъ краткъ прегледъ на почвитѣ въ разглежданитѣ земи. Отъ него излиза, че авторътъ нѣма никакво понятие отъ почви, и ако пише за тѣхъ, то е само отъ желание да бжде студията му по-пълна. И затова този уводъ не допринася съ нищо за разбиране на тѣзи стопански отношения, които сж обрисувани въ следващитѣ страници. На всѣка култура е посветенъ по единъ малкъ етюдъ, като тютюнътъ съ право е разгледанъ най-широко, дори повече отколкото е потрѣбно. Струва ми се, че е излишно въ една географска книга да се пише обстойна история на цигарата. Не е безинтересно да се отбележи, че споредъ автора тютюневата култура е обусловена не само отъ климатичнитѣ и почвени условия, но и отъ етническия съставъ на населението. Най-хубавиятъ тютюнъ въ Драмско се вади отъ българскитѣ селяни. Нито старото грѣцко население, нито новитѣ бѣжанци могатъ да отглеждатъ

¹ Вж. Дим. Ярановъ, Вътрешната колонизация въ Турция. Архивъ за поселищни проучвания, год. II, кн. I, 1939, стр. 35—55.

добър тютюн. Тази част от книгата на Шулице завършва с един преглед на съобщенията в тези земи, откъснати сега за сега съвсем от България.

Препълнена с най-разнообразни дребни сведения, повечето от които не са оригинални,¹ книгата на Шулице страда откъм прегледност, главно поради липсата на обобщителни части. На този обемист том липсва и съответното заключение. То е написано така общо и с фрази, които сме чели много пъти, та човек може да се запита, дали е било необходимо да се напишат 441 голъми страници, за да бъде извадено такова хилаво заключение. То се състои в това, че България била имала грамадни стопански интереси на Бъло море и затова нейният натиск върху „Северна Гърция“ бил голъм. И въпреки това границата между Гърция и България била „органическа“, защото раздѣляла две климатично и антропогеографски твърде различни области и минавала по планини. Че политическата география в рѣшет на някои „учени“ е инструмент, с който могат да се коват съвсем противоположни изводи, е нѣщо добре известно. Но за да може да се отиде до там, да се нарече органическа днешната гръцко-българска граница, за това вече човек трѣбва чисто и просто да страда от дебелоочие.

Поради всички изтъкнати до тук недостатѣци работата на Шулице не задоволява. Неуспѣхът се дължи без съмнено на две обстоятелства, които се коренят в една основна причина: авторът не е сроден с земята, която разглежда, още по-малко с нейното население. Той не познава еволюцията на нѣщата и затова всичко е дадено като безжизнена моментна снимка. Той не познава основно въпросит, които третира, поради което не е могъл да използва критично съществуващата литература, откъдето произлиза и неговото доста странно, да не кажем, съвсем пристрастно отношение към Македонския въпрос, който по необходимост е трѣбвало да бъде засегнат. Ако на Шулице му е било потрѣбно да напише една хабилитация, могъл е да намѣри друг обект, в връзка с който да покаже своит познания, но не и да се занимава с земя и народ, които му са съвсем чужди. Човек трѣбва да бъде много наивен за да мисли, че може да се запознае с тях в течение на нѣколко седмици или месеци или пък чрез литературата, която при това не е използвана напълно или пък е използвана много некритично.

Дим. Ярановъ.

Léon Beaulieux, *Des noms de famille en bulgare*. Revue des études slaves, t. XIX, fasc. 1 et 2, Paris 1939, p. 17—39.

Известният парижки българовед Леон Болйо, почетен член на Македонския научен институт, се спира на един интересен езиков въпрос, в който се отразява и историческото развитие на българския народ. Както изтъква и авторът, българскит патроними не са се образували всѣкога по един и същ начин. Обикновено патронимият се състоят от две съществени части: бащино име и дума, която посочва

¹ Този факт е подчертан и от Jacques Ancel в неговата критика на труда на Шулице: *Une mise au point sur la Nouvelle Grèce*, в *Annales de Géographie*, 1938, стр. 635—636.

произхода (filiation) на дадено лице. Германските и скандинавските езици употребяват патронимни отъ една дума, съставена отъ бащиното име, къмъ което се прибавя въ видъ на суфиксъ думата *sohn*: Mendelssohn, Petersen, сир. синъ на Менделъ, синъ на Петра. Сжщо и въ арабския езикъ се употребява дума съ сжщото значение — *ben*, само че тя стои отдѣлно отъ бащиното име: Ahmed ben Mohammed (Ахмедъ синъ на Мухамеда). Обаче славянските езици, както гръцкиятъ и ромънскиятъ, иматъ друга система: патронимията е прилагателна форма, образувана отъ бащиното име и суфиксъ, който означава принадлежностъ. Авторътъ смѣта, че първоначално къмъ това прилагателно се прибавяла думата „синъ“, напр. на руски Ивановъ сынъ, но твърде рано (*de très bonne heure*) само прилагателната форма била достатъчна да означава произхода на лицето (да се казва само напр. Ивановъ, въ смисълъ синъ на Ивана). Сжщото станало и въ бълг. езикъ: Иванъ Петровъ, вм. Иванъ Петровъ сынъ. При все това у руситѣ една патронимия може да се кристализира въ фамилно име и за различие отъ нея втората, по-нова, патронимия на едно лице приема суфиксъ *овичъ*, *евичъ*: Стефанъ Ивановичъ Петровъ. Българитѣ не употребявали две патронимии (стара и нова), както руситѣ, и не задържвали старата патронимия до степенъ на фамилно име. Синътъ на Иванъ Петровъ Стефанъ ще се наричалъ Стефанъ Ивановъ (само по името на баща си). Тая празнина (*lacune*) въ българската ономастична система дълго време била прѣчка за пълно опредѣляне на фамилното име и едвамъ въ последно време официално е отстранена.

По-нататкъ авторътъ разглежда, какъ се развила българската ономастична система. Най-напредъ въ България сжществена частъ отъ наименованието на единъ индивидъ било кръщелното име (на френски *répôt*). Това българско схващане за предимството на кръщелното (собственото) име се засилва подъ влияние на турцитѣ, които сжщо придавали такова значение на собственото име (*répôt*), както се вижда отъ названията Османъ паша, Омаръ паша и пр. На това се дължи споредъ автора, че и сега официалнитѣ списъци на избирателитѣ сж наредени по азбучния редъ на собственитѣ имена, а не на фамилнитѣ. Обаче трѣбвало да се осигури самоличността на единъ индивидъ чрезъ названието му. Затова къмъ собственото или кръщелното му име се прибавяла особена дума, която да го отличава отъ едноименнитѣ лица. Този втори елементъ въ българското име се казва презиме и прѣкоръ. Отъ опредѣлението на Н. Геровъ и Дювернуа би могло да се заключи, че презиме и прѣкоръ сж синоними, но въ сжщностъ всѣки цю-годе културенъ българинъ ги различава. Презимето е прилагателна форма отъ собствено име (*répôt*) и означава патронимия. Напр. Ивановъ е презиме, произлѣзло отъ името Иванъ. Прѣкорътъ пъкъ е название, съответно на френското *signom*, а сжщо така и на френското *sobriquet* (прозвище), понеже често съдържа ирониченъ или саркастиченъ смисълъ. Прѣкорътъ въ първа степенъ, сир. собственото прозвище на едно лице, не се смѣтало за недѣлима частъ отъ наименованието му. Поради това често прѣкорътъ билъ поставянъ въ скоби, напр. Иванъ Петровъ (Джудже[то]), но прѣкорътъ въ „втора степенъ“, сир. наследеното прозвище, вече замѣнялъ патронимията. Напр. синътъ на Иванъ Петровъ Джуджето Стефанъ можелъ да се нарича Стефанъ Ивановъ или Стефанъ Джуд-

жевъ. Списъците на участниците въ четите на Хаджи Димитър и попъ Харитонъ и списъците на спомоществателите въ печатни книги дали основание на автора да заключи, че до края на XIX в. българските имена на лица се състоятъ отъ два елемента: кръщелно име и бащино (въ повечето случаи) или вториченъ прѣкоръ (по-рѣдко).

Авторътъ не е взелъ предъ видъ по-стари български паметници отъ XIX в., като напр. издадените отъ мене две търновски кондики, които изобилствуватъ (особено втората) съ имена. И тѣ посочватъ склонността на българина да опредѣля самоличността предимно съ две имена, второто отъ които е по-често патронимия. Тамъ се срѣщатъ първични прѣкори безъ ирониченъ смисълъ: посочватъ мѣстопроизходъ, занятие, етнично потекло. За ономастиката преди XIX в. може да се намѣрятъ данни още въ списъците на енорияшите въ Охридъ и на дарителите отъ Охридъ и селата. Тѣ сж обнародвани въ моята книга История на Охридската архиепископия-патриаршия, София, 1932, Разни приписки и надписи сжщо могатъ да дадатъ нѣкои сведения.

Авторътъ различава три периода въ развоя на българската ономастична система: 1) до освобождението на България (1878), 2) отъ освобождението на България до края на всеобщата война (1878—1918) и 3) отъ края на всеобщата война до днесъ. Презъ първия периодъ има пълненъ произволъ относно втората частъ отъ името на едно лице. Децата на единъ и сжщъ баща не носѣли едно и сжщо презиме: едни се наричали по неговото собствено име (патронимия), други—по неговия прѣкоръ (въ вторична форма). Случвало се не рѣдко едно отъ децата да се нарича не по името на баща си, а по името на дѣда си. При тоя редъ децата отъ третото поколение, внуците, можели да носятъ различни презимена, когато у френците внуците, да речемъ, на Jacques Dupont ще носятъ все презимето (пот) Dupont. Още въ първите години следъ освобождението на България се почувствувало, колко е недостатъчна такава произволна ономастика, особено за установяване на самоличността на гражданите. Затова съ законъ отъ 1880 год. се предписало да се държатъ официални регистри на гражданското състояние, а въ 1907 год. Народното събрание гласувало Законъ за лицата, по силата на който въ акта за раждането се вписвало името на новороденото дете и (за законните деца) името и презимето на майката и бащата. При все това производите въ ономастиката не били премахнати. Една отъ причините — мисли авторътъ — билъ нееднакъвиятъ начинъ на записването на учениците въ училищата. Едничката точка, въ която учителите приблизително били съгласни, била записването на децата да става съ име отъ два елемента (авторътъ има предъ видъ списъците на търновските прогимназии отъ 1907 до 1912 год.). Обаче ако записването на собственото име (рѣпот) било лесно, не е било така за втората частъ отъ името на учениците — презимето, което учителятъ самъ опредѣлялъ като патронимия по името на бащата или по името на дѣдото на ученика. Авторътъ привежда примѣръ за това писателя Йорданъ Йовковъ по статията на Ст. Казанджиевъ „Разговоръ съ Йорданъ Йовковъ“ въ сп. „Златорогъ“, XVIII, 9, стр. 297—310. Когато постъпилъ въ гимназията (въ София), учителятъ го записалъ не, както се назовало само момчето — Йорданъ Стефановъ, а по името на дѣдо му — Йорданъ Йовковъ. Авторътъ лично е за-

белязалъ чести различия между кръщелнитѣ свидетелства и дипломитѣ на българскитѣ студенти. Тѣзи разногласия имъ причинявали безизходни мъчнотии.

За да се установи системата отъ три имена, много благоприятствувала военната служба и бракътъ. Българскитѣ военни власти, подобно на рускитѣ, първи почнали да записватъ новобранцитѣ съ три имена (собствено, бащино и дѣдово: Иванъ Стояновъ Стефановъ). Следъ всеобщата война тази практика била приета и отъ другитѣ административни власти (въ личнитѣ карти и др. документи, като трети елементъ трѣбва да бѣде фамилното име).

Обаче въ текущия животъ тази административна формалностъ още не е наделѣла. Все си продължава обичаятъ да се употребява име съ два елемента. Споредъ автора, днешната двусъставна ономастична система се различава отъ старата. Първата не търпи вече (*ne comporte plus*) елемента, който характеризираше първобитната именна система: патронимията (бащиното име). Той твърди, че българскиятъ обичай, който въ продължение на вѣковетѣ се противѣлъ да се установи фамилното име (*a résisté à la fixation du nom de famille*), се прекратилъ (*a fini*) въ деня, когато трѣбвало да се отстъпи на необходимостта да се установи фамилното име чрезъ пожертвуване на патронимията. Обаче отъ опитъ зная, че тоя процесъ още не е напълно завършенъ. Бащиното име (патронимията) не е престанало да се употребява вмѣсто фамилно име,¹ т. е. то още играе изобщо ролята на *nom* у френцитѣ.

Г-нъ Beauléux е разгледалъ въпроса компетентно, занимливо и съ любовъ къмъ българския народъ. Съ тоя въпросъ започналъ да се занимава въ Търново, въ м. августъ—септемврий 1924 г. Може би трѣбва още да се проучи периодътъ преди 1878 г., но изследването и въ представения видъ е твърде интересно. Въ друга статия авторътъ обещава да представи лингвистичния механизъмъ, споредъ който се образували главнитѣ български фамилни имена.

И в. С.

Ромънски отзывъ за книгата „Галички дијалекат“ отъ проф. А. Беличъ.

Въ последната книга на известното белгийско списание за византоложки проучвания „Byzantion“, което излиза въ Брюкселъ подъ редакцията на видния белгийски ученъ Х. Грегуаръ (т. XIV, 1939, стр. 537—543), е помѣстенъ кратъкъ прегледъ на нѣкои нови научни публикации, въ които се обсъждатъ проблеми на балканската лингвистика. Авторъ на този критиченъ анализъ е известниятъ ромънски филологъ проф. Т. Капиданъ, по произходъ македонски аромънинъ. Между нѣколкото разгледани отъ ромънския ученъ съчинения се намира и изследването на проф. А. Беличъ върху говора на известното западномакедонско село Галичникъ. Както се знае, въ предговора къмъ това си съчинение бѣлградскиятъ славистъ бѣ изложилъ на широко най-новитѣ си схващания върху македонскитѣ говори. Споредъ него, само южнитѣ македонски говори иматъ известна близостъ

¹ Срв. Алманахъ на Софийския университетъ, София 1929.

съ българския езикъ, докато сръбнитъ и севернитъ македонски говори генетично съвпадали къмъ сърбохърватския езикъ. Тѣзи схващания сръбнаха решителна опозиция между всички слависти, които се занимаватъ съ проблемитъ на македонската диалектология и чийто брой въ последно време значително нарастна. Видѣ се именно, че сж минали времената, когато можеше произволно да се спекулира отъ страна на сръбскитъ филолози съ характера на македонскитъ говори и че всѣки опитъ за извѣртане не може вече да избѣгне отъ критичния надзоръ на посветени и въ най-малкитъ подробности въ съответнитъ проблеми учени люде. Въ „Македонски прегледъ“ се дадоха последователно както подробни анализи на най-новата Беличова теория (отъ Милетича и Селишева, вж. год. IX, кн. II, стр. 57—87; год. IX, кн. III и IV, стр. 21—54; год. X, кн. III и IV, стр. 181—195), така и отзиви за реакцията, която тази теория предизвика у нѣкои западноевропейски слависти (вж. год. XI, кн. III и IV, стр. 169—179; год. XII, кн. I, стр. 124—127). Не ще бжде безинтересно да се знае и становището на проф. Капиданъ по тия въпроси. Ето защо по-долу предаваме изцѣло въ български преводъ критичнитъ бележки на ромънския ученъ:

„Познато е несъгласието, което съществува между сръбскитъ и българскитъ лингвисти досежно характера на славянскитъ говори въ Македония. Първитъ ги считатъ сръбски по произходъ, а вторитъ имъ приписватъ българско потекло. Истината е, че отъ когато се направиха първитъ научни изследвания върху тѣзи говори, напр. отъ Облакъ (Archiv f. sl. Phil. XVII), винаги тѣзи диалекти сж се смѣтали за принадлежащи къмъ българския езикъ. Нѣщо повече, славянското население, което говори тѣзи диалекти, се признава за българско. То нарича себе си бугари, а не сърби, и другитъ народности въ Македония, напр. македонскитъ ромъни, го наричатъ Vúrgári, име заето отъ гръцки, което значи българи. Единъ трудъ на г. А. Беличъ (Галички дијалекат, Београд 1937), като разглежда говора на Галичникъ, голѣмо село разположено въ областта на Дебъръ, си поставя за целъ да разисква отново въпроса за произхода на тѣзи диалекти. Ние нѣмаме намѣрение да правимъ тукъ критиченъ прегледъ на всички тълкувания, на които се подлагатъ езиковитъ факти отъ страна на видния лингвистъ отъ Бѣлградския университетъ. Той прави подробенъ анализъ на всички въпроси, които се отнасятъ до граматичната структура на изследвания диалектъ, като идва до заключение, че въ Македония имаме два славянски диалекта: юженъ, който обхваща областта на югъ отъ градоветъ Дебъръ, Охридъ, Ресенъ, Битоля до линията Солунъ—Костуръ; северенъ, споредъ автора истинскиятъ македонски диалектъ (прави македонски дијалекат), който се простира на северъ отъ областта, заета отъ южния диалектъ, като обхваща главнитъ центрове Прилепъ, Велесъ, Скопие, Кочани, Щипъ, Тетово и т. н. Северниятъ македонски диалектъ принадлежи къмъ сърбохърватския езикъ, като частъ отъ голѣмата „шокавска“ диалектична група. Разликата между единия и другия се състои въ замѣнитъ на *tj dj*, които сж дали *шт жд* въ южнитъ говори и *к' г'* въ севернитъ, разбира се съ преходни форми въ единия и въ другия диалектъ. Що се отнася до редуцията на неударенитъ гласни, до морфологията съ нейното аналитично склонение, до задпоставения членъ и най-после до акцентната система, напълно различна отъ сръбската — сборъ отъ явления, които сж-

ществуватъ въ български и ги нѣма въ сърбо-хърватски, всичко това за автора е отъ второстепенна важностъ. Азъ мисля, четъкъмъ въ тая частъ на граматиката трѣбва да се търси произходътъ на македонскитѣ говори, който не може да бѣде другъ освенъ български (к. м.).

К. М.

D. A. Xanlatos, Beiträge zur Wirtschafts — und Sozialgeschichte Makedoniens im Mittelalter, hauptsächlich auf Grund der Briefe des Erzbischofs Theophylaktos von Achrida (Dissertation, München 1937, 87 SS).

Единъ младъ гръцки ученъ е ималъ похвалното хрумване да проучи стопанската и обществена история на Македония презъ XI—XII вв., въз основа на писмата на охридския архиепископъ Теофилакта. Едно подобно проучване представя голѣмъ интересъ не само поради своята новостъ, но и поради трудноститѣ, съ които е свързано. Издирванията върху вътрешната история на Византия и на съседнитѣ ней земи сж още твърде малобройни. Това, може би, се дължи до голѣма степенъ на оскъдния градивенъ материалъ, съ който се разполага въ тази областъ. Напълно правъ е Ксаналатосъ, когато изтъква, че докато изворитѣ за външната история на Византия сж достатъчни, изворитѣ за проучването на вътрешната история сж оскъдни. Причина за това е загубата на множество византийски документи, които биха ни дали сведения за административния, общественъ, стопански животъ — области, които съвсемъ слабо се засѣгатъ отъ обичайнитѣ поведователни извори за времето. Това е особено вѣрно за историята на XI в. Между оскъднитѣ исторически извори за това време почетно мѣсто заема богатата преписка на охридския архиепископъ Теофилактъ. Използуването на Теофилактовитѣ писма обаче е свързано съ известни мъжнотии. Тѣзи писма не сж запазени въ ръкописитѣ въ установенъ хронологически редъ и това затруднява датирането. Писмата на охридския архиепископъ сж проучвани нѣколко пѣти у насъ. Преди нѣколко години покойниятъ митрополитъ варненски и преславски Симеонъ, Писмата на Теофилакта, охридски архиепископъ български (= СББАкН, XXVII. 1931) издаде въ български преводъ, съ уводъ и обяснителни бележки тѣзи писма. Въ своитѣ трудове „Намѣстници-управители на България презъ царуването на Алексия I Комнинъ“ (= Byzantinoslavica, IV. 1932, pp. 139—152, 371—398), както и въ своята „История на българската държава презъ срѣднитѣ вѣкове. II. България подъ византийско владичество“ (София 1934), покойниятъ проф. В. Н. Златарски обстойно е използувалъ и проучилъ тѣзи писма, разбира се, главно съ огледъ на политическата история на онова време. Въ тѣзи изучавания сж сторени сжщо опити да се датиратъ писмата на Теофилакта. Както самъ Ксаналатосъ признава (стр. 8), той се е ограничилъ (musste mich... beschränken) да следва датировката, установена отъ митр. Симеона и отъ проф. Златарски (вж. Xanlatos, стр. 20—21, хронологическитѣ указания за писмата).

Въ началото на своето изследване Кс. е далъ биографични данни за самия Теофилактъ Охридски (стр. 15—17). Споредъ него, Теофилактъ се родилъ „презъ първата половина на XI в.“ Митрополитъ Симеонъ, п. с., с. VIII, се бѣ изказалъ по-опредѣлено, а именно, че Т. „ще да е роденъ въ третото или четвъртото десетилѣтие на XI в.“. Митр. Симеонъ (п. с.,

стр. XIII) приемаше, че Т. е билъ издигнатъ за охридски архиепископъ „около 1091/92 год.“, което изглежда по-приемливо, отколкото датата („около 1090“ год.), указана отъ Ксаналатосъ. Относно датата на Теофилактовата смъртъ Кс. смѣта, че архиепископътъ ще да е починалъ наскоро следъ 1108 г.—Използуването на писмата на Т. е трудно и за това, че тѣзи писма сж написани съ твърде риториченъ стилъ, съобразно съ общата тогавашна мода въ Византия. Писмата сж били писани като малки книжовни произведения, въ които писачътъ е искалъ да покаже своето умение да пише и своята начетеностъ. Понѣкога е твърде мъчно измежду различнитъ виеватии обрати на речта, измежду намецитъ, сравненията или цитатитъ отъ античността и риторичнитъ преувеличения да се изведе действителната мисль на писача. Други трудности при използването на Теофилактовитъ писма се криятъ въ това, че досегашнитъ издания (главно това у Migne, P. Gr., CXXVI, coll. 307-558) сж съвсемъ незадоволителни: първитъ издатели сж разчели текста по ръкописитъ не съвсемъ точно, и при препечатването въ изданието на Migne грѣшкитъ и опущенията сж били умножени. Митрополитъ Симеонъ бѣ предложилъ нѣкои поправки на текста. Ксаналатосъ е възприелъ тѣзи поправки, а и самъ прибавилъ други (стр. 22—23: Textemendationen zu den Briefen des Theophylaktos). Изглежда обаче, че съдребни поправки текстътъ на писмата не може да се спаси и оправи: необходимо е цѣлостна провѣрка, и то въз основа на ръкописитъ. Напоследъкъ въ редицата „Corpus Bruxellense historiae byzantinae“, между изданията „en préparation“ бѣ оповестено едно ново, критично издание на тѣзи писма, „споредъ всички запазени ръкописи, предхождано съ исторически уводъ, съпроводено съ френски преводъ и коментаръ“. Какво би било това издание и дали, при днешнитъ времена, ще може нѣкога да се осъществи, не може да се каже. Въ всѣки случай отъ предварителнитъ проучвания, доколкото сж оповестени, се вижда, че новото издание би внесло решителни и основни промѣни въ текста и би се отразило на всички съответни проучвания. Издателката на този тъкменъ трудъ, г-жа A. Legou-Mo-linghen, Prolégomènes à une édition critique des „lettres“ de Théophylacte de Bulgarie ou de l'autorité de la „Patrologie grecque“ de Migne (=Byzantion, XIII. 1938, pp. 253—262) е показала колко незадоволително е наистина изданието на Migne. Издателката примѣрно е дала поправенъ текстъ на писмо VIII по сбирката на Ламия (у митроп. Симеона, стр. 200—201), като го е съпоставила съ текста у Migne. Въ писмото, отправено до Ивана, сина на севастократора Исакъ Комнинъ, Т. пише, че императорътъ билъ направилъ нѣкакво дарение на църквата, което Иванъ Комнинъ утвърдилъ. Въ що се състояло това дарение Т. дава указание по-нататъкъ въ писмото. Но тъкмо тукъ текстътъ е твърде много повреденъ. Съпоставката е изненадваща. Споредъ новото издание трѣбва да се чете (вж. 256): *φημί δὲ (вм. δὲ у Migne) τὴν τῶν Πολυτιτῶν (вм. πολυτιμόνων!) ἐκτέλει παντελῶς (вм. παντελῶς) ἐξουσίαν (вм. ἐξουσίαν) νόμον καταβαρυνόμενον (вм. — μέντη) τῷ τοῦ ξευρολογίου (вм. ξευρόλεω) τέλει, τῶν ἄλλων δὲ πασῶν ὑπερχεόμενον (вм. ὑπερχεμένην) ἐπηρεϊδῶν...* Въ писмото, след., не става дума за „свършеното освобождение на селскитъ свещеници отъ данъци“, както бѣ разбралъ митрополитъ Симеонъ (п. с., стр. 200), а за свещеницитъ отъ областта Пологи — нѣщо свършено различно! По-нататъкъ

въ текста се чете: *πιτάκιον ὑπογεγραμμένον τῇ σεβαστῇ σου χειρὶ* (ib., p. 257). Говори се за писмена повеля (питакионъ), подписана отъ ржката на Иванъ Комнина, докато въ текста на Migne тази дума *πιτάκιον* съвсемъ отсъствува и мѣстото е неясно. Въ сжщото писмо по-долу Т. моли да бжде възвърнато на свещеницитъ всичко, каквото имъ е било взето. У Migne се чете: *ἀντιστρέφαι δὲ καὶ εἴ τι ἀπὸ ἱερέων ἢ... κληρικοῦς ἢ ἐτέρους τινὰς ἀφείλετο*. Митрополитъ Симеонъ (п. съч., стр. 200 и б.) признаваше, че „тукъ е повреденъ текстътъ и мжчно могатъ да бждатъ попълнени липсващитъ една или две думи“. Възстановениятъ текстъ гласи (L.—M., ib., p. 257): *ἀντιστρέφαι δὲ καὶ εἴ τι ἀπὸ ἱερέων ἢ λόγφ ἀερικοῦ ἢ ὁτρωτζίνας ἀφείλετο...* Въ писмото, след., се говори за „аериконъ“ (*ἀερικόν*), а заедно съ това се споменува — за пръвъ пжтъ тукъ! — налогътъ „отрочина“ (*ὁτρωτζίνα*) (отъ слав. „отрокъ“), чието съдържание не може да се опредѣли съ точностъ, но издателката предполага, че представя „налогъ на дулопарикитъ“ (ср. нейната статия *Trois mots slaves dans les lettres de Théophylacte de Bulgarie*, въ: *Ann. Inst. de Phil. et d'hist. Orient. et Slaves*. VI. 1938, pp. 116—117). Въ своитъ prolegomena A. Leroy-Molinghen е дала (pp. 260—261) още единъ откъселекъ отъ Теофилактово писмо, не по-малко занимливъ. Тя смѣта, че краятъ на писмо XIII по Ламия (у митрополитъ Симеонъ, п. с., стр. 209—212), отправено до „скопския дука Таронитопулъ“, представя отдѣлно писмо — до Ивана, сина на севастократора Исаакъ Комнинъ. Между другитъ поправки, най-важна е тази въ началото на новото писмо. У Migne (ib., col. 525 C) се чете: *Οἱ δ' ἐν τῇ πολυχνίῳ ἱερεῖς, οὐδεμιᾶς ἀδείας ἢ ἀνεσίως ἔτυχον...*, което митрополитъ Симеонъ, п. с., стр. 210, преведе: „Живущитъ въ селцето свещеници не получили никакво облекчение и спокойствие“... Вѣрниятъ текстъ обаче гласи: *Οἱ δ' ἐν τῇ Πολόγφ ἱερεῖς, οὐδεμιᾶς ἀδείας ἢ ἀνεσίως ἔτυχον...*, след., става дума за „свещеницитъ въ (областьта) Пологъ“, които не били получили никакво освобождение (*ἀδεία*) или данъчно облекчение (*ἀνεσία*). Само тѣзи две поправки въ посоченитъ писма сж достатъчни да покажатъ, колко промѣни ще даде основниятъ прегледъ на текста на Теофилактовата преписка. Подобно на тѣзи две ценни указания за свещеницитъ въ областъта Пологъ (ср. за нея А. М. Селищев, *Полог и его болгарское население*, София 1929), безъ съмнение ще излѣзатъ наяве и много други отъ възстановения и оправенъ текстъ. Но ако наистина текстътъ, който е даденъ у Migne, е толкова незадоволителенъ, а той е служилъ за основа на всички досегашни изследвания, неволно изниква мжчителенъ въпросъ: нима не сж били преждевременни и погрѣшни, вече по основа, преводътъ на митрополитъ Симеона, въпрѣки всички поправки, па сжщо и изследването на Ксаналатоса? Най-малкото, което би трѣбвало да се очаква, следъ новото и критично издание на Теофилактовитъ писма, е — да се внесатъ голѣми промѣни и допълнения въ превода на митрополитъ Симеона, а можеби и въ изучването на Ксаналатосъ. Двамата изследвачи обаче иматъ това оправдание, че никой досега не е смѣталъ текста у Migne за толкова повреденъ.

Въ първия дѣлъ на изследването на Кс. сж разгледани въпроситъ за отношенията на държавата и църковнитъ имущества. Кс. подчертава, че единъ отъ основнитъ въпроси въ вжтрешната византийска история е въпросътъ за отношенията между държава и църква. Писмата на Т. даватъ

ценни сведения въ това отношение. Авторътъ е изложилъ въпроса за правдинитъ, давани на Църквата отъ византийскитъ императори. Споредъ него, X и XI вѣкове представятъ, следъ Юстиниановата епоха, най-благоприятното въ стопанско отношение време за Църквата. Изключение представя само краткото царуване на Исаака Комнинъ (1057—1059). Алексий I Комнинъ (1081—1118) не щадилъ Църквата въ данъчно отношение, но все пакъ дарилъ правдини на много църкви и манастири. Авторътъ справедливо отбелязва, че византийската власт изпълнявала, чрезъ покровителствуванитъ отъ нея манастири и църкви, своитъ обществени задачи: именно въ ржцетъ на Църквата се намирали болници, старопиталища, страноприемници и други подобни. Изтъква се сжщо, че манастиритъ, построявани поѣкога въ пуси, необработени области, сж спомагали за стопанското издигане на страната. Така епископствата и манастиритъ сж се издигали като важни стопански фактори. Охридската архиепископия е заемала особено мѣсто въ това отношение. Тя е имала особени привилегии още отъ времето на Василия II. Този императоръ запазилъ дотогавашния редъ на управление и плащане на данъцитъ (въ натура) Какво е било значението на тази последната мѣрка за поддържане мира всрѣдъ покореното население, може да се види отъ това, че известни области сж повдигнали възстание, когато по-късно данъкътъ въ натура билъ превърнатъ въ париченъ данъкъ. Правдинитъ, дадени отъ Василия II на Охридската църква, вѣроятно сж били, поне отчасти, потвърждавани отъ по-къснитъ императори. Къмъ края на XI в., обаче, Охридската архиепископия, смѣта Кс., не ще да се е ползувала съ повече правдини, отколкото другитъ епископства. Въ своитъ писма Т. изстжпва като защитникъ именно на тѣзи правдини, загубени вече или застрашени. Въ това отношение, мисля, борбата на Т. добива особено значение за насъ, българитъ: наистина, въ тази борба противъ нарушенията той брани себе си, но сжщевременно отстоява и защитава правдинитъ дадени нѣкога на Българската църква, която въ онази епоха на робство е символизирала българския народъ. Т. поддържа гледището, че държавата нѣма право да се вмѣсва въ църковнитъ дѣла. Това схващане е изразено въ немалко негови писма и той го защитава упорито. Нарушението на църковнитъ права се е дължало, мисли Кс., до известна степенъ на самитъ чиновници, но се забелязва сжщо, че и висшата държавна власт сама не се противопоставяла на своитъ органи и не защищавала особено Църквата отъ тѣхнитъ посегателства.

Съ отдѣлна глава е разгледанъ въпросътъ за т. н. „харистикарии“, сир. отдаване, по императорска повеля, на манастири подъ управлението на миряни (стр. 32—35). Указания за подобни прояви дава Т. въ едно свое писмо, отправено до хартофилакса Никифора (у митр. Симеонъ, п. с., стр. 40 сл.). Т. се отказалъ да приеме единъ дяконъ, отличенъ пѣвецъ, който се билъ отлъчилъ отъ нѣкакъвъ манастиръ. Архиепископътъ изказва опасение, че съ това би си навлѣкълъ неприязнь отъ страна на лицето (*прѣполоу*), което държело манастира. Въ писмото си Т. разграничава игумена на манастира и „лицето, което владѣе манастира“, или „лица, по-горни“ (*прѣбѣла, блѣрѣхотес*), които, както добре забелязва Кс., сж били харистикарии. Нравствениятъ упадъкъ на манастиритъ е давалъ поводъ за преминаването имъ въ ржцетъ на миряни.

По времето на Алексия I Комнинъ данъчното облагане е било прокарвано съ по-голяма строгост отъ преди. Византийската държава следъ първата четвъртъ на XI в. изпаднала въ тежка вътрешна криза, поради която, при нуждата отъ пари, постепенно данъцитѣ въ натура сж били замѣстени съ парични данъци. Императоритѣ взимали не само прѣки данъци, но и налагали нови. Въ писмата на Т. има чести оплаквания противъ растящото данъчно бреме. Въ едно писмо до сина на севастократора (у митр. Симеонъ, п. с., стр. 214 сл.) архиепископътъ съобщава за „деволската епископия, която преживѣва голѣма опасност“. Подчиненитѣ на църквата лица били принудени да избѣгатъ. „Така и живѣещитѣ около църквата, които светиятъ нашъ и държавенъ господарь и царь е отстѣпилъ съ сигилия нему [на тоя епископъ], напустнаха изпреди бащинията си... и като повѣриха себе си на гжестата гора, тамъ се загниздиха. Затова нито дяконъ, нито пресвитеръ остана (горко ми! за моитѣ злочестини) за най-хубавата отъ българскитѣ църкви...“ Т. моли да бжде издадена „почитаема сигилия“ (*τὸν προσκυνητὸν σιγίλιον*, „сигилий, който заслужва поклонение, почитъ“, по поправката на Θ. Успенски; но не „умоляваща сигилия“, както превежда митрополитъ Симеонъ), та да могатъ да се върнатъ тѣзи люде по мѣстата си. Очевидно, това население, подвластно на деволския епископъ, се е прѣснало по гори и планини поради непоносимитѣ данъчни притѣснения, а не поради нѣкакви варварски нашествия. Т. молилъ да бжде издадена сигилия съ правдини, та по такъвъ начинъ да се помогне на „най-честитата нѣкога църква, една отъ седемтѣ съборни, които прехристиянскитѣ оня Борисъ, царь на България, е съградилъ...“ Въ едно друго писмо до сжщия (митр. Симеонъ, п. с., стр. 217) Т. говори за голѣмата опасност за Охридско отъ данъчнитѣ налози: „... който би си позволилъ да осжди архиереи, загдето ходатайствува за те гобитѣ на народа, той навѣрно е поставилъ себе си задъ завесата на ума и разума... Затова... ще пиша за повѣренитѣ ми християни и ще се моля отъ всичкото си сърдце на оногова, който може да направи милость. Охридско, пансевасте, нашъ застѣпнико, ще изчезне отъ България по-скоро, отколкото може да очаква човѣкъ, ако все-силната ти ржка не се погрижи за него. Защото тази (область) е малка, съвършено бедна, произвежда малко масло и се явява най-окаяна отъ всички други области (*δέματα*)...“ Оплаквания противъ фискалната власт се намиратъ, напр., и въ едно писмо до патриарха (митрополитъ Симеонъ, п. с., стр. 4 сл.). Въ едно писмо на Т. до Ник. Вриения — на което Кс. не е обърналъ внимание — сжщо се говори за „ненаситността и покварата на бирницитѣ“ (вж. у митрополитъ Симеонъ, п. с., стр. 125 сл.). Колкото и витиевати и пресилени да сж тѣзи оплаквания на Т., все пакъ, както изтъква и Кс., тѣ съдържатъ известна истина. Личи, отъ друга страна, застѣпничеството и грижитѣ на Т. за населението въ онази покрайнина.

Въ нарочна глава сж разгледани отдѣлнитѣ данъци, и тази частъ представя може би най-занимливиятъ дѣлъ на книгата. Въ писмата на Т. се споменува особено „църковниятъ данѣкъ“ (*χαρονικόν*) сиречь, налогътъ събиранъ за епископи и свещеници. Този църковенъ налогъ се споменува въ втората грамота на Василия II, дадена на Охридската архиепископия (вж. изданието на Й. Ив. Ивановъ, Български старини изъ Македония, София 1931, стр. 560 сл.): задѣлжавали се да плащатъ „канониконъ“ укрепени градове,

власитѣ въ областѣта и турцитѣ вардариоти, които се намирали въ българскитѣ предѣли. За този налогъ („каноническо даждие“) Т. споменава въ писмо до кесаря Никифоръ Мелисинъ (у митр. С. и м., п. с., стр. 195—197, съ бележки). Нѣкои нови указания за „каноникона“ сж дадени въ статията на Е. Негман, *Zum kirchlichen Benefizialwesen im byzantinischen Reich* (=Atti del V Congresso degli Studi Bizantini: Studi Bizantini e Neoellenici, V 1939), p. 665, sqq. Между държавнитѣ данъци (изисквани отъ *γενικὸν λογοθέσιον*) на първо мѣсто стои „поземелниятъ данѣкъ“ (*ζευγόριον*; Grundsteuer) (за обяснение на думата вж. Кс., стр. 40). За „данѣкъ за чифтъ волове“ (*ζευγόριον*), сир. за данѣкъ върху земя, обработвана съ двойка волове — споменува Т. въ писмо до Ник. Вриения (у митр. С., п. с., стр. 127, 128 и 129); отъ него узнаваме, че принадлежащитѣ къмъ архиепископията клирици-парици били освободени отъ плащането на този данѣкъ. Въ писмата на Т. се споменува сжщо данѣкътъ „зевгологонъ“ (*ζευγολόγιον*), сир. данѣкътъ за двойка впрегатенъ добитѣкъ (волове). За този данѣкъ споменува Т. въ писмо до севаста Ивана (у митр. С., п. с., стр. 200). Съответниятъ грѣцки текстъ, обаче у Migne (ib., col. 516 D) е повреденъ: *τῷ τοῦ ζευγόμεω τέλει*; вж. митр. С., п. т., стр. 200 бел. 1, та затова митр. Симеонъ (п. т., стр. 203 сл. го именува погрѣшно *«ζευγολέων или ζευγολόγιον»*. (Любопитно е, обаче, че следи отъ този данѣкъ сж запазени у турцитѣ: „чифтъ парасж“). Провѣрката на това мѣсто отъ писмото на Т. отстрана на А. Легоу-Монпигнѣн, *Prolégomènes...*, p. 256, 17, показва, че въ текста се чете напълно правилно: *τῷ τοῦ ζευγολογίου τέλει*; авторката обаче (ib., p. 258), погрѣшно го тълкува като „поземеленъ данѣкъ“ (*impôt foncier*). Отъ текста на писмото се разбира, че свещеницитѣ въ Полога не сж били освободени само отъ този данѣкъ (*μόνον καταβαρυνόμενον τῷ τοῦ ζευγολογίου τέλει*), а сж се ползували съ пълна *ἐξουσσία*. Въ друго писмо Т. пише: „Но ето, изпраща се настоящиятъ нашъ човѣкъ, за да изучи съ съгласието на ваше благородие добре тоя въпросъ, по кои причини изгонватъ насъ царскитѣ слуги отъ земята, която ние до день днешенъ считахме наша и се ползвахме отъ нея. Но понеже се смѣта, че не е наша, ние ще платимъ това, което се пада на чифтъ волове (у Migne, ib., col. 536 A: *ζευγολογίου*), като знае ваша възвишеностъ, че това ще се приложи на всички“ (у митр. С., п. с., стр. 219). По-нататѣкъ Т. призовава „Богородица, чиито сж земята и дворѣтъ“, сиречь потвърждава още веднажъ, че тази земя е собственостъ на църквата. Изглежда обаче, въпрѣки съмненията на Кс. (стр. 41, бел. 117), че тукъ става дума за „зевгологонъ“ като поземеленъ данѣкъ (вм. зевгарионъ!), отъ който владенията на архиепископията сж били освободени, но въпросната земя, чиято принадлежностъ къмъ архиепископията се оспорвала, била обложена съ такѣвъ данѣкъ; Т. се съгласилъ съ уговорка, да се провѣри, чия е въ сжщностъ земята. Т. споменува и „десетѣци“ върху непрегатнитѣ домашни животни — сжщитѣ тѣзи данѣци, които по-късно намираме указани и въ грамотитѣ на българскитѣ царе отъ второто царство. Т. съобщава въ едно писмо (у митр. С., п. с., стр. 128), че клирицитѣ по-рано били освободени отъ „десетѣка за всички животни“, но по това време били задѣлжени да даватъ този данѣкъ. Отъ писмото се разбира, че „църквата по царско дарение не плаща нищо за едѣръ и дребенъ добитѣкъ“, а пѣкъ „поменатитѣ по-горе църковни хора

сж платили десетъкъ за твърде малкото добитъкъ“, който имъ билъ даденъ отъ архиепископа.

Т. споменува данъкъ върху риболовството (*die Fischfangsteuer*; X a n a l a t o s, стр. 42-43). Въ посоченото по-горе писмо (вж. у митр. С., п. с., стр. 128) Т. се оплаква, че „клирицитѣ сж платили и за мелницитѣ два пѣти повече, отколкото мирянитѣ, и за нареченитѣ на български струги (*στρογγυαί*), а елинътъ би казалъ вадн (*διώρυγες*), които улесняватъ риболовството, и за тѣхъ клирицитѣ сж били подложени на много по-голъми щети, отколкото другитѣ“. Кс. (с. 42) предава мисълта на Т. не съвсемъ точно, като казва, че „*der Praktor hat die „στρογγυαί“ oder „διώρυγες“, die den (griechischen) Klerikern gehörten, viel höher besteuert als diejenigen, welche den Bulgaren gehörten*“. Въ писмото става дума за различно облагане на клирици и миряни, безъ разлика на народност. Пъкъ и не може да се допусне, че практорътъ, безъ съмнение гръкъ, би могълъ да облагодетелствува повече българското население — клирици и миряни, отколкото гръцитѣ¹.

Въ посоченото по-горе писмо на Т. (у митр. С., п. с., стр. 125 сл.) се споменува, че данъкъ за мелницитѣ билъ взетъ двойно повече отъ клирицитѣ, отколкото отъ мирянитѣ.

Въ писмата на Т. има сжщо указания за тегобитѣ, налагани отъ военното логотетство (*λογοθέσιον τοῦ στρατιωτικοῦ*). Въ свръзка съ нормандското нападение Т. съобщава (въ писмо до магистра Ивана Пантехни, у митр. С., п. с., стр. 164 сл.), че протостраторътъ Михаилъ е билъ „изпратенъ отъ царя войска да събира“, за да се противопостави на нападенията. Въ друго писмо обаче (у митр. С., п. с., стр. 217 сл.) Т. се застъпва да бжде намаленъ броятъ на пехотинцитѣ (*πυλοί*), които трѣбвало да се събератъ отъ Охридско, защото иначе се намалявалъ застрашително броятъ на населението. Ксаналатосъ (с. 45) приема, че сж били събирани свободни селяни и парици. Къмъ посоченитѣ отъ Кс. (с. 46) примѣри за освобождаване

¹ Съ българската дума струги (*στρογγυαί*) се занима напоследъкъ А. L e g o u - M o l i n g h e n, *Trois mots slaves dans les lettres de Théophylacte de Bulgarie*, pp. 111—115. Нейната заслуга се състои главно въ това, че посочи още две мѣста, въ които е употребена думата: у византийски автори отъ XII и XIV вв., именно Иоанъ Фока (P. Gr., CXXXIII, coll. 949 D—952 A): *στρογγυαί* = *φάργγες*, и Никифоръ Калистъ (P. Gr., CXLVII, col. 292 C). Авторката, въ заключение, изказва мнение, че у A n n a C o m n e n a, ed. Reiff., II, p. 172, 6—21, думата *γερύρας* трѣбва, както бѣ предложилъ още Дюканжъ, да се замѣсти съ *στρογγυας*, противно на онова, което бѣхъ писалъ азъ за това мѣсто (вж. статията ми: Сжщинското значение на името *Μόκρος* у Анна Комнина, МПр., VIII, 1933, кн. 3, стр. 14—36; кн. 4, стр. 1—20; Une interpolation chez Anne Comnène, въ: *Byzantion*, X, 1935, pp. 107—115). При критиката на текстове трѣбва да се прибѣгва като последно срѣдство къмъ промѣна и замѣстване на думи, и то когато текстътъ е съвсемъ необяснимъ иначе. Не такъвъ е случаятъ съ думата *γερύρας* у Анна Комнина: тя може да се обясни достатъчно, както съмъ показалъ на съответнитѣ мѣста. Като приема посочената отъ менъ интерполация въ текста на Анна Комнина, авторката (*ibidem*, p. 113 и p. 113 note 4) добавя, че трѣбва да се смѣтатъ за интерполирани и думитѣ *ἀπὸ Μόκρου*. Ако това би било така, то мжно би могло да се обясни самата интерполация. Напротивъ, именно наличността на думитѣ *ἀπὸ Μόκρου* въ първоначалния текстъ е дала основание да се смѣси мѣстното име *Μόκρος* (планина Мокра) съ името *Μόκρος* у Анна Комнена, I, p. 235, II sqq., гдето то е дадено като лично име: *Μόκρος* в.м. *Κροῖμος*.

на нѣкои привилигировани манастири отъ задължението да даватъ войници (*ἐξέλασις πεζῶν*) може да се посочи и указанието на сигилия на деспота Слава отъ 1220 г., който освобождавалъ манастиря св. Богородица Спилеотиса отъ *ἐξέλασιν καὶ ζευγολογίου δόσιν* (вж. J. B. Papadopoulos — Père Arcadios Vatopédinos, Un acte officiel du despote Alexis Sthlivos..., вж. СпБАкН, XLV. 1933, стр. 5): въ текста е дадено само *ἐξέλασις*, очевидно общо за воененъ наборъ. — Измежду различнитъ „ангари“ (*ἀγγαρεῖαι*), у Т. се споменува само „градозидането“ (*καστροκτίσις*), указания за която намираме сжщо и въ по-къснитъ наши грамоти отъ второто царство. Въ едно писмо до Анема (у митр. С., п. с., стр. 223) се споменува „строителъ на крепоститъ“ (*καστροκτίστης*), който „събарялъ всичко на сиромашията“ (вж. сжщото п. т., стр. 69; дветъ писма сж еднакви, съ малки разлики; Ксаналатосъ [срв. стр. 46, бел. 175], изглежда, ги смѣта различни). Указанието на Кс. (стр. 46, бел. 175) за споменуване градозидане у Т., Р. G. I., CXXVI, col. 328, 14 (ср. митр. С., п. с., стр. 11 сл.) не е точно; на това мѣсто не става дума за „градозидане“, а има само еднакъвъ изразъ съ този въ посоченитъ по-горе две писма.

Въ Византия, редомъ съ редовнитъ даждия, сж били налагани и много други „особени тегоби“ (Sonderleistungen), които, въ противоположность на редовнитъ даждия, сж били назовавани „епирии“ (*ἐπιήρεια*). Тѣзи тегоби сж били свързани съ нуждитъ на войската и съ дейността на чиновницитъ въ областъта (вж. повече у Кс., стр. 47 сл.). Терминътъ „ἐπιήρεια“ се срѣща и въ единъ грѣцкитъ хрисовули за месемврийскитъ манастири (вж. П. Мутафчиевъ, Къмъ историята на месемврийскитъ манастири, вж: Сборникъ В. Н. Златарски [София 1925], стр. 175) и трѣбва да се тълкува въ този смисълъ, а не като „оскърбителна обноска“ или „насилия“; накрая на хрисовула манастирътъ се освобождава отъ „всѣкакви възможни тегоби“ (*ἐπιήρειων*).

Охридската областъ, изглежда, е страдала твърде много отъ тѣзи тегоби. За тѣхъ и лошитъ тѣхни последици за населението намираме указания въ нѣколко Теофилактови писма (вж у митр. С., п. с., стр. 214 сл.; 200 сл.; 210 сл. = срв. и Lecoq-Molinghen, *Prolegomènes...*, p. 260; стр. 156). Между тѣзи тегоби особено сж споменати нѣкои. Въ едно писмо на Т. до Николая Каликли се споменува (у митр. С., п. с., стр. 156), изглежда, за задължението да се дава подслонъ на държавни служители (Beamtenquartier) или т. н. „митатонъ“ (*μιτάτον*, митатъ), споменуванъ и въ нашитъ грамоти. Въ едно писмо (вж. у митр. С., п. с., стр. 211) се споменува тегобата „*ψωμοζημία*“ (вж. поправения текстъ у Lecoq-Mol., op. c., p. 260), значението на който терминъ покойниятъ митрополитъ С. не бѣ успѣлъ да обясни и го преведе „умѣсване хлѣбъ“ (вж. у него, стр. 211 и бел.). Ксаналатосъ (стр. 49 сл.) отхвърля тълкуванията, изказани досега отъ проф. П. Мутафчиевъ, руския ученъ Яковенко и отъ митр. Симеона. Той заключава, че „псомозимия“ означава нѣщо подобно на доставка на *χορφαί*, и *καταβολή χορφαμάτων* за чиновници, или *χορηγία χορφαίων ὑπὲρ ἀπλήκτων* за войската, като е склоненъ да приеме изказаното вече мнение, че се отнася до доставка на хлѣбъ не безплатно, а на ниска цена. Кс. (стр. 50—51) намира указания у Т. и за друга тегоба — т. н. „парамонаи“, сиречь задължение да се стои на стража, вѣроятно за мѣстна полицейска

служба. У Т. се споменуватъ (вж. у митр. С., п. с., стр. 5, 230, 75), между те҃гобитѣ, разнитѣ „подарѣци“ (*μερίσματα*), давани на чиновницитѣ. — Данъчната оценка (поземелниятъ данѣкъ) въ Византия се е опредѣляла, въз основа на количеството и качеството на земята, отъ практоритѣ и анаграфитѣ (*ἀναγραφεῖς*). Т. обаче твърде често се оплаква отъ тѣхната дейность.

У Т. има сжщо сведения и за лошата дейность на събирачитѣ, откупщицитѣ на данъцитѣ (*die Steuerpächter*) (повече у Кс., стр. 53—55).

Въ отдѣлна глава сж изложени сведенията относно общественото положение на селянитѣ (стр. 56 сл.). Разгледанъ е, на първо мѣсто, въ неговия исторически развой, въпросътъ за отношенията между селянитѣ („беднитѣ“) и земевладѣлцитѣ (*οἱ δυνατοί*, „мощнитѣ“, богатитѣ). Въ писмата на Т. се намиратъ чести оплаквания противъ „силнитѣ“. Въ главата „църква и селяни“ сж разгледани отношенията на архиепископията съ парицитѣ и свободнитѣ селяни. Въ тази частъ сж изложени разпритѣ на архиепископа съ известни парици, напр., Лазаръ, за когото Т. споменува въ нѣкои отъ писмата.

Въ свръзка съ изложенитѣ сведения за грижитѣ на Т. за неговитѣ пасоми, Кс. (стр. 61 бел. 36) изказва мнение, че обвинението, поддържано отъ проф. Златарски и митр. Симеона, че Т. не се е държалъ добре къмъ своя народъ, било ненапълно точно (*nicht völlig zutreffend ist*). Кс. обаче признава, че Т. се отзовава за своитѣ пасоми българи съ „едно странно за единъ духовень пастиръ презрение“ (*mit einer für einen Seelenhirten befremdenden Verächtlichkeit*); въ това той съзира проявено общото презрение на гърцитѣ къмъ „варваритѣ“. Наистина, нѣкъде проличава твърде ясно загрижеността на Т. за неговото паство, но все пакъ не може да се отрече, че той се отзовава твърде зле, съ презрение и ненавистъ за подвластнитѣ нему българи. Сжщото отрицателно отношение е проявено, впрочемъ, и въ неговото житие на св. Климента. Право е, обаче, твърдението на Кс. (стр. 62), че Т., доколкото собственитѣ му интереси не сж били застрашени, се явява защитникъ на населението. Разширението на поземлената собственост на архиепископията е ставало главно за смѣтка на съседнитѣ свободни селяни, а това подсказва, че отношенията между тѣзи селяни и архиепископа не сж били особено добри. Тѣзи отношения сжщо сж отразени въ нѣкои писма на Т., но, изглежда, трѣбва да се отдаде известна вѣра и на оплакванията на селянитѣ противъ архиепископа. Любопитни сведения сж изложени въ свръзка съ отношенията между селянитѣ и чиновницитѣ (стр. 66—74). Лошото и безогледно държане на чиновницитѣ е имало безброй печални последици. Въ писмата на Т. е изразено едно отрицателно схващане за тѣхната дейность, като другаде, обаче, той изказва похвала за добритѣ чиновници. Лошата дейность на чиновницитѣ по това време Кс. обяснява съ продажността на длѣжноститѣ, относителната независимост на висшитѣ чиновници по отношение на императора, назначенията по лично покровителство, схващането за службата като срѣдство за печалба... Сведенията на Т. потвърждаватъ онова, което се знае отъ други извори за тѣзи отношения. — Най-сетне, въ една последна глава, е разгледанъ въпросътъ за „войската и селянитѣ“ (стр. 74—75). Т. подчертава, че населението е страдало отъ византийската войска не по-малко, отколкото отъ другитѣ държавни служители. Стопанскитѣ животъ на на-

селението въ тази част на Македония е страдало твърде много и от военните действия и вражеските нападения, които сж ставали по онова време въ тази област. Така, Т. съобщава въ едно писмо (у митр. С., п. с., стр. 164) за нападението на Боемунда въ 1107/8 г.: „Страната на Мокра (а Мокра е част отъ Охридъ) е ограбена отъ роба и бунтовника. А Багора (*Βαγορά*) (тя е твърде голъма планина, съседна съ българскитъ и дирахийскитъ планини) завладѣлъ бунтовникътъ...“ Кс. (стр. 79 и бел. 163), приема тълкуванието на името Мокросъ, предложено отъ менъ, но въ свръзка съ указаната планина Багора му е останала неизвестна статията на проф. В. Н. Златарски, Багора — Бабагора — *Bagulatus* (=Сборникъ въ честь на Ан. Т. Иширковъ = ИзвБГД-во, I. 1933, стр. 187—190), въ която това име е обяснено сполучливо. Кс. обаче правилно е съпоставилъ (вж. стр. 79 бел. 164) името „Багора“ съ „Бабагора“ у Аппа Соплепа, I, р. 152, 24 (указанието на Кс. е невѣрно!).

Изследването на Кс. наистина потвърждава мисълта, че писмата на Т. представятъ единъ богатъ изворъ (*eine nicht unergiebige Quelle*) за вътрешната история на Византия въ края на XI и началото на XII в. Въ нѣкои отношения тѣзи писма само потвърждаватъ онова, което се знае отъ други извори, но другаде позволяватъ съвсемъ нови изводи. Авторътъ обаче признава, че въ своята работа не е използвалъ напълно всички сведения, които се съдържатъ въ писмата на Т. Наистина, трѣбва да се подчертае, че писмата на Т. представятъ единъ неопенимъ изворъ особено за вътрешната история на тая българска покрайнина, но все още не сж използвани достатъчно. Но съ това признание не се подценява нито най-малко значението на работата на Ксаналатосъ. Този ученъ е далъ наистина едно отлично изследване върху вътрешната — обществена и стопанска история — на една българска област, подвластна по онова време на ромеитъ. Авторътъ е подложилъ сведенията на Т. на обстоенъ анализъ, въ съпоставка съ сведенията отъ други извори и богатата книжнина, съ която е разполагалъ; проучени сж най-важнитъ проблеми по единъ похваленъ начинъ на историческа критика. Върѣки нѣкои дребни опущения, книгата на Кс. ще остане за дълго основенъ приносъ върху вътрешната история на Македония презъ срѣдновѣковието.

Ив. Дуйчевъ

Résumés des articles de la Revue

IV. Snégarov, Apport à l'histoire de l'archevêché-patriarcat d'Ochrida (II).

Dans ce article, M. Snégarov fait la critique de deux autres opinions de M. Péchayre (Voir la Revue Macédonienne A. XII. N. 1, p. 1—41).

Selon le savant français, la situation de l'Eglise d'Ochrida au XVIe siècle était menacée non seulement par les Turcs, mais encore et surtout par le patriarcat de Constantinople qui commença à montrer ses intentions d'appropriation non pas au XVIIe siècle, mais déjà en 1566. Ceci, selon M. Snégarov, ne peut être qu'une supposition. Si nous ne nous appuyons pas sur des faits précis, dit-il, nous pouvons affirmer que le patriarcat de Constantinople a eu l'intention d'anéantir l'archevêché d'Ochrida dès son institution. Au XVIe siècle il y a eu deux instants critiques pour l'Eglise d'Ochrida: la révolte du métropolite de Smédérovo Pavel, (1529—1541), et le détachement d'Ochrida d'Ipek (1557). Le patriarcat de Constantinople aurait pu profiter de la situation difficile de l'Eglise d'Ochrida pour l'anéantir ou au moins pour lui enlever des évêchés, comme le fit, à son rétablissement l'archevêché d'Ipek. Rien ne prouve une telle action. Dans sa lutte contre Pavel de Smédérovo, l'archevêché d'Ochrida eut l'appui moral du patriarcat de Constantinople. Plus tard, en 1565, c'est à l'archevêque d'Ochrida Paissi, qu'échut l'honneur de présider le concile convoqué à Constantinople pour juger le patriarche Ioassaf. L'opinion de Péchayre que Paissi a été „réquisitionné" pour ce rôle important n'est qu'une supposition sans fondement. Le patriarche destitué Ioassaf tenait en haute estime l'archevêque d'Ochrida Sophroni et le pria de participer dans un nouveau concile qui examinerait impartialement son procès.

Il est vrai que dans une lettre de Sophroni adressée au patriarche de Constantinople, (lettre publiée par Crusius dans *Turcograecia* et *Mystakides* dans la Revue des Etudes grecques) il y a certains indices qui permettent de soupçonner des visées du Phanar sur l'Eglise d'Ochrida, mais ceci ne démontre pas, comme l'affirme Péchayre, que cette Eglise a été sous la juridiction du patriarche de Constantinople jusqu'à la mort du grand vizir Mehmed Sokolovitch (1579). En ce qui concerne le fait que des ecclésiastiques du diocèse de Constantinople réussissaient à occuper le trône archiépiscopal d'Ochrida et les trônes épiscopaux de son diocèse, ceci s'explique par la chasse aux dignités si habituelle à cette époque, et qui, dans ce cas particulier, était souvent couronnée de succès, la langue grecque étant, elle aussi, admise dans le diocèse d'Ochrida comme langue ec-

clésiastique officielle, de sorte qu'il existait un échange de clergé entre les Eglises orthodoxes où la langue liturgique était le grec. Des prêtres passaient également du diocèse d'Ochrida dans celui de Constantinople comme cela s'était fait à l'époque byzantine.

On ignore à quel moment précis le patriarche de Constantinople se posait comme but l'anéantissement du patriarcat d'Ochrida; on sait seulement que dans la seconde moitié du XVIIe siècle, des prélats et des notables du diocèse d'Ochrida frayèrent la voie aux aspirations du Phanar qui, encouragé par les succès obtenus, poursuivit avec encore plus de ténacité son but — l'accaparement de l'Eglise d'Ochrida.

Jordan Trifonov, La rédaction serbo-bulgare dans l'ancienne littérature des Slaves du Sud.

Mr J. Trifonov s'élève contre la coutume qu'ont beaucoup d'historiens littéraires de dire au sujet des monuments slaves du sud qui ne contiennent pas ж, mais où au lieu de ж se trouve γ et au lieu de ѡ la lettre ε, qu'ils sont de rédaction ou recension serbe. Cette dernière qualification convient seulement quand un monument en plus de l'absence des nasales ж, ѡ contient d'autres particularités serbes, dont la plus apparente est le remplacement des anciennes lettres bulgares ѣ, ѡ dans le corps du mot (mais non pas dans les groupes trt tlt), par а: дажд au lieu de дѣждѣ, сан au lieu de сѣнь, дан au lieu de дѣнь, старац au lieu de старѣцѣ, etc. Si dans quelque monument il n'existe pas une lettre nasale, mais quelques autres particularités bulgares, notamment si les lettres ѣ, ѡ sont conservées ou si ж est remplacé par о, ѡ par е, ѡ reste à son ancienne place ou est employé dans le sens de ѡа, les groupes tj, dj communs au temps préhistorique à toutes les langues slaves sont remplacés par щ, жд etc., on doit dire pour ce monument qu'il est de rédaction serbo-bulgare et non serbe.

Comme exemples de monuments de rédaction purement serbe, M. Trifonov indique un texte de psautier écrit au XVIIe siècle et imprimé par Vouk Karadjitch en 1857, l'édit du ban de Bosnie Kouline de 1189 et un complément à un évangile de 1393.

Quant à la désignation „rédaction serbo-bulgare“ elle doit être aussi employée dans les monuments où les anciennes nasales ne manquent pas complètement, c. à d. ont été conservées à certains endroits. Passant en revue les monuments les plus importants de l'ancienne littérature serbe, M. Trifonov arrive à la conclusion qu'à de rares exceptions près, leur rédaction est serbo-bulgare et non pas purement serbe. Il cite comme exemple la „Lestviza“ (klimax) extraite de Iohannes Climax, l'apographe du „Chestodnev“ de Ioan, exarque bulgare, fait par le grammairien serbe Théodore en 1263, le Nomokanon lié au nom de saint Sava, la Vie de saint Siméon (Stéphan Némán) écrite par ses fils Stéphan Pervovéntchani et saint Sava, les Vies de saint Siméon et de saint Sava écrites par Domentian et enfin le célèbre recueil serbe de Vies des Saints connu sous le nom de Rodoslov ou Tzarostavnik.

Après avoir constaté, en se basant sur les monuments ci-dessus cités,

que dans l'ancienne littérature serbe la rédaction purement serbe a été remplacée par la rédaction serbo-bulgare non pas seulement dans les livres liturgiques et dans les livres canoniques, mais aussi dans les livres hagiographiques-historiques, M. Trifonov indique les causes de cette substitution.

Plus loin, il s'arrête plus longuement au renforcement sous le despote Stéfan Lazarévitch (1389—1427) de la rédaction serbo-bulgare dans les ouvrages des écrivains bulgares et serbes appelés du Mont Athos en Serbie, et particulièrement dans ceux du fameux écrivain bulgare Constantin philosophe Kosténetchki. Dans ces œuvres est rétabli jusqu'à un certain point l'emploi de ѣ et de quelques autres lettres vieux bulgare (ѣ, ѝ, 5) de sorte que se trouve renforcée la rédaction serbo-bulgare avec ѣ, ѝ, — rédaction désignée sans aucun fondement par quelques slavistes sous le nom de rédaction de Ressava. M. Trifonov s'élève contre l'habitude de relier le nom de Constantin Kosténetchki avec le monastère de Ressava, Constantin ayant travaillé non pas dans le monastère de Ressava, mais à la cour du despote Stéphane comme précepteur et „prévodnik" dans le sens d'interprète. Après que le monastère de Ressava, ruiné en 1439, fut restauré dans la première moitié du XVIIIe siècle, on y écrivit des livres non pas dans la rédaction renfermant ѣ, ѝ, mais dans la rédaction purement serbe qui n'a rien de commun avec Constantin Kosténetchki. Cette nouvelle rédaction serbe a eu une influence sur quelques „damaskini" bulgares de l'ouest du XVIIIe siècle; cependant, dans les livres imprimés en langue ecclésiastique de la fin du XVe siècle et du XVIe siècle, la rédaction est non pas purement serbe mais serbo-bulgare.

M. Trifonov termine son étude en s'arrêtant sur les désignations: „rédaction bulgare du nord-ouest" et „rédaction bulgare du sud-ouest" que le professeur S. Mladénov propose pour les livres écrits dans les régions des parlers où on prononce ѣ au lieu de ѣ. Il indique les inconvénients de leur emploi et recommande pour les monuments dans ce parler, également, la désignation „rédaction serbo-bulgare."

Cyrille Mirtchev, Le premier maître de langue hellénique dans la ville de Véliko-Tirnov, Ivan Siméonov Makédonetz.

Dans les nombreuses écoles grecques dispersées dans les terres bulgares au siècle dernier les instituteurs n'étaient pas exclusivement des Grecs. Une grande partie d'entre eux étaient des Bulgares qui avaient reçu leur instruction en Bulgarie, en Grèce, à Constantinople ou aux îles. Les cas ne sont pas rares où des maîtres de langue grecque, de nationalité bulgare, étaient inspirés par les sentiments patriotiques les plus ardents. La plupart étaient des admirateurs sincères de la culture hellène et croyaient qu'en la répandant ils employaient le meilleur moyen pour arracher le peuple bulgare aux ténèbres de l'ignorance. Au nombre de ces maîtres de grec de nationalité bulgare se trouvait Ivan Siméonov Makédonetz, le premier maître de langue hellénique à Tirnov. Ce maître d'école, né dans un village de la Macédoine de l'est, Tarlis (région de Névrokop), éveille notre intérêt non seulement parce qu'il est un des plus anciens hellénistes bulgares, mais aussi parce qu'il s'est occupé de travaux littéraires. Quoique

ses oeuvres aient eu un caractère exclusivement didactique-religieux et aient été écrites en grec, de sorte que leur influence sur les intellectuels de l'époque a été très faible, Ivan Siméonov reste pour nous une des figures les plus caractéristiques de l'époque. Il a été, d'ailleurs, de ces maîtres hellénistes qui, tout en étant fascinés par la culture hellène, aimaient profondément leur peuple et leur patrie.

Dans une de ses oeuvres restée presque inconnue „Le Guide de la Piété“, publiée à Constantinople en 1850, Siméonov nous donne quelques détails intéressants sur sa vie. Le plus important dans ce livre c'est le sermon de Siméonov par lequel il encourage les villageois de Tarlis à ouvrir de nouveau et à entretenir l'école grecque qu'ils avaient fermée. Nous apprenons que dans ce village de Tarlis avait existé une école grecque dont la gloire s'était répandue dans toute la Macédoine de l'est. Les ennemis de cette école, c'étaient l'éveil du sentiment national chez les Bulgares de la région et la haine qui commençait à cette époque à se manifester dans toutes les terres bulgares contre le grécisme. Que Siméonov s'opposât à l'influence de ces souffles modernes, cela ne doit pas nous étonner. C'est facilement explicable pour cet intellectuel qui pendant de si nombreuses années avait puisé toute sa nourriture spirituelle dans les livres grecs. Il vivait en dehors de cette atmosphère nouvelle qui préparait le réveil de notre peuple. Nature profondément religieuse, Siméonov passait une grande partie de sa vie dans les monastères, absorbé dans la lecture des livres religieux grecs. Cependant, certains indices permettent de croire que chez Siméonov aussi il se produisit plus tard un revirement, et que les pionniers pour le triomphe de l'instruction nationale bulgare trouvent enfin des sympathies même chez le maître helléniste.

L'intéressant sermon dont il est question est reproduit ici dans la traduction bulgare.

V. Karamanov, Souvenirs des dernières journées passées à Koukouch en 1913. (II).

Le combat devant Koukouch continua avec le même acharnement le 21 juillet. Le mouvement d'encerclement de l'armée grecque par la rivière Galik devenait menaçant pour les défenseurs de Koukouch. Les faibles renforts qui venaient d'arriver ne pouvant améliorer la situation, le commandant du front de Koukouch, le général Sarafov, commanda une retraite stratégique, et l'armée occupa une nouvelle position au nord de Koukouch. La ville fut abandonnée par toutes les autorités militaires et civiles.

Vers huit heures du soir des pentes de la montagne de Kroucha, les soldats et les habitants qui avaient quitté leurs foyers virent s'élever au-dessus de Koukouch et autour de la ville d'immenses nuages de fumée. Puis les flammes embrasèrent le ciel. „Koukouch brûle!“. Les fuyards commencèrent à crier et à pleurer de désespoir.

St. Tchilinguïrov. Documents relatifs aux évêchés de Skopié et de Nich.

Le métropolite de Dorostol-Tcherven Grigori a été un des prélats qui jouissait de la plus grande autorité auprès de l'Exarchat bulgare avant et après la libération. Dans les archives de Roustschouk, S. Tchilinguïrov a trouvé beaucoup de lettres se rapportant à la vie dans les évêchés de Skopié et de Nich au cours des années 1874 et 1875. Les documents publiés ici sont des lettres de l'évêque Kyrille qui dirigeait l'évêché de Skopié et de la municipalité de la ville de Vrania qui entraînait alors dans l'évêché de Skopié. Les solliciteurs prient le métropolite Grigori de les aider à combattre l'action antibulgare du métropolite grec de Skopié Paissi et la propagande serbe à Vrania.

Résumés des Comptes rendus et Nouvelles littéraires.

M. Arnaoudov, L'exarque Iosiph et la lutte culturelle bulgare après la création de l'Exarchat. T. I, Sophia 1940. Compte rendu d'Iv. S.

L'œuvre de l'exarque bulgare Iosiph est étroitement liée à l'histoire contemporaine du peuple bulgare et spécialement de la Macédoine. Entre autres sources, M. Arnaoudov a eu entre les mains le journal que l'exarque a écrit jusqu'en 1911. En douze chapitres, M. Arnaoudov décrit la vie et l'œuvre de ce grand prélat qui est né dans la petite ville de Kalofer et a fait ses études à la Sorbonne de Paris.

L'activité sociale de Lazar Iovtchev (tel est le nom laïque de l'exarque Iosiph) a commencé à Constantinople en 1870, au moment de l'institution de l'Exarchat bulgare. Lazar Iovtchev écrivit alors un article sur la tâche du Concile qui venait d'être convoqué, article inséré dans le journal *Makédonia*. Il devint plus tard rédacteur de la revue „Tchitalichté“ où il publia des études remarquables. Il fut l'initiateur de la fondation de la „Makédoniska Droujina“ (1872) dont le but était de répandre l'instruction en Macédoine.

Le 12 janvier 1872, Iovtchev fut nommé secrétaire de l'Exarchat et le 23 septembre de la même année il entra dans les ordres sous le nom de Iosiph. Il occupa ensuite le poste de protosincelle de l'Exarchat, fut ensuite élu métropolite d'Andrinople, mais ne reçut pas le bérat pour cet évêché.

Le 2 février 1876, Iosiph fut sacré métropolite de Lovetch. C'est avec beaucoup de tact qu'il réussit à surmonter toutes les difficultés suscitées par les Turcs durant l'année sanglante (l'année de l'insurrection d'avril).

Le 24 avril 1877, Iosiph est élu exarque bulgare à la place de l'exarque Antim, destitué sur le désir des Turcs. A partir du 15 mai 1877, Iosiph occupe le trône de l'Exarchat bulgare à Constantinople.

La guerre russo-turque ne permit pas à l'exarque Iosiph de développer une grande activité. Le congrès de Berlin morcela les terres bulgares et l'Exarchat bulgare en souffrit beaucoup. Il n'y avait plus un seul évêque bulgare en Turquie. En fait, l'exarque n'avait plus aucune juridiction en

Macédoine. La Sublime Porte entravait tout développement intellectuel de la population bulgare dans la Turquie d'Europe. Elle avait d'ailleurs l'intention d'annuler le firman du sultan Abdul Assis relatif à l'institution de l'Exarchat bulgare. L'exarque Iosiph passa de très pénibles années à Constantinople, où il résidait sans être reconnu comme chef spirituel d'une Eglise. Enfin en décembre 1883, le sultan Abdul Hamid lui reconnut ce titre et promit de donner des bérats pour des évêques bulgares à Ochrida et Skopié. Cependant aucun bérat ne fut promulgué, le patriarcat de Constantinople agissant contre l'exarchat, et les démarches énergiques de Iosiph en 1884 et 1885 ne furent pas couronnées de succès.

L'activité de l'exarque Iosiph après 1885 sera décrite dans le tome suivant.

Dimitre Iaranov, La Thrace égéenne et la Macédoine littorale.

Dans l'annuaire de la faculté historico-philologique, XXXIV, Sofia, 1938. Compte rendu de L. Dinev.

Cet ouvrage est le fruit des voyages de l'auteur en 1936 et 1937 à travers la Thrace égéenne et la Macédoine littorale. Dans l'introduction, il définit les notions Thrace et Macédoine et démontre qu'entre ces deux contrées on ne peut tracer que des frontières conventionnelles. Dans le chapitre „Caractères fondamentaux physico-géographiques de la Thrace égéenne et de la Macédoine littorale“, il donne un tableau très clair du développement morphotectonique des plus importantes unités morphologiques: la chaîne de l'Olympe, Kambounitza, Doksa et Dourla, le golfe de Salonique, la plaine de Salonique et le lac de Pazar, Hortatch, le lac de Lagadina et le lac de Béchik, la terre basse de Koukouch, etc., jusqu'au delta de la Maritza.

Dans la seconde partie sont étudiés les rapports antropogéographiques entre la Thrace égéenne et la Macédoine littorale. M. Iaranov examine d'abord la question de la population. Aujourd'hui, dans la Macédoine littorale vivent environ 200,000 Bulgares, dans la Thrace égéenne un très petit nombre de Bulgares, en général en Grèce environ 330,000 Bulgares (en comptant ceux de la Macédoine sous domination grecque).

M. Iaranov décrit ensuite le développement et le type des localités (villes et villages), l'agriculture, l'industrie et le commerce.

A la fin de l'ouvrage sont annexées des esquisses qui illustrent le texte.

Joachim H. Schultze, Neugriechenland. Eine Landeskunde Ostmakedoniens und Westthakiens mit besonderer Berücksichtigung der Geomorphologie, Kolonistensiedlung und Wirtschaftsgeographie. Petermanns Mitteilungen, Erg. — H. 233. In-4°, 441 pp. 1937. Compte rendu de D. Iaranov.

On ne peut dire que cette volumineuse œuvre a rempli la tâche que s'est proposée l'auteur. Cela est dû au fait qu'il ne connaît pas suffisamment la région, encore moins ses habitants et surtout ceux qui ont été contraints de se réfugier en Bulgarie et en Turquie. Il ne possède donc pas la clef qui lui permettrait de comprendre l'évolution du paysage. S'il avait eu cette

possibilité, il n'aurait certainement pas donné cette importance à la colonisation moderne, comparée par lui très maladroitement avec les colonisations en divers pays, même avec la colonisation en Sibérie.

Les données sur les conditions physiques dans les régions étudiées ne sont pas, elles non plus, fondées sur des bases solides. L'auteur nous donne des esquisses morphologiques fondées souvent seulement sur des observations faites avec le binocle de très loin ou même uniquement sur l'étude des cartes.

Le climat du pays est bien étudié, mais on s'étonne de voir dans le chapitre consacré à la biogéographie l'affirmation que la région étudiée se trouve à la limite méridionale de la région des forêts.

Il y a des données très intéressantes dans le chapitre consacré à l'étude systématique des différents pays colonisés. On doit souligner le fait que dans les descriptions des différents villages, la population „slave“ est nommée simplement „bulgare“, tandis que dans les aperçus généraux l'auteur n'ose dire que „Slaves de Macédoine“, évidemment pour ne pas se voir fermer tout accès dans les régions de l'État hellénique.

Enfin on peut dire que le chapitre qui traite de l'économie du pays est assez bien fait, mais surchargé de données qui n'ont aucun rapport avec la „Nouvelle Grèce“. Il était absolument superflu de raconter l'histoire de la cigarette dans une œuvre de géographie régionale.

Léon Beaulieux, Des noms de famille en bulgare. Revue des Etudes slaves T. XIX. fascicules 1 et 2. Paris, 1939. Compte rendu d'Iv. S.

Dans cet article, l'éminent linguiste L. Beaulieux, excellent connaisseur de la langue bulgare et membre honoraire de l'Institut Macédonien, a étudié la question de la formation des noms patronymiques bulgares. Il trouve des analogies et des différences dans l'onomastique bulgare. Dans l'onomastique bulgare, M. Beaulieux discerne avec raison trois phases de développement: jusqu'à la libération de la Bulgarie (1878), jusqu'à la fin de la guerre mondiale (1918) et à partir de la guerre mondiale jusqu'aujourd'hui.

L'auteur du compte rendu dit qu'en ce qui concerne la première période, qui se distingue par son caractère arbitraire dans la formation des noms de famille, on pourrait découvrir quelques données dans de plus anciens documents bulgares.

L'imprécision de l'onomastique bulgare a été reconnue déjà en 1880 quand fut promulguée la loi sur la tenue obligatoire de registres officiels sur l'état matériel des citoyens. En 1907 fut promulguée la loi sur la personne civile en vertu de laquelle dans l'acte de naissance devait être inscrit le prénom de l'enfant, le prénom et le nom de famille des parents. La pratique des noms exacts composés de trois éléments (prénom, nom du père et nom du grand-père) a été établie par les autorités militaires, et après la guerre mondiale, aussi par les autres administrations, le troisième élément devant être le nom de famille.

La question est étudiée par M. Beaulieux avec compétence, d'une façon attrayante et avec beaucoup de sympathie pour le peuple bulgare.

Critiques roumaines sur le livre du professeur R. Bélič „Galički dijalekat“ dans la revue *Byzantion*, XIV, 1939.

Le philologue roumain, le professeur T. Capidan, rejette dans une notice critique la théorie du professeur serbe Bélič soutenue dans son livre „Le dialecte de Galičnik.“ M. Capidan dit qu'il y a des différences de vues entre les linguistes serbes et les linguistes bulgares en ce qui concerne le caractère des parlers slaves de Macédoine.

„La vérité, dit-il, c'est que dès les plus anciennes études scientifiques faites sur ces parlers, comme p. ex., celles de V. Oblak (*Archiv f. sl. Phil.*, XVII), on les a toujours considérés comme appartenant à la langue bulgare. De plus, les populations slaves de Macédoine parlant ces dialectes se reconnaissent bulgares. Ils s'appellent *Bugari* (Bulgares), non *Srbi* (Serbes), et les autres populations de Macédoine, comme par exemple, les Macédo-Roumains les appellent *Vurgari*, un nom emprunté au grec, qui veut dire Bulgares. Un ouvrage publié par M. A. Bélič, *Galički Dijalekat* (le dialecte de Galičnik), Belgrade, 1935, traitant du parler de Galičnik, un grand village situé dans la région de Dèbère (Dibra), se propose de reprendre la discussion sur l'origine de ces dialectes. Nous n'avons pas l'intention d'entreprendre ici un examen critique de toutes les interprétations que l'éminent linguiste de l'Université de Belgrade consacre aux faits de langues. Il donne une analyse détaillée de toutes les questions concernant la structure grammaticale du parler étudié, en arrivant à la conclusion que dans la péninsule des Balkans il y a deux dialectes slaves: l'un méridional, qui comprend la région située entre les villes de Dèbère, Ochrida, Resna, Bitolia et s'étend au Sud, jusqu'à une ligne Salonique-Castoria (Kostur); l'autre septentrional, d'après l'auteur, le vrai parler macédonien (*pravi makedonski dialekat*) qui s'étend au Nord, au delà de la région occupée par le dialecte méridional, en comprenant les centres principaux de Prilep, Veleš, Skoplje, Kočani, Štipe, Tetovo, etc. Le premier tient de la langue serbe, dérivant du grand groupe dialectal „štokavština.“ La différence entre l'un et l'autre consiste dans le traitement de *dj tj* qui ont donné *št žd* dans les parlers méridionaux et *č g'* dans ceux du Nord, bien entendu avec des passages de formes d'un dialecte à l'autre. Quant à la question de la réduction des voyelles inaccentuées, de la morphologie avec sa déclinaison analytique, de l'article post-positif, et enfin du système d'accentuation différent de celui du serbe, ensemble de phénomènes qui existent en bulgare et manquent en serbe, tout cela ne présente pour l'auteur qu'une importance secondaire. Je pense que c'est justement dans cette partie de la grammaire qu'on doit chercher l'origine des parlers de Macédoine, qui ne peut être autre que bulgare.“

D. A. Xanlatos, *Beiträge zur Wirtschafts und Sozialgeschichte Makedoniens im Mittelalter*, hauptsächlich auf Grund der Briefe des Erzbischofs Theophylaktos von Achrida (Dissertation, München 1937, 87 SS). Compte rendu d'Iv. Douitchev.

La correspondance de l'archevêque d'Ochrida Théophylacte représente une des sources principales pour l'étude de l'histoire byzantine de

la fin du XIe siècle et le commencement du XIIe siècle. Aussi l'idée de M. Xanalatos d'étudier les lettres de Théophylacte en connexion avec l'histoire économique et sociale de la Macédoine au moyen âge est-elle excellente. Le savant grec a indiqué les grandes difficultés qu'il faut surmonter quand on procède à l'étude de la correspondance de Théophylacte. C'est, tout d'abord, le manque d'indications chronologiques précises sur les lettres. Sur ce point, M. Xanalatos a suivi les recherches du prof. V. N. Zlatarsky et du métropolite Siméon. Beaucoup plus compliqué est le problème du texte même des lettres de Théophylacte. Mgr. Siméon avait proposé certaines émendations et M. Xanalatos en a ajouté d'autres. Quelques extraits des lettres de Théophylacte, dans l'étude „en préparation“ qu'on se proposait de donner dans le „Corpus Bruxellense historiae byzantinae“ ont confirmé l'opinion qu'une révision complète du texte sur la base des manuscrits conservés est nécessaire. A ce propos il faut signaler deux contributions importantes, dues à Mme Alice Leroy — Molinghen.

Dans le compte rendu est donné un abrégé du contenu de l'étude de M. Xanalatos avec quelques notes critiques. Remarquable est, entre autre, le chapitre du livre du Xanalatos où celui-ci étudie les différents impôts indiqués dans les lettres de Théophylacte.

Aux indications de M. Xanalatos — très riches et abondantes, d'ailleurs — on peut ajouter quelques autres, puisées à des sources historiques d'origine bulgare. On peut aussi enrichir en quelques endroits, les indications bibliographiques de l'auteur. Après avoir fait quelques observations critiques sur l'étude de M. Xanalatos, l'auteur du compte rendu dit qu'il faut reconnaître que M. Xanalatos a donné au monde savant une contribution importante à l'histoire culturelle de la Macédoine au cours du moyen âge.

— que serbe.
— l'union entre l'un
— dans les
— bien entendu avec des pas-
— Quant à la question de la réduc-
— la morphologie avec sa déclinaison ana-
— et enfin du système d'accentuation différent
— ensemble de phénomènes qui existent en bulgare et
— serbe, tout cela ne présente pour l'auteur qu'une importance
— Je pense que c'est justement dans cette partie de la grammaire
— on doit chercher l'origine des parlers de Macédoine, qui ne peut être
— autre que bulgare.

D. R. Xanalatos, Beiträge zur Wirtschafts und Sozialgeschichte Ma-
kedoniens im Mittelalter, hauptsächlich auf Grund der Briefe des Erzbischofs
Theophylaktos von Ochrida (Dissertation, München 1937, 87 SS). Compte
rendu d'lv. Douitchev.

La correspondance de l'archevêque d'Ochrida Théophylacte repré-
sente une des sources principales pour l'étude de l'histoire byzantine de

